

ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИС-
ТЕЦТВА, НАУКИ І ГРОМАД-
СЬКОГО ЖИТТЯ.

ЗМІСТ:

Клєн : Лот	81	М. Р.: Націоналізм	122
Сліга: Чорна Площа	82	Ганна Чикаленко: З історії ір-	
н Маланюк:	83	ляндського театру	127
Липа: Могила невідомого		О. Кєй: Оскар Уайльд про завдан-	
війця	84	ня мистецтва	135
ир: Стара гвардія	85	О. Р.: На манівцях	138
ислав Берладник: Воєк від-		П. М. Ейбєл: Де Валєра	144
одять	86	М. Л.: З прєсового фільму	150
ухин: Проф. М. Грушевський	102	Бібліографія	153
Горбачєв: Адвокат Мартїян	116	Від Адміністрації	159

ВІСНИК IV

КА 2

1936

ТОМ I

ЛЮТИЙ

Адреса редакції й адміністрації: ЛЬВІВ, Чарнецького 26 в. 21.
Чековеkonto П. К. О. 500-371.

ВЖЕ ВИЙШЛА НОВА КНИЖКА

Д.М. ДОНЦОВ

НАША ДОБА І ЛІТЕРАТУРА

ст. 176 формату „Вістника“

Ціна зл. 4 без пересилки

В першій половині лютого вийде

1-е число Книгозбірні Вістника на 1936 рік

Д. ДОНЦОВ

Два патріотизми

Ціна зл. 1 без пересилки

Відновляйте передплату

на 1936 рік

на **ВІСТНИК** і
Книгозбірню Вістника!
Передплата на „ВІСТНИК“

в краю виносить:

квартально — зл. 6.60; піврічно — 12; річно — 23

платні з гори. Ціна окремої книжки — зл. 2.20.

Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в чужій валюті. Ціна окремої книжки — зл. 2.50.

Річна передплата на Книгозбірню Вістника (4 книжки)

виносить зл. 5 річно, для передплатників **Вістника**

зл. 2.50. Для заграниці — зл. 6. Для передплатників

— зл. 3 — без пересилки.

АДРЕСА: Львів, Чарнецького 26 м. 21.

ЧЕКОВЕ КОНТО 500.371.

III
П 12531/
1936
Р. 4 кн. 2

Ю. Клен

Лот

1

Коли почне являтися у снах
Тобі страшний архангел в чорну пору,
Віщуючи руїну, смерть і горе,
Піднесши чашу гніва у руках,

— Тікай, покинь скарби свої в містах.
Хай позаду шумить вогняне море:
Грішний Содом і проклята Гомора.
Тебеж нехай веде у далеч шлях.

Не озирайтесь, а то кільцями гада
Жахне тобі у вічі чумний дим,
І скамянієш миттю соляним
Стовпом.

Зависочієш пам'ятником зради,
Довічним факелом своїй ганьбі
На сміх нащадкові, на жах юрбі.

2

Ні, зерна із садка душі твоєї
Ти пронеси крізь бурю і вогонь
У теплі тихому твоїх долонь,
Щоб знов із них хтось викохав лілеї.

Бо знов колись лоза горби покрие
І знов поетові звінчає скронь.
Зазеленіє знову оболонь,
І хвиля весен чорний намул змиє.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Крізь полум'яний шум страшних пожеж
 Лови ти чуйним слухом дальні дзвони,
 Що вітер їх несе з незримих веж.

Майбутні дні, мов виноградні грона,
 До рук твоїх, крізь дим, крізь чад і жар
 Схиляють важко свій п'яний тягар.

Олена Теліга

Чорна Площа

I

Це ввижається в ніч, коли змучена пам'ять
 Божевільних думок від вогню не хоронить
 І вони закипають, іскряться снопами,
 Щоб пізніше застигнути — сріблом на скронях.
 Тільки вранці, як вітер россою полоще
 Звислі руки дерев — і пропалені чола,
 Я лишаю її — чорну стиснуту площу
 І вихожу на шлях — з синім небом довкола.

II

Сірий натовп, похмурий натовп.
 І не очі, а темна муть!
 Хтось зігнувся — камінь підняти
 Хтось зірвався — мене штовхнуть.
 А один сковзнув по асфальті
 І в лице мені засвістав; —
 Вчора він цілував мої пальці,
 А хотів цілувати — уста.
 Сміх жіночий злорадо тріснув
 І у горлі здусив мій клич...
 Якжеж душно, і якжеж тісно
 В олив'яних кліщах облич!
 Підгинаються, вязнуть ноги,
 Очі п'ють безпросвітну тьму;
 Мить одна — і безсилий стогін
 Розколише застиглу муть.

III

Мужні пальці торкнулись рук,
 Хиже серце забилося поруч.

Знову тіло — напнутий лук.
 Дика радість — стрілою в гору.
 Відсахнулась на мить юрба,
 Покотилось по ній потоком:
 »Не чіпати — лише раба,
 А такого — цілити в око!«
 На чолі твоїм темний знак,
 Кров червона тече струмками,
 Та тепер я — за двох міцна
 І за двох — підіймаю камінь.
 Не загинеш! За муром день.
 Крапле з неба вином гарячим,
 І життя не стоїть, а йде
 З гострим сміхом і гострим плачем.
 Оливяне лице юрби
 Згине в сонці і блискавицях.
 Тільки вітер нас буде бить
 По кривавих, щасливих лицях!

Евген Маланюк

*В кінці греблі шумлять верби,
 Що я насадила... Пісня*

Оттак почувеш пісню і спакнеш
 Пекучим боєм пізньої любови.
 ...І ось — далечина твоїх безмеж,
 Твоїх небес нестримана повіль.

Пливе, пливе блакитна широчінь,
 Росте, росте співучим колом обрій.
 Від білих хмар — лиш смарагдова тінь
 Біжить ланами. Лиш вітри недобрі

Напружують свій навіжений чвал.
 О, як забудь тебе, єдину в світі!
 Твій зір мені ясніше сонця світить,
 Твоя далека пісня, як хорал.

Твоя весна. Твоя, твоя земля...
 Якеж залізне серце муку стерпить —
 Оттут в недужих мріях уявлять,
 Як »в кінці греблі шумлять верби«.

Юрій Ліпа

Могила Незнаного Бійця

Голос:

— Могило Незнаного Бійця,
 Що впав в Україні, —
 Я приніс тобі смуток свого лиця
 І біль серця гнівний;
 Забагато підлих днів
 Облягає душу самотню, —
 Деж ти, що впав, що горів, що вів,
 Поручнику, свою сотню?

Деж ви, дитячі ручки жінок,
 Що підпалювали амуніцій склади,
 Що лиш усміхом ненависти потік
 Перемінювали в водопади?

Деж ти, що за нових Людей
 Упав під кулями, повстанче?

Обізвіться до мене крізь людський глей,
 Крізь мясо самиче і самче!
 Обізвіться в червоній імлі життя
 Ви, прегарні блискавки смерті,
 Невжеж ви — мертві,
 Питаю я?

Голоси відповідають:

— Ні, це — мертва, людино, твоя
 Безнадійна, вбога надія, —
 Ми — саме життя, земля, буття,
 Не тліємо — вієм,
 Ми — істота днів, ми — Дія!

Ми в надлюдській напрузі,
 В смертельній тузі
 Перейшли поріг,
 Але вічно над ними, тобою
 Сурмить наш ріг:

Ріг:

Там, де сталась смерть, — там станем,
 Там, де слово криваве »слава!
 Нерухомим табором, станом,
 У польоті нескінчені станем,
 Щоб скінчитися — вами!
 Жаден крик не пропав в порожнечі,
 Жаден крик — Україно —
 Всі слова зависли — предтечі,
 Всі загини — зариси Речі,

Речі, що йде неодмінно,
 Що прийде над цим краєм
 Розгорненим небосхилом,
 Що зілле вас з кров'ю і тілом,
 Тілом Мечника того,
 Що життя розсікає
 На дві половини
 Давнини і Нового!

Киднир

Стара гвардія

*Ви жертвою впали в тяжкій боротьбі,
 З любови до свого народу...*

Ви йдете знов туди... де козам правлять роги!
 Услід вам сміх їдкий і дотепи дошкульні,
 І ревними слізми не скроплюють дороги
 Ні загсівські жінки, ні діти безпритульні.
 Колись хвалебних од співали вам поети
 І матерні серця кривавились за вами,
 Як ви ще вперше йшли, як ще зоріли мети
 Великих, славних діл над вашими словами.
 Чи каторги тяжкі й тавровані бродяги,
 Чи дикий Акатуй, чи пуца безнастанна,
 В нагани вороні змінили ваші стяги,
 А вславлену любов у чорний дух шайтана.
 І пімсти люта жадь стужавілим цементом
 Сціпила вам серця, а в зір нагнала крові
 І тільки на устах убогим рудиментом
 Лишила вам слова з колишньої любови.
 А потім ви прийшли. Фанфарами, сльозами
 І гомоном пісень зустрінуті прийшли ви.
 А потім того... враз відкрилися Сезами
 І бухнуло життя неказано щасливе.
 Пішли глухі льохи, всенощні Єрихони,
 І гостра розкіш мук і викони їх пильні...
 А токами доріг смертельників загони
 На каторги тяжкі й канали многомильні.
 Ви йдете знов туди, безславні морітурі.
 За вами вслід підуть — і ті, що вас пігнали.
 І буде там фінал: на вашій власній шкурі
 Залізним ожугом розпечені канали.
 І буде скрегіт, хруст, і будуть руки, ноги
 І скальпи з мозгівниць, і жили, з тіла рвані!
 І сповниться закон і всі його вимоги,
 І все, що там стоїть у вашому корані.

Ростислав Берладник

Вояк відходить

(розділ з роману)

Деревляний поміст залізничного перону гудів під військовими черевиками. Вояцький натовп розташувався тісним колом. У нім двоє танцюристів літали навприсяди в скаженому танку. Бандури вже не дзвеніли, а вичерпано гули. Мандоліни лише зойкували. Музики, навздоганяючи темпа, припали до своїх інструментів чубатими головами. Вони, здавалося, втиралися в них зубами. Танок шаленів. Жаден з танцюристів не хотів піддатися. Кашкети були геть, мокрі чуби лізли по спітнілих чолах до самих очей. Тому обое високо закидували голови й стріпували чупринами. Одному розвинулася обгортка від черевики. Вона гадюкою викручувалася за ним. А стоголова вояцька юрба плескотом у долоні, гиком, тупотом і підсвистом підбадьорувала танцюристів.

Тої осіні затухала на Сході луна великої війни. Вона кілька разів відбилася від Керзонової стіни, нарешті дібралася в фокусі Рижських пертракцій і загасла. По сей бік стіни один великий нарід уставав з могили. По той бік — другого засипали до неї. Але він брав з собою віру в прийдешні весни.

Тепер же зі Сходу везли недобитки його армії. Бо земля його була підбита, доля пошматована. Ще вчора запобігали в нього ласки численні друзі. Сьогодні ж армія подоланого союзника була дня них хіба тягарем. Учора ся армія віддано й завзято боронила й їхні землі. Сьогодні її обкидували призирливими прізвищами. Бо їх уже й не боялися. Перед кількома днями їм зробили несміливий натяк на складення зброї. Приголомшені катастрофою власних надій, вони віддали її похапливо швидко і з несподіваною покорою. Військо ж без зброї лише череда, отара, зграя, юрба... Тому й погорджували ними. До того всього не знали куди їх подіти й везли за дроти.

Їхні команданти не мусіли витратити багато зусиль, щоб тримати вкупі свої сотні, куріні, полки. Був пізній підзимок. Приморозки вже дошкулювали в непалених товарових вагонах. Ще більше дошкулював голод. У трьохрічній боротьбі вони загартовано зносили ще тяжчі хвилини. Але тепер грізна катастрофа викликала безмежну втому. Уже не було чого зносити голод і холод. Вони нестерпно тиснули на охлялі козацькі істоти. Усі й боялися таборів і чекали на них, щоб нарешті очунатися

від приголомшення й позбирати до купи розкидані думки. Дати відпочинок знесиленому тілу. Тому всі трималися натовпу, похмурого й пригнобленого. Вони дозволяли везти себе в півнезнане майбутнє. Там видно буде! Поволі сунули зі сходу мовчазні червоні ешелони з рештками розбитої армії. Лише зрідка вибухали вони бурхливими проявами — танками звихреного степу.

У піврозсунутих дверях товарового вагону, саме над ревучою юрбою, стояв, спершись об одвірок, вояк. Він один не плескав у долоні й не підспівував до такту розгонистого танку. Він, здається, навіть не припускав до своєї свідомості розперезаної сцени перед очима. Такі вибухи вояцьких натовпів він пізнав уже давно. І не лише серед своїх. Туюж очайдушність безнадійного кінця відчував колись вояк у англійському Tirpagaу з яким покидали здецімовані британські полки нездобуті Дарданелі. Чув її за кривавих днів Капоретта в безконечних варяціях глузливого італійського Pace, pace presto... Вона ж опановувала й здеморалізовані московські орди та котилася за ними їхнім огидним «Яблачкам» через розгроми сімнадцятого року.

Шаленістю темпа й соромітністю глузливих варяцій усі вони ніби хотіли заглушити в собі ганьбу й біль поразок. Вояк добре знав, що се вже остання реакція колись бурхливої енергії на всевладну охляість душі. Він добре знав, що за нею прийде довга пора мертвячого життя. Вона ляже порогом на розмежі двох діб. Вона вічною не буде. Але як довго триватиме? Тепер же як поранений звір шукала охляла душа юрби затишного пристановища, де моглаб залізати свої рани або й здохнути. Табори мали бути сим її Ultima Thule.

Сам вояк теж був дуже охлялий. Уже п'ять років воякував по всіх фронтах на схід від Альпів. Але охляість не знищила в нім ще ненависти до таборів. Він пізнав їх добре: союзницькі й ворожі. Ріжниці між ними були малі. Лише що ворожі були менше двучинні.

Вояк давно навчився голодувати, вмів зносити холод, зник до повсякчасної перспективи смерті. Та ще й досі не навик він на бруд. На почуття огиди від власного, довго немитого тіла. Се було відчуття тонкої верстви якогось огидного, невисихального ліпила. Воно навіть у студені ночі приліплює до тіла завошивлену сорочку, а ранком міцно скліплює запалені повіки. Се почуття безмежно гнітило. Вояк колись чув, що на середньовічних врочистостях виступали іноді позолочені на голе тіло люди. Після вони вмирали в тяжких муках під тонким, непроникальним шаром. Воякові часом здавалося, що й він так само дується під липкою плівкою бруду на власному тілі. Тоді

злбно засовував руку за пазуху. й зішкрябував з розсверблених грудей ту липку, мішанину відмерших клітин, смердючих кислот і пуків.

На поході й в окопах вояк найчастіше забував про фізичний бруд. Війна, на щастя воюючих, залишає для самообсервації обмаль часу. Всі роздуми про війну, повстають лише в добі спокою, найчастіше в осіб, що війни ніколи не зазнали. Для вояківже надходить на се вільніша доба за дротами. Вояк боявся сеї пори й ненавидів її.

Була ще й важливіша причина його особливої ненависти. Війна забиває часом фізичну істоту людини. За таборовимиж дротами жива людина обертається в живого мертвяка. Тимбо, що знаходяться за дротами, надають вони або опінію відлюдків, небезпечних і огидних, або опінію худоби — покірної й брудної. Останнє, звичайно, буває ближше до правди. Але обидві дійсності викидають людину поза межі життя. Залишається лише безголове збіговисько анімальних істот, що рухаються на границі фізіологічного. І чим більше таке стовпище, тим менше в ній людського. Табор — се, здавалося воякові, примусове збіговисько на розмежі життя й смерті.

Воякові все була байдужою кожна думка про його власну особу. Але перед обличчям смерті він навчився заховувати тую гідність самопошани, якою визначаються справжні *merituri*. Тому він жахався, що помимо його волі табор понижуватиме сю гідність, намагатиметься довести її до скрайньої худобячої межі. Перспектива сього духового насильства, перспектива повільного, нічим не стриманого опускання по щаблях людської гідности викликала в воякові безмежну ненависть і огиду. Може він в своїй уяві перебільшував, але, згадуючи тепер се бездіяльне стовпище — табор — опановане нестримністю сплетень, заздрости, голоду й сексу, уявивши себе його інертним членом, вояк забув про оточення, перестав чути й бачити. Він вдивлявся очима спомину й уяви в велитенське таборове зоо з кількома тисячами збідачілих *hominum sapientium* які поволі зсовувалися до рівня безвідповідальних *hominum animalium*. Він стискав п'ястуки від ненависти й здригався від огиди. Перед роком був утік з такого табору, перед двома — з подібногож. Йти туди по третє, та ще й добровільно!.. Вояк обурювався. Бурилися в ній поклади його людської істоти, що роками звикла борикатися з смертю й не могла стерпіти навіть перспективи безборикального вегетування. Треба знов утікати. Ще тепер, ще сьогодні, ще зараз. Поки не замкнулися за ним таборові ворота. Поки обрій зору не звузився до задротованого простору, а обрій інтересів до мінімум анімальних потреб! Утікати!

З свого підвищеного становища вояк озирнув околицю. З одного боку потягу цегляна будова двірця засланила горбкуватий обрій. Був дуже тихий, безвітряний день. Студене сонце стояло в листопадовому зеніті. Воздух був чистий і прозорий, ніби його й не було. В нім надзвичайно гострі й виразні видавалися земляні хвилі горбів праворуч і ліворуч від будов двірця. Переперезані вузькими смугами піль вони здіймалися ген-ген аж за обрій. Се-ось-те передсвіття, з якого розбіжаться його дороги в той невідомий світ.

Вояк багато думав про се. Він безмежно прагнув зануритися в непізнаний ще обрій. З однострою школярського він колись зразуж переодягся в військовий. Опіку школи й батьків на цілих п'ять років замінив на суворіше, але всеж опікуване життя. Спочатку се була примусова опіка чужої армії. Після — добровільна й натхнена боротьба за власну батьківщину. Та цілий час на його вояцьких шляхах чатувала смерть. За багато й за часто. Аж нарешті вояк до неї звик. Знав її добре, бо бачив при собі що хвилини, раптову й переможну, але не вірив у неї. Від довгої звички необхідність смерті перестала бути лячною. Зате легеньким, дразнячим острахом ставала перед вояком необхідність життя. У нім ніхто не даватиме наказів. Наказувати мусить кожен собі сам. Се бентежило. Люди взагалі не люблять наказувати. Наказують лише боги й герої. Та й ті ще мусять вчитися того божеського мистецтва.

Перон гудів далі під вояцькими черевиками. Юрба ревла. Один з танцюристів таки заплутався до розвиненої обгортки другого. Він незграбно підскочив, шарпнув, і обое покотилися по долівці. Музика зойкнула й стала. Але замішання тревало лише мить. Не встигли ще чубаті й встати, як на їхнє місце вискочила з натовпу нова пара. З свіжими силами пішла вона жваво навприсяди. Музики шарпнули за струни й одразу взяли попереднє шалене темпо. Натовп заплескав, затупав, засвистав. І над околицею знов залунали глузливі варяції безконечного приспіву:

*Гоп-сиса, пята лиса,
як не віриш — подивися.
Була одна волосина
та й ту гнида відкусила...
Гоп, гоп, гоп...*

Раптова перерва таки торкнулася воякової свідомості. За багато вже було тих роздумувань. Ешелон давно вже можна було залишити його неминучій долі. По дорозі легко загубитися. Не треба й ніяких приправ. Цілий вояцький маєток — маленький клунок з подертою білизною й парою книжок — не вартий бувби того, щоб ним клопотатися. Як-

би було легко відійти. Ось-так: просто податися за сі горби, до першого села, міста, далі, все далі, на захід, на захід... Так як вони вже давно змовились з другом. Але той вже цілий тиждень лежить. Все гірше та гірше йому. Вже й говорити не хоче. Лише спротивляється кожній спробі залишення в шпиталі. З своїм курінем, з яким пройшов цілу свою землю, не хоче розлучитися. Тому й лежить в кутку переповненого вагона. Ніхто не має сили випроводити його до лічниці. Та й де ще вона? Ні, хорого друга не можна покинути. Поки він не видужає, треба бути при нім, як все були разом сі нерозлучні друзі.

Вояк швидко відступив від одвірка, засунув двері вагону й обернувся до стемнілого нутра. В вагоні не було нікого. Лише розстелена солома з порозкиданими на ній річами, та розвішані по стінах торби й шинелі давали знати, що тут міститься багато вояків. Аж надто багато. Тепер всі були на дворі. Але в самім кутку праворуч на грубій верстві свіжої соломи ніби ще спав якийсь лінюх. Не будили його ані викрики юрби, ані музики під двірцем. Вояк швидко підійшов до нерухомого спача й нахилився над ним, відслоняючи край ковдри, насунутий аж на лице. З відслоненого вікна навпроти падав на нього жмут світла. Вояк відшахнувся. Лице спача було біло-жовте, без краплі крови. Очі засклеплі. З них зорила смерть. Уста ворухнулись, намагаючись до слова. Але замість звуків мови на них ставали бульки гнідо-сірої слини. Бо з кутків уст повзли два руді струмки, затікаючи огидними смугами за худу, тонку шию.

Вояк зник до всіляких видовиськ смерті. Але ляк і жаль прошив йому серце від сього погляду на вмираючого друга. Бо не було сумніву, що він конав. Вояк став на коліно й нахилився до хорого. Грізним пахом тління пахнуло на вояка, але він себе переміг, пригинаючись до самих уст хорого.

— Друже, любий! Що з тобою? Що?

Але хорий вже не міг відповідати. Він навіть не міг зворухнути головою. Лише очі обернулися в огнищах і звернулися на вояка. Бульки безнастанно виступали на вогких устах. Раптом ціле його тіло струснулося, випялося луком, і жакхливий приступ кашлю струснув тілом хорого. В його грудях щось немов урвалося, видавши звук подібний до того, як в крамниці деруть перкаль, і захлиснуло хорому торло. Його очі округлилися від якоїсь напруги, щокни надулися, ніби він набрав воздуха та нараз опали. І струя буро-зеленої течі порскнула з його уст, заливаючи прикривку, розхрістані брудні груди й бризкаючи на простягнені воякові руки.

Вояк налякався. Не могло бути сумніву, що се кінець.

Треба було рухатися, кудись бігти, щось робити. Але він не ворушився, не відтягав навіть своїх мокрих рук, а з жахом дивився на се чуже обличчя, яке ще вчора, ще навіть сьогодні було обличчям його друга. Тепер Гіпократова маска вирила знайомі, дорогі риси й під нею не можна вже було пізнати життя. І вояк збентежено повторював:
— Друже любий! Що з тобою? Що?

Але не було відповіді. Лише в грудях хрипіло, а на устах булькало. Хорій був уже байдужий до всього.

Вояк швидко підвівся з колін, наспіх обтер руки брудним ручником, розсунув другі двері, які виходили на протилежний бік двірця. У вагоні стало світліше. В якусь пімьту мидницю налив з відра води, намочив до неї свою хусточку й почав обтирати обличчя друга. Від холодного дотику легка конвульсія перебігла по обличчі хорого, але очі були невиразні, як і раніше. Вояк хвилюку постояв над ним, після схопив шапку і вискочив з вагону. Він поспішався на кінець потягу. В однім з останніх вагонів там був лікар.

Не було, здається, нічого більш глузливого, як становище лікаря в сім війську. Без ліків, без матеріалів, без помішників мусіли придивлятися вони тисячам людських кінців. З розумом, знанням і свідомістю мусіли многократно слідкувати за відпливанням життя й не мали змоги його затримати. Бували присутніми при щоденнім транспорті до землі тисяч людських решток і не мали можливості зменшити їх число. Від того можна було збожеволіти. Можна було зненавидіти свій величний фах, який своєю безсилістю побільшував найстрашніші муки світу: муки безпомічності. Можна було хотіти, щоб забувалася щент вся лікарська штука. Але проте все знати, розуміти, аналізувати та ще й збогачувати пам'ять видовиськами тріумфального походу гниття, розкладу й загибелі.

На стан безсилої відсутності ліків і знаряду реагував лікар похмурою рішучістю. Він, як простий вояк, ходив тоді в наступ з рушницею й серед метушні й чаду перемог кидався перший до ворожих засобів. Тоді на деякий час знов почував себе дужим на змагання з смертю. Тоді не відходив від хорих і покалічених істот, забуваючи про своє власне існування. Колиж спотребовувалися всі засоби, або бували страчені у відступі й поразці, він безсилий і знесилений ставив глузливі діагнози, щоб хоч ними забити той біль, який його катував:

— Болить? — болячка!

— Свербить — сверблячка!

— Хрипить — хриплячка!..

Іх він закінчував своїм безапеляційним: »здоровий,

здоровий». Далі вже, звичайно, не хотів розмовляти. Кожен, хто ще міг тоді ходити — був здоровий. Ради не було.

Часом хорий вояк пробував нарікати:

— Пане сотнику! Алеж так мені болить, що й ходити не можу. Пане докторе!

Тоді лікар визвірювався й починав злобно кричати:

— Болить, кажеш! Болить? Добре! Дуже добре! Надзвичайно! Живому мусить боліти! Помреш — перестане! Геть! Здоровий!

Хорий відходив, приголомшений несподіваною аргументацією. Але лікар не заспокоювався. Він підскакував до гурту тих, які ще чекали від нього помочі й виганяв їх:

— Геть звідси! Геть! Коли маєте силу ходити — значить ще здорові! Геть! Я не маю ніяких ліків! Не маю нічого! Лише сублимат! Пів фунта сублимату! Хто хоче? По одному порошку? Ага, ніхто! Геть!

Хто ще не знав його, той, слухаючи сі злобні, глузливі вигуки, думав, що найбільше потребує лікаря сам лікар. Хто знав — зітхаючи, відходив. Сперечатися було зайво, бо найчастіше не мав він нічого, крім свого безсилового на їхні поторощені, хорі й померзлі істоти знання. Але його любили. Може навіть за його власні страждання...

Тому армія борикалася на два фронти. І коли зі збройних сутичок з ворогом виходила часто переможною, то боротьба з хворобами була програна. Поважно захворіти, бути пораним — було гірше від смерти. Армія мусіла часто покинути такого. Безпомічний, ніким не опікуваний гинув у повільній агонії. Іноді він волів смерть від власної руки на ручній гранаті, аніж перспективу попастися безсилим в руки злобного ворога. І армія забезпечувала себе, як її степові предки. Найкращим ліком була горілка, що помагала від всіх хвороб і ран. Пороху до неї вже не додавали, бо нітроцелюзовий не надавався. Вживали чистої.

Вояк шарпнув дверима лікаревого вагону. Двері не подавалися. Він забубонів кулаками. З середини почали їх розсовувати. З щілини дихнуло теплом переповненого людьми помешкання.

— Є пан доктор?

— Я тут, — обізвався десь з кутка голос. — Що сталося?

— Пане сотнику, він помирає!

— Я проти смерти безсилий! Зверніться до попа!

— Докторе! Не говоріть дурниць! Я хочу, щоб ви йшли зі мною.

— Ага, се ви, вояче. Я не пізнав вас, — почувся значно

лагідніший голос лікаря. Він знав вояка й безнадійний стан його друга. — Що сталося?

— Ходіть зі мною, докторе! Швидче! Він уже вмирає!

— Ну, добре, добре! Зараз йду. Казавже я, що його треба залишити десь в шпиталі. Тепер немає помочі.

— Алеж він сам не хотів до шпиталю. Та й стало йому зле лише останній тиждень. Він все надіявся. Він ще ранком говорив зі мною. Докторе! Таж ви самі знаєте, що варті тепер шпиталі. Якже я його міг покинути! Вінже мені більше, ніж брат...

Вояк хвилювався.

Лікар і ціла частина знали виключну дружбу двох вояків. Одного, що вмирав десь там на соломі в брудному куті вагону, другого, що так віддано піклувався ним, а тепер допрошувався тут пізньої помочі. До вояка почали звертатися:

— Що з ним?.. Невже вмирає? Я ще вчора з ним говорив... Він виглядав зле, але не так вже...

— Се дійсно сталося несподівано, — висвітлював вояк.

— Рано ще випив трохи чаю й зів трішки сухаря. Покашлював, як завше. Але не жалувался. Взагаліж останні дні мовчав. »Лиши мене«, все казав мені. Я його перед полуднем прикрив. Думав, що спить. Але з ним сталося щось страшне...

Вони виплигнули з вагону й подалися здовж потягу, до хорого. Гамір і музика вже замовкли. Схилялося до вечора. Довгі тіні простягалися від вагонів далеко в поле. У воздуху проносився гострий віддих першого міцного морозу. Вагони наповнювалися мешканцями. Вояк з ліхтарем знайшов свій вагон вже на половину заповненим. Але в нім панувала важка тиша. Всі знали, що хорий конає. В кутку блимала над ним свічка, примочована до руштування вагонової стіни. Мінливі тіні совалися по випростуваній непорушній фігурі. Вони сховзали з високого чола, згорбленого двома виступами бровних дуг, на чорні провалля невидних очей, шпичастий, тонкий ніс, щербину уст і метушилися в панічній безупинності.

Лікар присів біля хорого, знайшов під ковдрою худу руку й натиснув на живчик. Той тріпався ледви помітно. Він засунув руку під ковдру на серце й ледви знайшов його. Тіло було напязе, немов якоюсь сторонньою силою. Лікар зняв свічку й підніс до самого лиця хорого. Лице було як камяне. Було знати напружені, щелепні мязи, стиск зубів, затиснення уст, з куточків яких ще тяглися тоненькі смужки течі по обох сторонах підборіддя. Широко розплющені очі не ворушилися. Хорий вже не реагував на дотики, на світло, на звуки. Лікар знов поставив

свічку й підвівся. Присутні дивилися на нього з запитом. Була тиша.

— Що, пане сотнику? — притишеним голосом почав вояк. — Що з ним?

Лікар знизав плечима.

— Всі ми вояки... Се панове кінець... Агонія.

Вояк знав, що кінець. Він сам недавно висловлював сю думку. Але не вірив у неї. Тепер не було надії, знищено сумнів. Шепіт діткнувся його серця раптовим допитом.

— І нема надії?

— Ніякої! Найменшої! Абсолютно! Він в агонії!, — коротко відрубав лікар. Кожне слово торкалося серця нестерпним дотиком.

Всі стояли безпорадною юрбою посеред вагону, впились очима в нерухому пляму обличчя в кутку. Ах, як часто вони бачили смерть! Але й в сотий раз вона притягає як і в перший. Чим частіше хто її бачить, тим тяжче відірватися від спостережень. Момент здавався безконечним спиненням часу. І в напруженій тиші несамовитим криком вдарив раптовий нечіканий хрип вмираючого. Того, що сталося в найближчу хвилину вояк не забув потім ніколи.

Мов удар електричного току струснув безвладним досі тілом. Прудким рухом вмираючий випростався й сів. Він вперся руками об солому й несамовито випявся вперед, ніби намагаючись встати зовсім. Голова відхилилася назад, розширені до неможливості очі втялися в якусь точку над головами знякового гуртка. Вони вже не були мертві. Вони спалахнули останнім вибухом відлітаючої енергії. Атом життя, що в момент розпаду увільнює свої могутні сили. Чорна щілина уст широко розкрилася. Короткий, несамовитий викрик розказу розтяв жажливе напруження:

— Віддайте все! Все! На захід! Вперед!

Як раптово вибухнув так нагло й загас останній порив. Натхненість наказуючого зору вкрилася тінню, загасла. Напружене тіло ослабло й руки підломилися. Хорий хитнувся, впав знов наознак і захрипів. Полум'я свічки майже загасив вітер од падіння тіла. По мертвіючому обличчі заметушилися велетенські тіні. Онімільний гурт не ворухився.

Першим прийшов до себе вояк. Він ступив крок уперед напрямку до вмираючого, вдарив закаблуками, підносячи руку до кашкета:

— Встати! Струнко! Панове старшини!

Команда струснула гуртком. Вдарили закаблуки. Хтось ще зірвався на ноги й випростувався. Всі стояли струнко. Лікар і вояк салютували. Стало так тихо, що воякові причувалося, що шелестять тіні. В урочистій тиші відходило вояцьке життя...

— Вільно! Панове старшини!

Напруження опало. Гурток зрушився з місця. Всі були зворушені й не гляділи один на одного. Лише вояк почував себе цілком спокійним. В палаючих очах тремтіла рішучість.

Лікар першим підійшов й поклав йому руку на плече.

— Ви знесилені, вояче! Ходіть зі мною! На свіжий воздух!..

— Ні, пане сотнику! Я, відчуваю себе цілком добре. Моя повинність ще не скінчена. Дякую вам!

Він показував рукою на мертве тіло в кутку.

— Добре! Аж все скінчите — я прийду до вас.

Лікар вискочив з вагону, а вояки взялися до праці. Студеніюче тіло випростили з накопичених прикривок. Вправні руки санітарів умили вбогі рештки, виголили костисте обличчя, вдягли вичищений однострій. Простий, з простими відзнаками, як була простою армія, що просто й героїчно стояла аж до знесли на своїх межах. Солому винесли й спалили. Прикривки теж кинули в вогонь. Він на хвилину спалахнув перед вагоном, зібравши гурт цікавих. Се було замість предківської тризми. Вояк навіть був радий, що клопоти не залишають йому часу на думки. Він дізнався, що потяг може стояти на станиці цілу добу. Тому принесли санітарну ношу, й тіло винесли з вагону. Начальник двірця дозволив покласти його в порожній вантажнім магазині.

В просторій будові з заґратованими вікнами поклали тіло на низький візок. Колись на ній розвозили по пероні валізки й дрібний особовий вантаж. Тіло по груди прикрили військовим плащем. Біля ніг на два перехрещені багнети, що їх потайки все таки везли вояки, поклали шапку. Повіки мертвого не були скліплені, ніби він потайки придивлявся що з ним роблять. Їх затяжили двома уламками жорстви. Воякові боляче було класти сі гранчасті камінці на мертві очі друга. Але під рукою не було нічого іншого. На високий поручень візка над головою приліпили свічку. Командант частини наказав тримати бодай одному біля мертвого тіла варту. Вранці мав бути похорон. Але нікому не хотілося до холодної ночі. Тому, коли викликали бажаючих вояк заявив, що від півночі він сам вартуватиме аж до рана. Ніхто не протестував. Живі вважали, що в них досить турбот про живих.

У вагоні знов стало рушно. Звільнений куток був уже занятий. В ній при тій самій свічці грали в карти. Вояк ліг на своє місце, заклав руки під голову й лише тепер відчув як він страшенно втомився. Ціле тіло нило як побите, а повіки самі склеплювалися. Він намагався думати, що має зробити завтра, але думки впірнули в якусь безвість і він твердо заснув серед вечірнього гамору.

Вояк прокинувся від пошарпування за ногу. Не усві-

домлюючи нічого він лише обернувся, підтягнув ноги й вже хотів скрутитися в клубок, щоб спати далі, як згадав, що прийшла черга на його варту. Він прожогом зірвався з місця й ледви не повалив вартового, що нахилився над ним.

— Твоя черга! Вже північ! Тиж сам просив себе збудити.

— Добре, добре! Зараз йду, — зашепотів вояк, поспішаючи обтягнути зімнятий одяг.

Він ще був у півсні й від раптового збудження його трусило. Так буває завжди з тими, що мусять спати на холоді. Бо в вагоні був мороз майже такий самий як і на дворі. При неясному світлі блимаючої свічки видко було як парують віддихи спачів. Вояк швидко нарівняв одяг, підтягнув пасок і вискочив з вагону. Гострий морозний воздух аж залоскотав йому в ніздрях і грудях. Лише тут було знати в якому воздуху мусіли спати в вагонах. Ніч була зоряна до безкраю. Рогатий місяць западав за горби. Була надзвичайна тиша. Мабуть на кільометри лунав іноді лускот залізничних шин, що пружилися від морозу. Потяг темнів довгою, мовчазною масою.

Вояк пішов до вантажного магазину. Двері були на заціпці. Він відчинив і глянув у середину. Там була пільма. Вояк вичеркнув сірника і побачив, що все було на місці. Пів свічки ще навіть стояло на поручні візка. Вояк постояв хвилику поки не догорів сірник і знов вийшов на перон, зачинивши двері. Трясавиця вже залишила його, але мороз почав дошкулювати через тонкий плащ. Щоб загрітися, він жваво замашерував здовж перону, прудко обертаючись на поворотах. Він хотів повернути свої думки до близького дня, але думки якось розбігалися. Дуже неочікувано прийшла на нього теперішня самотність. Лише тепер, сам один на порожньому пероні, під миготливим саявом студених зір відчув чим був йому вмерший друг. Щеміт знов стиснув його за серце й розкуйовдив думки. Хочби хто вийшов до нього! Жива істота, з якою можна булоб перервати сю гнітючу тишу машерування.

На кінці потягу загуркотили відсунені двері. Вояк зрадив. Хтось йшов в напрямку до нього. Цигарка жевріла в пільмі. Вояк пізнав лікаря.

— Се ви, пане сотнику?

— Я, вояче! Не можу спати. Зимно й паскудно. Як, почуваете себе?

— Нічого, докторе! Ось ходжу й думаю... Шкрябає трохи...

— Нічого, вояче! Се трохи нерви. Пройде. Де він?

— Там, махнув вояк до магазину. Ранком викопаємо могили. Поховаємо.

Обоє машерували в ногу, здовж перону.

— Докторе! Чого він так швидко помер?

— Сухоти, вояче!

— Я знаю, що сухоти, але чому ж так швидко? Серед нас багато сухітників. Та чого ж так одразу?

— Се була так звана *tuberculosa miliaris*. Її ще звуть гальопуючою.

— Що се таке, докторе?

— Навіщо вам знати, вояче? Хіба вам буде від того лекше?

— А може й лекше, докторе. Знана небезпека — пів-небезпека. Хоч і минула. Дуже се було несподівано.

— Ну, добре, вояче! Хоч і не зрозумієте ви всього! Отже він був колись хорий на сухоти легенів. І сам не знав про се. Вилікувався. Себто туберкульозні гнізда на легенях самі завапніли, осередки зарази ізолювалися. Але не знищилися. Так може й проживби ціле довге життя. Та він захворів на еспанку. Правдаж? Всі ми перехворіли на неї. А ся хвороба страшенно знесилює. При ній ще мабуть і застудився. Організм ослаб, відпорність зменшилася, гнізда зарази прокинулися до чинности. Почався лізіс — розпад легеневої тканини. Він захопив якусь жилу, що сполучена з серцем. А від того настала так звана дісемінація, розсип бактерій по цілому організму, по всіх куточках, по всіх органах, куди лише серце жене кров. Тому так швидко він і загинув. Та безпосередньою причиною смерти було запалення мозкової болони. Тому й се напруження тіла й останній вибух. Тепер уже знаєте вояче?

— Знаю, докторе! Бачу, що допоміч не було. Від сього трохи лекше мені. Бо не буду обвинувачувати себе, що може чогось не зробив, щоб його спасти. І шпиталь не помігби.

— Не помігби. Всі ми були тут безсилі, вояче. На себе не нарікайте! Взагалі не нарікайте ні на кого. Глядіть самі вирватися з того...

— Як, докторе?

— А так! Залишіть сей потяг і втікайте. Ся держава досить велика. Якось проживете. Бо в таборах загибель!

Вояк хвильку мовчав, заскочений лікарською порадою, яка так пасувала до його намірів.

— Добре, докторе! Тепер я вам скажу! Ми з ним давно були змовилися, що підемо, як ми казали «на Захід». Лише чекали слушного часу. Ще перед півроком, коли ми влітку входили до нашої столиці, ми вірили, що до нового року земля наша буде свобідна. Всі вірили. Ми теж булиб свобідні. Батьківщина не потребуватиме наших ран, казав він. Їй будуть потрібні наші голови: розум, знання. Таж ми нічого, нічогісінько не знаємо, докторе! Ми вміємо, лише вми-

рати, казав він. А сього потім буде замало. Знаєте, докторе!...

Вояк намацав якусь загублену логічну нитку й тепер ухопився за неї, щоб не стратити нічого з вируючих думок. Він говорив швидко, похапцем, сам себе часом перебиваючи й повертаючись знов до висловленого. Він ніби поспішався оформити їх звуками мови, щоб вони стали ясними й виразними.

— Щож ви хотіли шукати на тім Заході?

— Перш-за-все ми хотіли там вчитися. Він — філософії, я якоїсь технічної галузі. Ми потребували знання.

— Виж могли вчитися вдома...

— Могли, докторе! Але се не те, чого ми хотіли. Коли наша боротьба за свободу ледви починалася й ми обое пішли вже до свого війська, то я памятаю, він казав мені, що се починається боротьба з Сходом. Він казав, що наше відродження — се пробудження з тяжкого, східного сну. Ми були колись самі Заходом. Ми стояли колись заборолом волі для нього. Наша свободолюбність була прикладом світові. Якщо хочемо самостійно жити й творити, казав він, мусимо пірвати всі звязки з Сходом, який він звав облудливим, деструктивним, баламутним і двуличним. Схід нас затокмачив, забив, задоптав у своє монгольське, рабське болото. Ми знов мусимо навестися до Заходу. Історія наша повинна знов початися на тій точці, з якої перед півтреттям віку ми були повернули на Схід. Йти на Захід, казав він, се значить вчитися не техніки матерії, а техніку духа...

Вояк запалився й вже не зауважував біля себе навіть лікаря. Він бачив перед собою переконане обличчя друга й сам собі тепер повторював його повсякчасні думки.

— Коли в боротьбі з Сходом ми опинилися одні, без нічиєї помочі гинучі теж і за охорону тогож Заходу, він казав, що винні ми самі. Занадто довго звик Захід дивитися на наш нарід як частину великої підазійської маси. Ми самі винні. Наші батьки й байдужі діти. На нашу боротьбу Захід дивиться, казав він, як на цілком внутрішню річ Сходу, як на безвартісні заколоти серед східних племен. Тому, коли вже насувалася катастрофа, він ще гостріше ставив свої думки. Він казав, що тепер більш аніж колибудь ми потребуємо йти на Захід. Щоб нагадати йому чим ми колись були для нього. Щоб самим навчитися від нього як перемогати й творити так, як вміє творити Захід. Згадати собі все те, що ми забули бігом трьох століть влади Сходу над нашим народом. В тих думках ми все були згодні. Ми однаково ненавиділи табори й боялися їх. Ми ще перед тижнем мабуть зробили умову, що вирушимо при першій нагоді. Будемо підтримувати один одного всіма засобами. Він був сильніший духом. Я — ділом. Тепер я залишився сам. Так нараз

і раптово, що не можу й орієнтуватися!.. Ви не нудитеся, докторе?

— Ні, кажіть далі. Я слухаю вас з цікавістю. Покійник був неабиякою людиною...

— Справді, докторе! Се була надзвичайна людина! Хороба знищила його. Знаєте, що казав він мені, коли ми в останнє розмовляли про нашу мандрівку на Захід?

— Що?

— Ми розглядали тоді мапу Європи. Показуючи на окремі міста, він казав, як йому видається, що кожне західне місто має якийсь свій особливий, приваблюючий запах. Він казав, що відчуває сей запах. Берлін йому пахнув літнім дощем, що схне на горячому асфальті. Гамбург — імлою, Брест — смолою, Париж — якоюсь приємною мішаниною. Ще про інші міста говорив він. Я вже й не пам'ятаю всього. Але як дійшов до Мадриту, то сказав якимось дуже по простому й задумано: «А Мадрид пахне смертю!» Мені стало лячно. Я почав тоді висміювати сей запах. Але він стояв таки на своїм і пояснив мені. Знаєте ви, докторе, Гою?

— Знаю з репродукцій. Трохи.

— Отож він оповідав мені про одну річ сього еспанського маляря, яка мовляв, усе йому згадується, коли він чує про Мадрид. Він асоціює Мадрид з нею. Вона зветься «Нада». Знаєте, докторе?

— Не пригадую.

— Я теж не бачив її, але він описав мені так живо й образowo, що я ніби зараз бачу її. Натоп людських обрисів скупчився біля могили в якомусь очікуванні. А з відчиненої труни підноситься труп у розкладі й облізлою рукою простягає до юрби аркуш з написом: «**Nada**» — нічого! Мені стало лячно за нього. Я знов спробував його розважити, але він вже більше не хотів розмовляти. Про Захід ми з ним вже й не говорили. Він швидко мусів лягти й все мовчав, мовчав...

Вояків голос зломився і замовк. Обоє мовчки міряли перон.

— Не робіть собі з того нічого вояче, — обізвався спокійно лікар. — Се вже починався мозковий процес. Нюхові галюцинації. Не надавайте сій важкій картині значіння. Все було хоре. Вам же лишається тепер самому виконати все те здорове, на що ви приправлялися вдвох.

— Я радий докторе, що й ви такої самої думки як і я.

— Все, що покійний говорив вам, мав рацію. Ви самі знаєте, що ми йдемо до таборів. Ви їх знаєте. Як довго ми там пробудемо — невідомо нікому. Принаймні кожен надіється, що лише до весни. Я сеї надії не маю. Справу ми програли ґрунтовно й на довго. Хто як ви має силу, охоту й волю хай покидає гурт і сам пробивається на Захід. Се

буде справжнє пробивання. Чи вистарчить у вас пороху?

— Вистарчить, докторе. Здоровля маю досить. А рішучості — думаю теж. Я мігби, гадаю, зібрати цілий гурт.

— Не робіть сього, вояче. Се поки непотрібно. Так як думав покійник, як думаєте ви й я — так думає мало ще хто з тих там. (Лікар показав рукою на потяг). Але й вони прийдуть до тих самих думок. Лише згодом. Виж не тратьте часу й вирушайте самі. Пробивайтесь на Захід!..

— Докторе! Підемо разом!

— Ні, я не можу. Я значно старший від вас. Та ще й тут потрібен.

— Виж тут безпомічні, докторе! Виж як лікар не маєє ніякої спромоги для праці. І не будете мати...

— Не знаю. Може так, може й ні. Та памятайте, що не хорі, а здорові потребують лікаря. Щоб не хоріли. Поки хоч маленький гурток їх лишиться вкупі — моя повинність бути з ними. Ви — инша справа!

— А як на весні ми справді вирушимо?...

— Я не вірю. Будемо сидіти за дротами. Та якби щось і сталося, тож ви напевно вернетесь?

— Обовязково, докторе! Не може бути й сумніву.

— Бачите! Вас в таборі не потребуватимуть. Заощадиться може ложка кандьору. Ні? Вирушайте. А я піду, вже спати.

— Дякую вам, докторе, за все. І за терпеливість, з якою слухали мене. І за підтримку. По похороні заразже вирушаю.

— Куди зразу підете?

— До першого села. Виміняю свій одяг на цивільний. І далі, до міст...

— Ну, добре! Щасти вам Боже! Може побачимось!..

Стиск руки, удар закаблуків салютування... Вояк знов осамів на порожнім пероні.

Він не запитався в лікаря котра година й тепер стратив орієнтацію в часі. Лише по тім як Віз схиляв далі свій дишель, він міркував, що до світанку залишилося години зо три. І він витревало машерував. Часом гримали двері вагонів і на хвилину вискакували заспані **вояки**. Часом проходив вартовий урядник із телеграфної кімнати. Не зупиняючись пройшов на Схід товарний потяг, складений з порожніх вагонів. Може за спізненими товаришами. Та вояк нідочого не приглядався. Заглублений у власні думки він витревало ходив від магазину до кінця деревляного помосту. Вперед і назад. Він згадував залишену батьківщину, епізоди з дитячих років, школу, фронти, бої, наступи, зустрічі й прощання... Він переплітав сі спогади з тим незнаним майбутнім у яке він впігне через кілька годин. Він думав про нього з непохитною впевненістю юнацьких думок,

думав як то вже здійснені обіцянки, зреалізовані величні, звучні образи. Се були барвисті плями тріумфального свята перемоги, величні звуки побідної ораторії над відродженою батьківщиною. Се були образи відваги й любови, слова присяги й мовчанка відданости. Така безліч їх, переконуючих і вірних, стовпилася на порозі його свідомости, що на довше застановлення над кожним з них не було часу. Вируючи й кублячись вони відштовхували один одного, щоб хоч на секунду, на мить опинитися в полі зору палаючої душі. Колиб в сю хвилину запитати вояка про що саме він думає, то ледви чи мігби він дати вистарчальну відповідь:

— Про все... про ніщо... про минуле... але трохи. Більше про майбутнє. Про те, що воно буде таким як ми хочемо... Дуже і вільне...

Десь запіяв півень. Вояк почав спостерігати світанок. На сході простяглася ледви ще помітна світляна смуга. Нерухоме досі повітря дихнуло морозним віддыхом. Передранковий вітер дмухнув імлою. Довколішні кущики вже побіліли від паморозі й виглядали як загорнені ватою.

Вояк увійшов до магазину, запалив знов свічку, й подивився на мертвого. Обличча було ясне й шляхетне своєю непорушною білістю. Паморозь також торкнулася його. Край волосся над чолом укритися морозною сивиною, вії побіліли й подовжилися аж на щоки, посивіли й кінчики чорних вусів. Вояк довго вдивлявся в знайомі риси, ніби намагаючись назавше затримати в пам'яті маєстат їх останнього спокою. Після вклякнув на одне коліно й хвилику мовчки постояв. Потім загасив свічку, й знов вийшов на двір, замкнувши магазин.

Було вже досить ясно й вояк пішов до вагону будити копачів. Чотиром воякам позичили на двірці лопати й за залізничним насипом з ярку вони почали копати яму. Довкола вже було кілька таких безіменних горбків. Тут кілька разів пройшла війна й залишила по собі їх безліч. Буде одним більше. Замерзлу землю було спочатку тяжко копати. Після одного штиха стало вже легше й за пів другої години яма була готова.

Ешелом вишикувався чотирокутником вколо могили. Коротка команда, коротка молитва, традиційна пісня, й тіло прикрите плащем спустили на дно. Глухо забубоніла земля. Вояк теж кидав лопатою й сам себе злапав на тім, як пильнує, щоб нідної лопати не кинути на мертве обличчя...

Всі розійшлися. Над могилою виріс горбок. Ставили простого хреста з старих дилів від плоту. Прибили дерев'яну табличку. Працю кінчали з поспіхом, бо прийшов паротяг і мали їхати далі. Загнали перший сигнал.

Вояк не поспішався. Він ще дописував на хрест ім'я й прізвище покійного. Загнали другий сигнал. Всі вже були

в вагонах. З воякового вагону йому щось кричали й вимахували руками. Він не квапився. Скінчивши напис витяг записну книжку й почав робити шкіц околиці. Він міряв кроками віддаль могили від залізничного насипу, коли заграли третій сигнал. Він не поспішався. Паротяг свиснув і шарпнув потяг. На вояка кричали з кількох вагонів. А він не поспішаючись, рахував кроки:

— Двадцять три, двадцять чотири, двадцять п'ять...

Потяг вже рушив, вагони підскакували на стріліці, останній вагон минав вояка. У відсунутих дверях показався лікар і замахав рукою:

— Прощайте, вояче!...

1934

М. Мухин

Проф. М. Грушевський (1866—1934)

Професор редагує Літературно-Науковий Вістник (року 1907—14)

З усієї передвоєнної діяльності Грушевського ми візьмемо тим разом лише його публіцистичні виступи на сторінках передвоєнного *Літературно-Наукового Вістника* і то лише ті, що присвячені справі українсько-московських відносин, як також і ті, в яких професор торкався перших звістунів світової заверюхи: I-ої і II-ої балканської війни. Таких подій, як заснування Грушевським разом з Франком української національно-демократичної партії в Галичині (рік 1898) та заснування ефемерних українських парламентарних фракцій в I та II петербурзьких Державних Думах (роки 1906—07), як рівнож чимала публіцистична продукція його в роках перших російських псевдо-парламентів і пізніших років на теми українсько-австрійські, поминаємо, бо сі його виступи мали або занадто обмежене місцеве значіння і ширшого інтересу для сучасності не уявляють або торкаються справ вже давно пережитих, які не спроможні збудити відгомін в сучасності. Поза тим доведеться спинитися й над деякими менше знаними моментами з його діяльності в роках 1917—21.

З нагоди двохсотлітньої річниці полтавського розгрому, Грушевський писав між иншим (підкреслення мої — М. М.):

»Полтавська битва була критичним моментом. Побіда 27 VI 1709 дала царству російському не тільки рішучу перевагу в Східній Європі, але й пхнула його на стежку імперіялізму, екстензивної політики все нових і нових завойовань і прилучень на цілих два століття. Ся екстензивна тенденція не тільки принесла політичну

смерть цілому ряду політичних організмів, які могли б жити і по нинішній день, але дуже шкідливо на внутрішню еволюцію самої російської держави та її державної народності великоруської, відтягнувши всі засоби від внутрішнього, суспільного й культурного прогресу і віддавши їх на завдання зверхнього неусталиного розширення. Без полтавської перемоги все це могло б піти іншими дорогами. Польща мабуть би не впала. Україна зісталася особливим тілом, коли не самостійним, то окремишим, навіть перейшовши кінець кінцем назад в рамки російської держави. На місце однієї централізованої держави, обтяженої безкінечними «сепаратизмами» і національними питаннями з односторонньою розвитою енергії імперіялізму, що привів кінець кінцем не тільки до повного спустошення самої держави народності, але й саму державу поставив на краю пропасти, — ми може били б тепер свідками чи горожанами ліпше організованої великої східноєвропейської федерації, урівноваженої і сильної, яка силою своїх внутрішніх прикмет могла б притягнути цілий ряд земель, які зісталися на віки за границями централізованої Росії.

«Спеціально могли б ліпше уложитися відносини українсько-великоруські. Я не сумніваюся, що якби Україна була визволена від примусового московського централізму і нівеляції, то в ній (і так само на Білорусі) розвинулися б свободні потяги (гравітація) до великоруського світу, як найбільше близького, тісно звязаного культурною спільністю, історичною традицією, спільною спадщиною Києва. Коли б на місце немилосердного нищення і тиснення всіх політичних, суспільних і культурних форм українського життя, яке наступило по полтавській перемозі, на місце того розгрому і терору, який запанував по р. 1708-9, прийшло б хоч кількадесять літ свободного розвитку Гетьманщини, національного життя її було б забезпечене, і не було б місця і спокуси для всіх тих обрусительних заходів-заборон української книги, української мови, української вимови і акценту, які діялися почавши від Петрових часів (указ 1720 р.) протягом всього дальшого часу. «Руські народності» не переживали б тої тяжкої внутрішньої боротьби, яка тепер грозить на віки розрізати їх, витравивши поліційними переслідуваннями ті внутрішні моральні звязки, які звязували їх. І внутрішня еволюція великоруського життя могла б піти іншою дорогою, коли б крім бюрократично-централістичного московського устрою поруч нього жив і розвивався свободний, виборний конституційний устрій український. Народні маси не тільки українські, а й великоруські може б не пережили тих страхів кріпацтва, які привелося їм пережити в століття по скасованню останків українського устрою. І тяжка спадщина російського централізму й імперіялізму, нас може б оминула. Полтавська перемога була тріумфом тільки російського імперіялізму, а не тріумфом російського життя, не тріумфом поступу і культури навіть з становища державної великоруської народності, не тільки — з становища всього східнославянського, чи ще ширше

— всього славянського світу, його гармонійного розвитку, його свободного і дружного поступу з становища великоруського навіть, не тільки з «руського» взагалі — або становища східного словянства, можеб було ліпше, якби день 27 VI не приніс з собою того вікопомного тріумфу». (*Михайло Грушевський*: Виговський і Мазепа. ЛНВ 1909 VI стор. 427—428).

Думаємо, що ці щиро костомарівсько-драгоманівські міркування ширших коментарів не потребують.

Слід зазначити, що так само вже перед двома роками, в своїй статті «Крячуть ворони» (*ЛНВ 1907*), професор довго і зворушуюче скаржитися на те, якго московські репресії лише шкодили національній гармонії на Сході Європи: «Бігство українського слова в австрійський Єгипет від гонень великих і малих бюрократичних Іродів розуміється, могли тільки ослабити моральні звязки українського національного руху з великоруським життям. На се вказувано і з великоруської сторони — що сей перехід центра українського культурно-національного руху до Львова з становища моральної єдності «русских народностей» був дуже сумним і шкідливим наслідком системи гонень. (Сю гадку піднесла й звісна записка петербурзької академії наук в справі знесення заборони українського слова), тим що загострив відносини — властиво ослабив моральні звязки, бо про якусь ворожнечу против великоруської культури зі сторони українства хочби й закордонного, загалом кажучи, не може бути мови. Перенесення культурної української роботи зі Львова до Київа з становища скріплення моральних звязей всі приятелі «єдинодушія» в Росії повинні булиб як найщиріше привітати... «Одність держави, а не централізм! (Підкреслення, одинокє в статті — самого М. Грушевського, прим. авт.). Моральні звязки «єдинодушія», а не національна нівеляція! Союз свободного розвитку, а не визиск одних на користь других!»

Варто зазначити, що і по світовій війні і по революції, в 1920, професор з все ще неостудженою любов'ю пише про фікцію федеративної Росії. В своїм звіті «В першій делегації української партії соціялістів-революціонерів» (*Борітеся - поборете* ч. 3 Відень XI 1920), пишучи про паризьку мирову конференцію 1919, він з глибоко захованим жалем згадує про те, що антантським колам «зовсім не бажано, щоб ідея федерації стала в руках Росії знарядом розросту, притягання нових областей. Вони (антантські кола, прим. авт.) вважають своїм обовязком реставрувати Росію, але я мусів так вирозуміти, що сей обовязок антантські круги беруть чисто формально, і їм зовсім не залежить на тім, щоб відроджена Росія була сильною, добре організованою, урівноваженою державою. Тому й якихнебудь гарантій дійсного переведення федеративного принципу в рамках нової Росії від держав антанти даремно булоб сподіватись» (*Борітеся* ч. 3 стор. 52).

В статті «Українська дебата» (*ЛНВ 1913 VII* стор. 153—161), написаній з приводу «генеральної дебати в українським питанні,

яка «нарешті», себто аж на сьомому році існування російського псевдо-парляменту, таки відбулася, Грушевський зазначає, що навіть «і лінія конституційних демократів», себто найвизначнішої російської поступово-ліберальної опозиційної партії, з якою українство під впливом самого Грушевського і діячів його типу «взяло політичний шлюб» ще на початках існування псевдо-парляментаризму в Росії, отже від року 1906, — не дуже задовольняє українців: таку «здержливість» виявляли вони до українського питання, такий на них був слідний вплив всяких ворожих українству аргументів і міркувань, на тему його безґрунтовності, фантастичності виключності і т. д., які голосно виставлялися в правих органах і тихенько повторювалися в кругах поступових...» Далі, ще замовчування українського питання при всякого рода програмових і декларативних промовах протягом першого півріччя четвертої Думи ствердило в багатьох переконання, що від кадетських кругів абсолютно нічого доброго не можна українцям сподіватися. І коли натомість по інформації для своїх парламентарних виступів звернулися до українців трудовики, тим знеохоченим здавалося, що в українській тактиці відкривається нова сторінка, а на всяких порозуміннях з кадетами раз уже поставлений хрест.

Але професорові такі анти- чи власниво а-кадетські міркування видаються занадто рішучими: не зважаючи на заличання з «трудовиками» (лідером яких в IV-ій Думі був «душка» Керенський, який аж надто виявив обличчя свого «українофільства» в 1917) старий звязок з конституціоналістами має залишитися на думку Грушевського непорушним: «Тісніші відносини до трудовицької групи ніяким чином не мусіли собою виключати ближших відносин з кадетською групою, скоро тільки вона оцінила відповідніше вагу національного питання в Росії і вагу українського питання в комплексі національних питань. Так сталося дійсно, і тісні відносини, в яких стояла українська фракція ще в першій думі (1906 р.) до групи трудовицької і кадетської, (багато членів української фракції належало до трудової групи першої Думи, інші знов до кадетської) немов ожили знову в останніх виступах представників обох груп в обороні української справи, з тим приємним додатком, що і третя ліва група, соціал-демократична сим разом (як то було і в третій Думі, в холмській справі) виступила на сій арені поруч них, проголосивши національні інтереси українського пролетаріату предметом свого піклування й оборони».

Отже, не лише стара любов не завянула, але до спільного гурту приголосився ще один партнер — соц.-демократи, половину яких складали більшовики; проголошення рос. соц. дем. парламентської фракції про «піклування національними інтересами українського пролетаріату» не можна не вважати прелюдією, заспівом до того «піклування», яке під проводом Леніна і його наступників коїться на Україні аж по нинішній день. Але наш знаменитий історик, хоч як йому не було приємно бачити прихід російських соціал-демократів до спілки приятелів України, здається був далекий

від всяких невчасних передчувань, від всякого зловісного передчуття, чим се соц. демократичне «підкування і оборона» для України скінчиться...

Навпаки — він дуже впевнено і добродушно пише про те, якто тепер — на думському терені, розуміється — знаменито стоїть наша справа, про те, як цілий ряд українських заяв та роз'яснень з поза Думи — як заяви катеринославських робітників з приводу виступу катеринославського посла (теперішнього «всеукраїнського старости» Петровського) і інше — «скріпили послів поступової сторони в тім переконанню, що занята ними позиція в українській справі певна і безпечна. Вони переконалися, думаю, певно, що в сфері українського питання можуть порушатися безпечно, не ризикуючи, наскочити на якусь компромітацію»

Сю частину своєї статті Грушевський кінчає таким теж повним жіжності і лагідності уступом:

«Тому можна думати, що вони й надалі не залишать екскурсів на се поле, особливо коли матимуть до сього відповідну заохоту з української сторони, — і коли далі так як тепер різні поступові групи будуть вести благородну конкуренцію в обороні національної справи, своїми виступами підтримуючи енергію і охоту одні у одних».

Далі Грушевський знаходить, що «заохоти з українського боку, і взагалі з боку всіх інтересованих в успіхах національного питання, ся справа в кожному разі варта — в високій мірі».

«В балканській антракті» (*ЛНВ* 1913), Грушевський намагається навчити російських лібералів прикладом розгромленої балканськими народами конституційно-ліберальної Туреччини, якої ліберальні провідники, «молодотурки», весь час оперували ідеєю «загальнотурецької» отоманської нації і не вважали на вимоги національностей. Грушевський, виходячи з загальних підстав ліберального світогляду, пише: «Дійсної свободи не можна скомбінувати з охороною централізму і національної нівеляції, з пережитками централістичного режиму і панування державної народності. Се чергова лекція, дана ще перед нашими очима турецькими подіями. За людьми, які говорять тільки про об'єднання в інтересах свободи і не договорюють нічого про гарантії автономічного національного і провінційного життя, не можуть йти люди, які хочуть розкіпощення не тільки одиниць, але і народів. Се треба нарешті зрозуміти і керманичам російської поступовости. Нам трудно судити, скільки їх власного переконання і скільки «тактичних міркувань» говорять з них, коли вони під флягом російського оновлення хочуть провезти можливо найбільшу частину давнього російського унітаризму і імперіялізму. Доводилося чути нераз, що з питанням одноцільності і консолідації, «сплочености» Росії треба бути особливо обережним з огляду, що реакція може використати страшило «розчленення Росії», щоб підняти політично нерозвинені круги проти програми політичного оновлення, досягнення свобод. Нема сумніву, що й молодотурецькі по-

літики так само водилися такими міркуваннями і самі не розрізняли ясно, де говорили в них тактичні міркування — не дати приводу ворогам конституції говорити, що конституційний режим веде до упадку державної сили і могутності, ослаблення зв'язків її провінцій і зануку державної влади і імперіялістичного престою, — і де відзивалися їх власні пережитки старої державної психіки турецького патріотизму, який мріяв про те, щоб під основою конституційного прапора відродити давню державну старотурецьку силу, могутність, повагу. Мені ясно, що й російські поступовці не здають собі справи, як багате в них під конституційною верствою, під щирими змаганнями до політичної свободи лежить пережитків московських і петербурзьких часів, традицій завоювань і «слави купленої кровю», і всяких «історичних завдань» і традицій.

«Сі пережитки очевидно, сильніші їх і тільки свідомою працею над собою і своїм громадянством їм вдасться усвідомити насамперед собі, а потім і йому, що сі традиції треба залишити в інтересах розвою і поступу їх власної країни і так само — всяких прилучених «царств і княженій». Здобутки довговікового насильства не можуть бути задекоровані ніякими червоними драперіями і не жертвуючи інтересами свободи, не можна задержати в цілості старих імперіялістичних традицій і мрій — так само як на те, щоб мати змогу підняти з теперішньої темноти і економічного занепаду знищений і голодний великоросійський центр — те саме історичне гніздо, що виховало і вигодовувало великоруську державність і всі зв'язані з нею благодати — треба передусім залишити всякі імперіялістичні забаганки, розширювання політичних і економічних впливів і скріплення перемоги сеї убогої і знищеної державної народності над «окраїнами і іногородцями». Мертвим треба зіставити ховати своїх мерців, а тим що пускаються в путь в шуканнях оновленого державного устрою і розскріпощення горожан і народів російської імперії не годиться обтяжити себе сумами і ризами старого імперіялістичного інвентаря. Треба отрястися зі старих забаганок імперіялізму і централізму тим, що хочуть увійти в нову землю свободи. Се стара, але очевидно — досі не пережита ще правда, яку, видно, довго ще прийдеться втовкмачувати навіть признаним поступовцям великоруським, як показують різні недавні заяви і признання». (*ЛНВ 1919 I стор. 105—106*).

Отже, по перше, яка справді 100% драгоманівська віра в московського мужика чи то пак ліберала — віра невичерпальна і сліпа і глуха на всі заперечення її з боку тогочасної політичної дійсності — опромінює кожний рядок сих писань Грушевського. Адже всім був ясний кінець і отоманської імперії і турецького лібералізму, який не схотів чи не міг задоволити вимоги «меншостей». Чому, маючи на очах такий яскравий приклад все ще далі триматися за сурдут двійника молодотурків, московських лібералів? Чому московські ліберали мають довести те, на що не спро-

моглися турецькі? По друге, яке цілковите нерозуміння Грушевським істоти російської державності, національного характеру москалів і цілковитої своєрідності історії Москви, всього того, що цілковито виключає найменші сподівання на спасенність для України «оновленого» державного устрою Росії, до якого Грушевський стремів спочатку в спілці з ліберально-імперіялістичними московськими конституційними демократами, а потім — з не менш імперіялістичними, хоч і зовсім не ліберальними московськими большевиками... Яка шкода, що поховано тоді ще живих мерців ту-півсько-соціалістичного українофільства, які своїми недотепними розшуками «оновленого» устрою Росії лише запровадили українську націю в безодню руїни.

В пізнішій статті М. Грушевського «Після балканської війни» поруч з цілим рядом інших спостережень, зауважень і прогнозів знаходимо м. и. таке: «Можна думати, що ці страшні балканські війни послужать імпульсом до розроблення національного питання, дальшим етапом до його розв'язання — не в старих формах вульгарної національної держави, що твориться в інтересах пануючої народності і віддає їй в жертву національні меншості, як етнографічний матеріал для перероблення на «государственную національність», а в формах нових, більше раціональних, справедливих і гуманних». (*ЛНВ 1913 IX стор. 330—31*). Що до сих надій і передбачень професора, то мусимо дуже коротко зауважити, що війни років 1914—20 саме привели до утворення зненавдженної професором «вульгарної національної держави»; щож до «форм нових, більше раціональних, справедливих і гуманних», то певно ті саме форми вбачалися професорові при його від'їзді з еміграції до СРСР, яке також для людей незбаламучених большевицько-московською колотницею уявлялася дуже яскравою і цілком «вульгарною» національною московською державою.

Оцінюючи далі в тій своїй статті наслідки балканських воєн 1912—1913, професор у висліді певних міркувань, які не мають тепер вже більшого інтересу, приходить до висновків, яким не можна відмовити цілковитої помилковості: «Перспектива конфлікту між Росією і Австрією значно змаліла... Всі хто опирали якісь свої спеціальні рахунки на наслідках такого конфлікту, на розв'язання ним якихось національних чи політичних проблем, мусять вичеркнути його з своїх політичних рахунків на теперішній час. Навпаки, на ґрунті балканської політики Австрії можливе навіть зближення її з Росією» (стор. 331). Те все друкувалося десять місяців лише перед світовою війною, яка вибухнула саме на ґрунті балканського суперництва між Австрією та Росією в першій мірі!

Нарешті останні слова, якими закінчує статтю професор, торкаються можливого майбутнього Росії; в них немовби проблискує передчуття якихось змін ширшого значіння і юсягу. Але написані вони занадто явно з наміром навести паніку на російських лібералів-централістів, а тому за ними тяжко визнати значіння інше

як чисто тактичного кроку-загрози на адресу занадто млявого і мало впливового грача — російського лібералізму, який тоді, в році 1913 ані близько при владі не був, отже тим самим сі балачки мали характер явного «гадання до лямпки». Отже в останніх уступах наведеної статті професора читаємо: «Силу і значіння Росія може здобути тільки через внутрішнє оновлення — через все те про що стільки говорилося: конституційні гарантії, піднесення селянських і робітничих мас — і розв'язання національного питання на основах широкої федеративності. Инакше Росії грозить перспектива Турції. Вона вже вступила на сю похилу площу, яка веде її туди — до сього економічного, політичного і всякого іншого обезвладнення, і коли не наступить зворот — кінець кінцем її народам прийдеться думати про те, аби їх разом з нею не поневолили на віки промислові барони Європи, представники європейського капітала, як свій промисловий фінансовий загуменок. Се мусить нарешті колись стати ясно поборникам ліберального російського централізму. Може остання балканська війна трошки допоможе їм се зрозуміти, принаймні як вони оглянуться на неї з прохолодою, ретроспективно» (стор. 332).

»Нас бере отороп перед тими жертвами, які можуть вимагатися від нас з боку будучих поступових керманівців во ім'я інтересів тої нововинайдені «російської нації», а наша енергія спільної акції, спільної боротьби за оновлення Росії не може розхолоджуватися такими перспективами» — писав Грушевський під свіжим вражінням однієї розмови з вождем російського лібералізму проф. Мілюковим (*ЛНВ 1913 I*).

В балканськiм антракті. Дуже прикро, що і від того «оторопу» (русіцизм під «отаропь» — ляк), який тоді відчув Грушевський, нічого не змінилося в генеральній лінії передвоєнного «тупівсько-соціалістичного українства, якого визнанням дірігентом був Грушевський: спільна акція, спільна боротьба за оновлення Росії провадилася і по тій розмові з Мілюковим непохитно далі.

Стаття М. Грушевського «Нова хвиля» (*ЛНВ 1914 I*) нібито може розкрити погляди і настрої її автора в останніх місяцях перед світовою війною. В ній Грушевський уважає, що «забезпечення основ політичної свободи зістається підставою всіх інших постулатів нашого життя і здійснення правдивого парламентаризму, лишається етапом, який не може бути поминений в нашiм поході до кращої будучности нашого народу, як кожного народу чи краю Росії. Але без сумніву шанси сього походу виграють і вигляди його на успіх підіймаються, коли усвідомляються його умови, недоціновані або і не завважувані перед тим. З тим можемо мати більше надій дойти до своєї мети простішою дорогою, без зайвих блукань між етапами сього походу, наміченим без зрозуміння всього складного змісту нашого життя самими упрощеними кличами сього моменту.

З сього погляду вимушений антракт в поході до конституційних свобод і парламентарних форм може бути коли не наго-

роджений, то всетаки значно використаний в інтересах наших спільних завдань, коли серед сього вимушеного політичного затишку усвідомляться не обмірковані перед тим гарантії успішного свободного розвитку нашого державного і громадського союзу, вирисуються не помічені, не досліджені раніше дороги до його здійснення і забезпечення. Сей затишок не буде тоді страченим часом, порожнім місцем в історії громадського розвитку народів і областей «Росії» (*ЛНВ* 1914 I стор. 22—23).

Далі Грушевський зазначає, що в поміч конституціоналізмові і парламентаризмові, що мали об'єднати інтелігентські сфери народів і країв, взято кінець кінцем ще аграрну програму, що мала забезпечити конституціоналістам поміч народніх селянських мас. На всякіж домагання з сфери національних та областних питань, на остереження, що поминаючи сі питання, не можна об'єднати в одну сильно й тісно звязану фалангу свідомі круги ріжноплемінних народностей і областей держави і забезпечити побіду визвольним змаганням, голосно або потиху давалися реприманди, які рекомендували з тими національними чи областними забаганками почекати до свободнішого часу та не ускладняти ними завдань моменту». — Але останніми часами, себго очевидно десь в роках 1913—14, справа, на погляд Грушевського дає надію на поліпшення. Російські конституціоналісти, чи бодай вибрані елементи чи особи з поміж них починають розумішати і — розуміти вагу «національностей та областей Росії» — для успіху справи російських конституціоналістів». В дійсности такого «порозумнішання» російських конституціоналістів не було, але Грушевський, який одідибив по Драгоманові сю спасенну теорію остаточного «порозумнішання» поступових москалів, вбачав те «порозумнішання» там, де його зовсім не було. Отже в згоді з своєю теорією «порозумнішання», Грушевський вельми врочисто пише: »І от як та нова хвиля, на котру починають покладати надію більш уважливі ревнителі російського конституціоналізму, як той новий клич, що має притягнути нові сили до його ратовання — на місце зневірених контингентів, починає останніми часами все ясніше вирисовуватися на російським обрію і усвідомлятися в представленнях передових кругів — питання національне і областне» (стор. 24).

Слід зауважити, що ся суто драгоманівська теорія була цілковито чужа старим киянам з київської Старої Громади. Вони воліли взагалі стояти осторонь від російського суспільно-політичного життя. Але старі громадяне були здебільшого люди, які трималися Києва, України, в Росії бували рідко; натомість в роках 1905—1917 люди безперечно географічно відірвані від українського ґрунту, петербурзькі та московські українці, які вже органічно ввійшли в російське життя і з ним були міцно звязані, «творили» українські політичні тогочасні настрої в більшій мірі, аніж ті, що були поза межами московських центрів. Грушевський власне кажучи, не вважаючи на своє двадцятилітнє перебування в Галичині, уявляється нам дуже типовим петер-

бурзьким українцем років 1905—17, вся його політична продукція на загально-українські теми робить враження аж надто петербурзького виробу. Так само слід зазначити, що в році 1917 дуже багато керуючих місць на Україні припало саме тим, хто на Україну повернувся по вибусі революції з своєї петербурзької чи московської еміграції, ніколи примусової (Винниченко від року 1913 в Москві, Петлора тамже від 1908, Грушевський в роках 1915—17 на Московщині).

Але вернімось до статті Грушевського: В дальших своїх міркуваннях професор зауважує, що серед російського поступового громадянства вирізняються два крила: імперіялістичне і друге, яке професор дуже загальною визначає jako «ліберальніше» — «для котрого началом і кінцем являється свободний і незв'язаний розвиток громадського життя, громадських сил, і котрі не тільки миряться з децентралізованими, автономними змаганнями народностей і областей, але готові в них бачити ту архімедову точку, за помічю якої можна булоб побороти несимпатичні їм імперіялістичні течії правого крила» (стор. 24-25).

Грушевський зазначає немичність сього новоявленого, хоч і так довгожданого союзника — автономістів, але уважає, що «се союзник, який, при всій своїй абсолютній слабости, може бути цінним. Він шукає помочі в автономних змаганнях недержавних народностей і областей. Він мислить собі державну організацію, перебудовану на основах широкої децентралізації... Його присутність в рядах автономістів дуже цінна, і з другого боку — розвій автономних змагань, зріст свідомости і сили областного і національного руху обіцяє йому силу і зріст» (стор. 25).

Професорові ввижається, як росте могутній рух проти «централізму»: «Сей областний рух добивається з усіх боків в твердиню російського централізму» (стор. 26). Але, очевидна річ, се все належало скорше до сфери поетичного натхнення і буйної фантазії, аніж до області якихось реальних явищ та фактів. Найбільша подія, на яку покликається Грушевський, і яка має свідчити про зріст «областного руху» — се те, що всеімперський педагогічний зїзд не поставився проти внесків різних національностей і ухвалив резолюції в справі шкільництва пригноблених національностей, запропоновані представниками тих останніх — тільки й всього!

Сам професор про сю незвичайну подію висловлюється так: «Вкажу знову таки на сю подію дня — петербурзький учительський зїзд, де українське питання, підтримане так енергично його представниками, не тільки вийшло на першу чергу інородческих постулятів (взагалі — опозиційних настроїв), але й дало взірць і міру, такби сказати — канон національних домагань в сфері шкільництва (українська резолюція-програма кінець-кінцем стала резолюцією-програмою всіх інородців)» (стор. 29).

Взагалі професор уважає, що перед українством в Росії

стеляться незвичайно рожеві шляхи в майбутнє: »Те строге принципіальне становище, на котре поставили українство ідеологія українського руху в Росії, надає йому особливе значіння для різних національних і політичних течій поза-українських. Українство має велику будучність в центрі сих течій і комбінацій« (стор. 29). Велике слово »комбінації« — та щось занадто »парламентарно« воно звучить, зокремаж нагадує неславної пам'яті небіжчика — віденсько-австрійський парламент (райхсрат). До чого лише не можна було таким шляхом »докомбінуватися«!

По студіях річників *ЛНВ* доби переваги Грушевського в сім органі, з такою невимовною приємністю тягнеться рука до старших річників сього журналу доби франківського редагування (1898—1906). Стільки придатности для сучасности української і для розвою національного життя знайдемо в статтях і замітках, підписаних Іваном Франком чи його ініціалами. Не будемо вже згадувати таких довгих розвідок, як »Стара Русь«, в якій Франко з такою незвичайною ясністю і винятковою широтою креслить кошмарні постаті душителів пробудження приспаного Духа Нації — москвофілів середини XIX століття; або його довшої розвідки про Михайла Старицького, де так вдумливо креслить Франко постать сього нерішучого і ніжного київського приятеля Драгоманова, ані не зупинятимемося на Франковій найкращій речі — його вбійчої характеристики Драгоманова (*ЛНВ* 1906 VIII). Але візьмемо кілька дрібних самоцвітів з його тогочасних публіцистичних статей. Відразу, при переході до нього від Грушевського, кидається в вічі те, що Франко трактує всі питання значно ширше, аніж Грушевський, під кутом не лише сучасности, але й майбутности. Читаючи Франка-публіциста по Грушевським-публіцист, маєте вражіння, ніби раптово змінили ви підсоння і височину і замість низької долини без ширших обріїв, заступлених звідусіль близькими невисокими горбами, ви опинилися раптом на гірським шпилі, що панує над цілою околицею. Коли Грушевський трактує все в стилі »суети сует і всячеської суети«, двохвимірно і плоско, то Франкові розгляди видаються написані під кутнім зором вічності і справжн्या мудрість віє від його осудів. У Грушевського панує вражіння від тієї чи іншої партійної, пресової чи міністерської заяви, у Франка — проблеми тривають в аспекті завдань української нації, а не тієї чи іншої орієнтації на чужі сили, хочби вони й були »демократичними« чи »ліберальними«; тривають абсолютно, а не фільмово пристосовуються до потреб спілки з братами-москалями.

У Грушевського-публіциста, стандартного радикал-соціалізуючого верхогляда типу Едварда Еріо, ніколи не спіткаєте того мудрого й глибокого вникнення в суть і зміст політично-суспільних явищ і інтересів нації, яке на кожному кроці спіткаєте в тогочасного Франка, вже визволеного з тісних пут драгоманівщини.

Франко, до речі, в таких тверезих реченнях осуджує тоді загальнопоширену радикал-соціалістичну віру в «автоматичність визволення», сей основний забобон української автономічно-федералістичної преси:

«Виплоджений т. зв. матеріалістичним світоглядом фаталізм, який твердив, що певні (соціальні, а разом з тим і політичні) ідеали мусять бути досягнені самою «імманентною» силою розвою, продукційних відносин, без огляду на те, чи ми схочемо задля сего кивнути пальцем, чи ні, належать сьогодні до категорії таких самих забобонів, як віра в відьми, в нечисте місце і в фєральні дні. Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не створить його там, а розвій матеріяльних відносин перший потопче і роздавить нас як сліпа машина». (*Франко: Поза межами можливого, ЛНВ 1900 X 9*).

Поза тим слід підкреслити, що тогочасний Франко тих своїх найкращих років (1898—1906) дивовижно близький до поглядів і розумінь нашої повоєнної доби. Франко вмів гостроboro бачити далеко наперед, в той час, як Грушевський дає на кожному кроці зразкові докази свого органічного невміння і нездібности щось бачити навколо себе, поза чисто технічними справами організації катедр українознавства чи парламентарної тактики українського клубу у віденським парламенті. Натомість у Франка на кожному кроці читаємо:

«Люди не математичні формули: ідеально сумирно між ними не йде, особливо там, де один одному мусить наступити на пальці. Всяке людське діло в далеко більшій мірі вплид людської пристрасти, аніж чистого розуму. А для такого великого діла, як відродження і консолідація якоїсь нації не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключности, односторонности, чи коли хочете, шовінізму... Я не лякаюся хвилювого вибування мілітаризму при кінці XIX віку, так само не думаю заломлювати рук над зростом різних національних сепаратизмів, племінних і расових шовінізмів. Усе те виплоди органічного росту новочасної суспільности, а ніяк не упадку». (*Франко: На склоні віку. Розмова в ночі перед новим р. 1901 ЛНВ XII 1900 стор. 141*).

«Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами радіби прикрити свої змагання до пановання одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що радіби широкими «вселодськими» фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації». (*Франко: Поза межами можливого ЛНВ 1900 X. 8*).

І. Ф. (Іван Франко) в ЛНВ 1901 I стор. 61 в рубриці «3 газет і журналів» відповідає «Буковині», яка в однім із грудневих чисел року 1900 «навязуючи до факту засновання нового товариства університетських студентів «Молода Україна» в Чернів-

цях, дорікає молодіжи надмірним запалом до ідеї «самостійної України», і при тій нагоді робить таку увагу, що мовляв, навіть др. Франко, що має серед молодіжи таку повагу, назвав ідею самостійної України чимсь таким, що лежить «поза межами можливого». Дивно читати се в органі, що передрукував важніші уступи тої статті. Невже редакція «Буковини» на стільки недогадлива, що не добачила іронії в самім титулі тої статті? Те, що видається сьогодні неможливим рутинерам, прихильникам простого, хлопського, тобто обмеженого і недогадливого розуму, може бути завтра не тільки можливим, але таким пекучим, як пожежа, що вибухає там, де вперед довго тліло й курилося.

Автор «Захара Беркута» боїться всевладства колективістичної держави, її деспотизму та уніформізму; лякається, щоби воля та економічна рівність не вийшли колись в дійсности на тріумф нової бюрократії над суспільністю, над всім її матеріальним і духовим життям. (Що таке Поступ? Коломия 1903 стор. 137—140). (Росг. Заклинський: Франко як публіцист ЛНВ 1913 IX стор. 300).

Як бачимо, Франко зовсім не хоче вирікатися самостійництва. Натомість Грушевський за весь час своєї виключної диктатури в ЛНВ (1907—1914) рішуче стоїть на становищі заборони навіть дискусії в справі самостійности, сепаратизму і негативного наставлення до москалів, хоч саме в ті роки і в численних виступах Донцова («Модерне Москвофільство», «З приводу одної ереси», статті в *Ukr. Rundschau* в київськ. «Слові» і пр.) всі ці «прокляті питання» систематично підносилися, так само, як і харківський часопис Міхновського «Сніп» стояв непохитно на антимосковських позиціях.

Цілком неможливою булаби поява за редагування Франка хочби такої рецензії, яку знаходимо на сторінках ЛНВ доби Грушевського, в якій один галицький знавець поезії осуджує войовничість такої дуже національно поміркованої поетки, як Христя Алчевська:

«З етичного боку мусимо зробити один закид Алчевській: поетка в розпалі свого патріотизму думає, що добре булоб збудити в нашім серцю ненависть до «завойовників». З такою думкою ми не можемо згодитися й мусимо осудити її. Завданням поета є захоплювати наше серце ясними, світляними ідеалами, й ублагороднювати його чистим, непорочним чуттям; прищеплювати до людського серця ненависть або инше неетичне почування хочби навіть із найблагородніших мотивів — значить тільки, що поїти серце цукують, а сеж не може бути цілею поета. «Хто прагне за кривду відплатитися ненавистю, — говорить Спіноза, — той справді веде нужденне життя. Хто натомість силкується ненависть побороти любовю, той бореться справді з радістю й безпечно; з рівною легкістю він протиставляє себе одному чоловікові й більше людям і найменше потребує підмоги» (Етика ч. IV). Сю думку великого філософа повинна наша поетка взяти

собі за провідну зорю в своїй літературній діяльності, і тоді ніколи не зійде з простого, ясного шляху. Вправді в політичній життю думка Спінози не оправдує себе, але поет такої думки, а не іншої повинен триматися. Бо й чиєж серце має горіти любовю, як не поета? Хто має вчити нас любови, як не поет?» (*Михайло Мочульський*: Христя Алчевська *ЛНВ* 1914 IV стор. 115). — Такі надзвичайні скарби з творів Спінози витягав український, літературний критик три місяці перед початком світової війни і кривавої лазні, що зараз по ній урядила Україні — Москва.

Цілком оправдано уважаємо ту оцінку Грушевського-публіциста, яку підчас світової війни дав професорові Донцов: Великої популярності заживав у нас, а головню на російській Україні — один професор, котрий, хоч в науці дуже заслужений, в політиці відігравав менше почесну роллю консерватора перестарілих частин програм Драгоманова і Костомарова. До ідейних струй, нуртуючих в Галичині і серед молодшого українського покоління в Росії як до утопій — відносився скептично, будучи консервентним автономістом і апостолом угоди з російським народом. З того то власне професора зроблено в нас не лиш авторитет в наукових справах, що зрештою було цілком слушно, але і в політичних. Зроблено з нього політичного ідеолога. Спроби здезаувати його як політика — за виїмком виступу Павлика в «Ділі» — не повелися, і професора всюди виставлювано як одного з визначніших речників не лиш української науки, але й політичного українства, котре — як знаємо — в останніх літах як в Галичині, так по часті і на Україні, — дуже одначе віддалилося від поглядів професора, прибираючи виразний анти-російський, іредентистичний характер. Прийшла війна і професор власне в часі російських оргій в Галичині виступив в (московських ліберальних) «Русских Ведомостях» зі своєю старою програмою згоди і викляттям всяких «ізмів». На доказ своєї лояльності, запідозреної одним правим органом і на доказ стійності своїх політичних переконань — покликався професор на свої статті в «Літературно-Науковім Вістнику» (Д. Донцов: Національні святощі. *Шляхи* 1916 ч. 12-14).

Лідія Горбачева

Адвокат Мартіян

драматична поема Лесі Українки

Одним з останніх творів Лесі Українки була драматична поема *Адвокат Мартіян*, написана в тяжку добу пореволюційної реакції, в 1911. році. Акція драми розвивається в III в. нашої ери в Пuteолях, недалеко Неаполю. Християнство переживає добу гострих репресій — конфіскацій, арештів, смертних кар. Християнські справи перед римським судом боронить адвокат Мартіян, потайний християнин. Мусить бути потайним, щоб бути чистим в очах римської влади і мати змогу боронити обвинувачених.

Жінка його покинула, лишивши йому сина й доньку, і вийшла за ідолянина. Донька не може зносити потайного ни́діння, вона прагне або активної віри, або активного життя поза вірою. Батько не може дозволити їй виявити себе християнкою і вона кидає його і йде до матері — поганки. Син так само прагне активної віри, мріє про славу проповідника і, не маючи змоги вступити на сей шлях, без шкоди для праці батька, йде в легіони: здобути славу мечем, коли не можна святим словом.

Мартіян хоче врятувати дітей, дати їм можливість визнавати в церкві свою віру, але клір не дозволяє йому виявити себе причетним до християнства, скомпромітувати себе в очах римської влади. Він кориться і тратить дітей.

Кориться домаганням висших церковних кругів і тоді, коли майже на очах в нього вбивають сина його друга, дорученого його опіці. Лишається сам один, працюючи над дорученою йому справою оборони арештованого єпископа. *Якубський* в своїй статті *Адвокат Мартіян*, (Твори Лесі Українки т. IX вид. *Книгоспілка*) називає Мартіяна „опортуністом“, що поводити втрачає свою здібність до акції: „Леся Українка, — каже він, з великою художньою майстерністю змалювала психологію адвоката Мартіяна, ... інтелігентного буржуа, що бувши в партії, знизився на крайню ступінь опортунізму, примиренства, цілковитого заперечення якоїсь революційної роботи“. Оцінка — очевидно пересаджена.

Другою инакшою, але теж скрайною оцінкою постаті Мартіяна — є думка *Жигмалла*, що „тільки такі (як Мартіян) скромні, мужні або — сильні в своєму самовідреченні робітники являються наріжними каменями в утворенні міцної будівлі суспільного поступу“.

Критики взагалі висловлюють діаметрально протилежні думки не тільки щодо постаті Мартіяна, але і щодо відношення до нього авторки; себто не погоджуються в оцінці ідеї самого твору.

Розберімся в сій постаті, зясуймо місце, яке вона займає в творі, вияснім ідею драми.

Адвокат Мартіян — потайний християнин. Він робить все, щоб сторонні люди не могли виявити його дійсного обличчя. Його слуги — се або варвари, що не розуміють ні слова по латинськи або глухонімі. Їх ніхто не зможе ні підкупити ні погрозами виманити в них доносу на свого пана. Відгороджене від вулиці тяжкою все замкнутою брамою, його обійстя не має нічого ідолянського, але нічим не зраджує й християнства; воно просте і суворе „як пустиня“ — нікому нічого не зраджує. Тут він виховав своїх дітей. Навіть тут, знижую він голос, говорячи про християнство, навіть тут боїться, що „почують люди на вулиці як ми тут зачинившись, у голос признаємося до Христа“. І коли часом в хвилини душевного підйому оповідає своїй дитині про велике чудо пришествія в світ Спасителя, про „Божее Дитятко“, то й тоді обережність хутко вертає до нього: він попереджає дитину, щоб не говорила нікому про те, що він розказував, не спостерігаючи навіть, як від сих слів, мов скошені косою квіти, вянуть золоті мрії дитячої душі. Він не розуміє спочатку слів доньки: „щоб мовчати, треба все забути“ — і жахається, коли вона каже: „щоб я забула арену золоту — нехай золототкані постеляться під ноги килими“.

Замкнувши їй уста, він замкнув і її серце і сам позбавив її свого духового спадку. Неможливість прояву духового життя, губить сю нетверду, але спрагнену життєвої акції душу — „віра без діл — мертва“ і християнка, не маючи права йти на мучеництво, не в силах знести сеї мертвоти стає ідолянкою. Так гине Аврелія. Винен в її загибелі на перший погляд Мартіян і він сам так думає.

Ще тяжша, ще болючіша для нього загибель сина Валента. Валент прагне слави проповідника святого слова, однак мусить, аби не перешкодити праці батька, повсякчасно стримувати себе і бути якимось „меживірком оспалим“. І він, як Аврелія не в силах далі зносити такого животіння, але не стає ворогом дорогій справі, не зраджує її, лише відходить на бік, несе свої сили, а може і життя для чужого діла; християнство втрачає в ньому борця — вмире він десь безпотрібно на чужині, як тургенівський Рудін на паризьких барикадах. Мартіян і тут не підняв бунту, він з розпачу в серці скорився перед невладою долею...

Так само і в слідуючій випадку: коли скривавлений, переслідуваний дикою юрбою, Ардент благає в його захисту. Мартіян довго був неблаганим і тільки пізніше кинувся відчиняти браму, але вже було запізно. Втративши всіх близьких, посивівши за сих страшних кілька годин, Мартіян „помалу, але твердо рукою“ пише промову, яку має виголосити рано в обороні арештованого єпископа.

Ось зовнішні форми головної постаті драми. Вони дали

привід Якубському назвати Мартіяна опортуністом. В розумінні Якубського остання сцена є слушною карою за опортунізм, за примиренство; за сі гріхи покутує Мартіян лишаючися сам один „у темряві“. І логічний висновок з цього — уємне відношення Лесі Українки і до свого героя і до цілої лінії примирености.

Навпаки, в Жигмалі, остання сцена викликає думку, що „останнє слово Лесі Українки, — палке гаряче слово, що кличе до гарної смерти, а слово переконане, повне віри в людину — робітника, що закликає до самовідданої будівничої, хоч і непомітної праці“... Чи думка Якубського, що Мартіян „опортуніст“ і „примиренець“ — слухна?

З першої сцени, розмови Мартіяна з Констанцієм, доводиться тільки, що перед нами людина твердої вдачі, яка з гідністю стримує хочби й дружні розмови, на тему відносин до бувшої дружини.

Се заввага нам потрібна для правильної оцінки його слів, сказаних Аврелії у відповідь на її розпачливу думку, „що й Бог до нас не признається в небі, як ми не признаємось до нього перед людьми“. — „Колись і я так думав, — каже Мартіян — але й громада наша й сам єпископ мене запевнили, що більш значить для церкви ся моя таємна служба, аніж якби я пішов хоч і на смерть“.

Тож не без вагання, очевидно, зайняв Мартіян становище „потайного“, він взяв на себе обов'язок, наложений найвищою церковною владою, яку визнавав, як свою. І почуваючи себе упокореним гіркими словами Аврелії — „тиб хотів, щоб я уста замкнула, а тільки серцем Богові молилась?“, — він всеж не відступає від того обов'язку, говорячи: „так, доню“.

Але чи завжди жив Мартіян „уста замкнувши“? Вірніше, чи відповідає се замкнення уст його природі, його вдачі, чи є він „опортуністом“? Його син Валент, бодай твердить, що навчився славолюбства від батька, слухаючи його оповідань. „У мене дух займався, як я слухав про вхід Господній в Єрусалим... Сеж був тріумф!“ Видно душа Мартіяна буде здатна горіти бажанням слави і роля „потайного“ йому не легко дається. Недурнож син каже: „Ми в тебе в домі тільки *бути* смієм, а *жити* нам не можна, щоб не стати для тебе каменями спотикання на *трудному шляху*“. „Обом погибель явна“, говорить Мартіян про своїх дітей, додаючи, що він говорив з ними „не як маючий владу, а як той, що в глибині душі провину чує“, бо він дітей „положив на огонь повільний — тепер вони *конають*“.

І розуміючи се, розуміючи, що то з його вини *конають* його діти, все його щастя, він всеж таки самочинно не робить нічого, щоб дати їм змогу ожити духово. Він, що „ві свого життя не ошаджавби, ні вас (дітей), того життя найкращих квітів, якби знав, що то послужить вірі“, — він кидається з розпачливим проханням до брата Ізогена, представника кліру:

„Проси єпископа, щоб він дозволив моїх дітей до церкви привести. Я сам проситиму, а ти піддерж“. І трохи згодом: „Розпитай їх про науку віри, — я їх учив, як наш канон велить — і сьогодніж ввечері, коли достойні, введи їх у громаду“.

Ледви чи опортуніст просивби так, саме в ту хвилину, коли поновлені гонення і єпископа тільки що замкнуть у в'язницю. Мартіян здав собі справу з вдачі своїх дітей, він добре знає, що їм загрожує, але він з батьківською гордістю говорить про них: „Діти в мене не літеплої вдачі. Їх Господь не викинувби з уст. Моя донька святою мрією горіти здатна — з таких бувають мучениці, брате. Мій син одважною, твердою вдачі, — незгірший бувби з нього проповідник“.

І виявляється, що ввести дітей в церкву не можна, більше того, що Мартіян мусить зріктися відважного Ардента, сина доброго друга, удати, ніби його не знає, не боронити навіть його перед судом...

„Чиж не над людську силу сії жертви“?

В душі Мартіяна піднімається протест, але він гасне, стятий аргументацією Ізогена: „Хіба підчас облоги не буває, що й батько дітям брами не відчинить, щоб ворога до міста не впустити, хочби від спраги діти погубили“? — „Ти повинен, брате, послухати нас, коли ти раб Христовий, і церкви - матері слухняний син“.

Проти сеї аргументації нема відповіді в карного члена організації, в жовніра підчас бою. Коли Мартіян не є членом проводу, то є жовнір, що не випускає зброї, побачивши навколо себе трупи найдорожчих людей. Римлянин з переданою прадідами гострою логічністю думки, визнавши владу над собою, не може стати, некарним з особистих причин. Відважний жовнір твердою спокійною вдачі не кинеється завчасно без розказу в атаку тому, що кулі свищують над його головою і вибивають найближчих, хочби його душа рвалася в отвертий бій.

Чиж се подібне до „ні риба, ні мясо“, до „моя хата з краю“?

Безперечно, що скорше можна згодитись з тими дослідниками, які бачуть в сьому творі „трагедію обов'язку“, але чи можна поставити Мартіяна „на педестал святого“ і чи „поділяє Леся Українка цілком погляди Мартіяна“? — Над сим ще треба застановитися.

Мартіян — карний член організації, а над ним — провід християнської громади, який диктує йому лінію поведінки.

Хтож в тому церковному проводі і за що він бореться?

Ось перед нами представник його, брат Ізоген, що заступає наразі арештованого єпископа і повторяє його святі думки.

Почувши від Мартіяна про смертельну небезпеку для його дітей, він не розуміє тривоги Мартіяна, хоч і виявляє зацікавлення; однак вислухавши просьбу ввести дітей до церкви, заявляє неокреслено „тепер не час“. На сьому він

бувби позбувся клопоту, якби Мартіян не налягав: „брате! Я не можу хвилини тратити“!

Тепер брат Ізоген говорить вже тоном влади імучого: „І ми не можем“.

І зараз потім, щоб не дати Мартіянові часу на протест, приголомшує його новиною „єпископа закинуто в темницю“. Потягнення удалося — Мартіян вражений загальним лихом, забуває на хвилину про свою справу, яку вважає тільки особистим горем. А брат Ізоген скористав з того і старається, як найдалі відвернути увагу Мартіяна від небезпечних бажань:

„Тиж бо знаєш, що знов уже такі часи настали, коли для християн закон не батько, а злий вітчим“.

Здавалосяб сей факт мусівби сприяти бажанню Мартіяна, здавалосяб заступник єпископа, бачучи наступ ворога, мусівби старатися сконсолідувати всі сили і ввести молодь, яка з часом може замінити павших в бою, в ряди борців за церкву, — але в брата Ізогена инший шлях. Він кидає Мартіянові свої слова в тайній надії, що вони викажуть в батька обережність, страх перед наражуванням своїх дітей. А коли бачить, що помилився і Мартіян знова повертається до свого прохання, рішучо відмовляє: „Ні, не можу. Якраз тепер повинен ти стояти при всій повазі в очах ідолян“.

І далі, розсипавшись в тонкій лєсті, нарисовавши небезпеку для загальної справи, якщо імя Мартіяна буде скомпромітоване, брат Ізоген заспокоює його батьківське сумління формальним виправданням: „Та тиж їх просвітив Христовим словом“. Словом просвітив, обовязок свій вже виконав, значить совість чиста і можна спокійненько дивитися хочби й на загибель; а тепер треба виконати обовязок другий, більший „коли ти раб Христовий“ читай, коли ти карний член церковної організації, — бо небезпека велика.

Брат Ізоген малює сю небезпеку, все загострюючи і зміцнюючи її моменти, аж поки не дійшов до найстрашнішого: „як ти схибнешся, впаде нам стовп, розвалиться наш дім, єпископа засудять на вигнання, церковні добра конфіскують. Чимже тіла і душі наші будуть жити“? Щоб не сконфіскували церковних дібр, щоб було чим „жити тілам“, треба бути обережним, треба не „марити про мученицькі вінці“, не збільшувати число проповідників, а „тихим послухом служити Богу“. Були часи, але „тепера церква мусить кров щадити і в молоко її перетворити, і рівним голосом, як мудра ненька, розважно говорити“.

Розважність, обережність — ось вища мудрість часу, бож „наш ворог тямить, чим держиться церква... — з лиця землі він не змітає вірних, а землю вириває їм з під ніг. Ти знаєш, — проти сього не допоможе ні пролив крові на арені, ні проповіді грім“.

І дійсно, щож допоможе, як „церковні добра сконфіскують“? А марна загибель молодих сил, розбиття душ, втрата віри —

як се на „церковних добрах“ відібеться? Братам Ізогенам се не страшне, страшніше, що молоді „мов коні - неукі рвуть поводи і не хотять ходити в шорах“. „Хто знає, може ще і шкода від твоїх дітей булаб“... лебедіє брат Ізоген.

І правда, хто порукою, що і вони як Ардент, якого сам єпископ мусів відлучити від церкви, не схотять „skonфісковані добра“ „боронити радше не „законами і коментаріями“.

На такі чини церква мусить реагувати гостро — дарма, що до нерозважності веде палкий дух і щире серце. Треба зречися такого нерозважного заздалегідь, треба віддуритися його прилюдно, перед громадою і Римом. А щоб приспати сумління, брат Ізоген нагадує Мартіянові: „формально ти не був його опікуном. В твій дім Ардент не вхожий. Ти можеш легко осторонь стояти, як тільки схочеш“. Щож до душ, які там гинуть, то „ти Богові їх доручи, — він може вратувати в рові левині і в вогненій печі“ — не турбуйся!

Ось, перед яким схиляє голову жовнір Мартіян. Спритно підсовує брат Ізоген замість добра громади добро кліру, оборону церковних дібр, з яких сей користав. Вміло володіючи аргументацією, він впоює думку, що справа його дітей се справа особиста, не громадська, що громаді від неї лише шкода. Ізогенам не страшно втратити дітей — хай зневірюються, хай віддають свої сили посторонним справам, вони будуть боронити свої церковні добра.

І Мартіян не спостеріг обману: „Брат Ізоген довів так безперечно потребу жертви, що і сам я мусів склонити голову“.

Він так відданий церкві, так понад все ставить її добро, що впроваджений мовою брата Ізогена в блуд, що до сього добра, готов знести всі муки, принести всі жертви. „Ні, сину, не чини руїни в церкві, инакше — я даремне жив на світі“.

Завданням його життя є карність. Послідовно карний інтелігент — чого здається ліпше?

Але ні сам він не відчуває радості від того, ні правдивої користи громаді не приносить. Він сам почуває себе гірше від відреченого. „Така громадська воля. Сих кайданів душа моя не скине, поки в тілі“.

Одначе приходить хвилина, коли душа його готова спалахнути бунтом. Та хвилина, коли Ардент переступив його поріг, шукаючи захисту, булаби бунтом проти Ізогенів. Але почуття запізно перемогло карність, Ардент побіг далі, а бунт в душі Мартіяна згас.

Бунт згас, але в душі зосталась порожнеча. „Таким, як я, не можна мати кривної родини, не можна й другом називать нікого. Ти мусиш так заїхати далеко, щоб тінь моя тебе не досягла, і там ходи не в темряві, а в світлі“, — говорить Мартіян сестрі, відсилаючи її „туди, де працювала з мужем. Там будеш між братами“. Чи се не є підкреслення всієї дотеперішньої його філософії?

Леся Українка тяжко карає Мартіяна — він лишається сам-один, лише з могилою Асоцілії, бо в свою оселю сміє він приймати тільки родину мертву — авторка карає його за те, що він інтелігент — не зумів відкрити софізмів Ізогена; за те, що він — жовнір — не побачив зради свого старшини. Мартіяна сього не зробив. Він, який, маючи всі інтелектуальні душевні дані на се, щоб стати на чолі, не має того імпульсу, який є необхідним, щоб вести за собою. Він вміє самовіддано виконувати розпорядження і не може відважитися на самостійну думку, на владний чин.

Такі рефлексії насовуються по прочитанні одного з останніх творів Лесі Українки. Але як і всі її твори „Адвокат Мартіян“ не лишає враження повної безнадійности: сили, які гуртуються в християнській громаді, не всі зневіряться, не всі будуть скамяновані, або забиті на далекій чужині. Валент ще скаже свою промову до громади і Ардент не одинцем вибереться на свій відважний чин, перед ними будуче — не дурнож так боїться їх брат Ізоген.

М. Р.

Націоналізм

Весною 1933 р. було в Німеччині чимало людей консервативної думки, що в захопленні влади Гітлером вбачали перемогу „національної думки“ — як її розуміли перед 1914 р. Певно, такий погляд на справу не був зовсім неслухним, протеж був одностороннім і неповним. Сі люди почували, що їх пірвав за собою „німецький визвольний рух“, який розторошив окови Версалу й закріпив єдність держави. Вони прагнули були сильної, суверенної в міжнародних стосунках Німеччини і се прагнення сповнилося. На томуж — сподівалися — чейже воно зупиниться. З розбиттям марксівських партій настане порядок і в нутрі — виводили вони залюбки. Отож можна йти на те, щоб знову привернути дещо з того, що знівечили були роки.

Часто вони могли мати й інтерес в тому, щоб саме так дивитися на речі, себто бачити з них стільки, скільки їм було вигідно. Богатом було вигідно вбачати в націонал-соціалістичному русі якийсь рух реставрації, що мав привести ген поза 1848 рік назад, поза ліберальні й демократичні вимоги й щілини „органічної держави“. Наявні признаки чи події, що не підходили ніяк до такого консервативного образу, означувалося „дитячими хворобами“ Третьої Німеччини. Тайний радник Гугенберг і віцеканцлер фон Папен зуміють, мовляв, покермувати, хоч і справді заслуженим Гітлером. Зрештою є ще

й Гінденбург. З націонал-соціалізму вірили вони тільки в націоналізм, начеб він був колинебудь зявищем самим про себе, гарненько вичищеним з усього, що належить до цілого життєвого ладу народу, з господарських, соціальних, релігійних і духових відносин і вимог. Се в той час не завжди було ясным і зрозумілим і багато „національно настроєних“ мало-помалу мусіли переконатися, що державна партія має ще й інші цілі, аніж творити тільки патріотично підвищений духовий настрій, що дозволяє себе лучити з будьякими часто романтичними уявленнями.

Ріжниця між тими націоналістами старої дати і націонал-соціалістами була така, що перші любили й ідеалізували певний означений історичний образ своєї країни, ренесансу якого вони сподівалися, тоді, як очі других звернені в образ будучого. Цікаво, що отсі задивлені в минуле й історію, допомогли через самооману до прориву новому, бо придавали рухові часто націоналістичний змісл, який, як вони вірили, не може бути инакшим, як тільки консервативним. Алеж се завжди ще питання, що треба консервувати, а щодо сього думки були помітно поділені. Тісно з тим вяжеться питання, що може бути консервованим, бож се не справа свобідної волі й пустих імперативів, як се часто приймають господарсько ще сильні вищі верстви буржуазії.

Націоналізм правих не мав ніякої духової основи, ніякої теорії згідної з дійсністю, що моглаб бути передумовою плянового чину. Вониж, плекаючи справжню нехіль супроти інтелектуалістів, занедбали передумати широкі проблеми державного й духового існування, тимто й не досягнули ані єдності думання, ані єдності волі. У Франції існує від кількох десятиліть світоглядowo добре обоснований націоналізм, що його основними творами можна вважати *Enquête sur la Monarchie* (1901) *Шарля Моррасса* і *Scènes et doctrines du Nationalisme* (1902) *Моріса Барреса*. Обидва письменники станули на близьких становищах, хоч і в подробицях доктрин не зовсім згоджуються; але обидва вони мають суцільну концепцію Французької Нації і змагають до зовсім означеного порядку, причому вони вивчили і взяли під облік всі громадські, господарські, релігійні й інтелектуальні чинники. Сей націоналізм є настільки наскрізь революційним, що він намагається сягнути в існуючі обставини і їх змінити; се воля, а не туга чи пустопорожнє мрійництво.

Проте націоналізм довго залишався у Франції обмеженим до вузького круга людей і політично не відіграв досі великої ролі. І дивним дивом аж сьогодні деякі з його ідей здобули здавалосяб успіх в Німеччині, хоч німці тут були напевно зовсім незалежними ідеологічно від французів. Добути власному народові можливо якнайбільшу сил у (*Macht*) й могутність — сеж усюди головний принцип націоналізму. Але вислідом яких передумов є могутність? Баррес, — як його назвав Мор-

рас — „перший організатор націоналістичних доктрин“, досліджував се питання безупину. Передумовою було піднести життєздатність, *élan vital* — нації. Він вчив про першество інтензивних почувань перед інтелектом. Водночас він прийшов до расовобіологічних вислідів, до думки про плекання раси. В своїй книжці „Мандрівка до Спарти“ він ставить свідомо життєво сильнішу Спарту понад духово багатші Атени. В Олімпії, де греки збирали до змагань найляхетніший цвіт свого народу, знаходить він формулку: „Греція, була обеднанням малих суспільств, щоб уліпшити гелленську расу“. І коли на іншому місці читаємо в нього: „Одиниця підлягає тим самим законам, що і її раса.. Вона є тільки дробом ширшої системи, своєї раси, що з свого боку являється фрагментом Бога“ — то се нам сьогодні вже знайоме і близьке.

Раса — се вище збірне поняття. Баррес, що в своїй молодости вийшов був від культу людського „я“, від вивищеного мистецьким почуттям індивідуалізму, поставив згодом збірноту нації понад одиницею. Силу народові дає тільки суцільний порядок, звязаний з докладною гієрархією вартостей і особистостей. На питання, де знайти загальнопринятий, традицією захований праобраз такого порядку, відповідають Баррес, як і Моррас: в католицькій церкві. Вони признають і ставлять прикладом її вибудову, її розчленовання, що перетривало бурі століть, хоча обидва вони атеїсти. Особливо Моррас не криється з тим, що має дещо на серці супроти жидівсько-християнського монотеїзму. Найкращою із „природних істин є богиня Франції“ пише він. Через те, що оконченою метою змагань є суцільна (тотальна) Франція, треба признавати традиційні впливи церкви, не занедбуючи всежтаки й беручи під увагу вільнодумну Францію, бо й вона теж має важну традицію.

Суцільна національна спільнота, як се вона ввижалася Барресові, не повинна була виключати й соціалістів. Вже в молодого Барреса зустрічається формула „націоналістичний соціалізм“. Господарських і суспільних проблем, що їх видвинув соціалізм, націоналізм не може трактувати злегка, або залишати їх власному розвитку. Основна теза: інтернаціональний соціалізм є оманним ідеалом, соціальні питання можуть бути розв'язані тільки в межах національної життєвої спільноти. Не робітники всіх країн творять єдність, але французи всіх верств. Баррес пробував навіть приєднати для своїх поглядів робітництво, він був переконаний, що заступить соціалізм у націоналізмі, „господарське й моральне піднесення найбогатшої національно й найбіднішої кляси“. Для того ставив конкретні домагання охоронних засобів проти фахового затrudнювання чужинців. Охоронні мита повинні забезпечити індустрію, ремесло і хліборобство. Особливо гостро виступає він проти спекуляції, проти того,

що в сьгоднішній Німеччині називають „інтернаціональним грошовим капіталом“. Баррес домагається від держави терористичних заряджень проти неї. Боротьби з плютократією, якої вплив на політику необчислимий і шкідливий; спеціальних податків на підприємців, що zatrudнюють чужинців; запровадження нових, колективістичних форм власності і т. д.

Треба зважити, що ці проекти й домагання з'явилися перед 35 роками, в не дуже ще індустріялізованій Франції, що не знала ніякої кризи в сьгоднішніх розмірах. Цікавить нас передовсім те, що в консеквентному націоналізмі є стількиж революційних, як і консервативних елементів. Над ним тяжить ідеал тоталітаристичної системи, що охоплює всі ділянки життя. Так мусить бути, якщо він не хоче розплистися й загинути в пустороскішних бажаннях і мріях. Отже він мусить також обороняти якусь господарську й соціальну теорію: се його завдання і він мусить тим займатися. Звідтиж і розчарування так багатьох німецьких „тоже-націоналістів“ які в націоналізмі вгледіли тільки політичну категорію, що назовні дозволяє на „міцну“, внутріж на авторитативну політику, але яка позатим не сягає глибше в суспільне життя народу. Деякі навіть пояснюють, що друга частина слова націонал-соціалізм є тільки прибавою, щоб заманити маси і що се було доконечне...

Вони не бачили, що модерний націоналізм має в собі соціалреформаторську тенденцію. Слово, що недавно створив Мусоліні — про „велику пролетарку“ Італію криє глибокий зміст. Націоналізм хоче самостійного „німецького соціалізму“, комбінації державного господарського керівництва і приватної підприємливості, причому останній припадає не тільки самовідповідальність, але теж відповідальність перед державою. Шовдо хатнього (швайцарського) націоналізму, сього „Національного фронту“, то один з його ідеологів в 1933 р. зясував авторові сих рядків, що вони по довгих ваганнях определилися „рішуче протикапіталістично“. Чи ж можна після того всього й далі так задоволено, як се часто діється, впевнювати, що націоналізм є „рухом правих“?

Що нового національного життєвого порядку не можна осягнути за допомогою парламентаризму, в тому згідні націоналісти всіх країн. Одна воля повинна керувати і приказувати. Моррас переконаний монархіст; він прирівнює державу до піраміди, що його найвищим каменем доконче має бути король. Баррес не йде в тому за ним: всеж таки заступає таксамо засаду провідництва. „Ми наскрізь і рішуче повні бунту й огиди супроти парламентарної системи“ — пише він. В молодих роках був Баррес прихильником генерала Буланже — і те, про що міг ще пізніше мріяти, се був свого роду цезаризм або диктатура. Пристрасно кокетував із військовим державним переворотом. Армія — була ратунком Франції, уосібленням могутности, від неї тільки треба було сподіватися

чину; вона зможе змести партії і кліки. Баррес бум явним мілітаристом. Армія — власне, національна армія — була для нього (як і церква) досконалим уосібленням порядку, гієрархічно устепенована, з докладно визначеними відповідальностями, авторитативна на засадах наказу й послуху, наснажена національною енергією. Таке прославлення армії йде зовсім по лінії звеличника Спарти.

Ми навели і зясували тут тільки кілька точок сутніх для світоглядкової системи націоналізму. Розвинулася ся доктрина найперше у Франції. Але там республіка мала досі досить сил для самолікування, щоб могли ставити опір своїм супротивникам. Хоч і не було тут якогось безпосереднього впливу проте деякі з тих ідей почали діяти в Німеччині безпосередно: ідея необмеженого авторитету (принцип провідництва), антипарляментаризм (безпосередня особиста відповідальність), гієрархічний суспільний порядок (нова шляхта, „шляхта заслуг“), підйом життєвої енергії народу (біологія раси, еугеніка), національна воля могутности (воля оборони) і вкінці соціалреформаторська ціль. Можна виказувати виразно ще більше подібностей між тим, що на переломі століть пропагувало двох французьких письменників і тим, що здійснюється сьогодні в Німеччині. Найбільш впадає в очі саме те, що йде про суцільний ідейний комплекс; націоналізм бо не видигає „деяких ідей“, тільки консеквентну й одноцільну чергу ідей. Одна ідея є доконче передумовою або вислідом другої. Йде наділі про „світогляд“ послідовно замкнений в собі, спірний хіба в аксіомах, духових точках виходу.

Німецькі монархісти-націоналісти, старої дати про яких була мова спочатку, вірили, що націоналізм — се свого роду еклектична постава, яка дозволяє тільки викликати улюблені патріотичні задусевні мрії. Вони не знали всіх висновків свого власного способу думання і не могли собі уявити, що націоналізм у своїй суспільності се націонал соціалізм. Еклектицизм, що притакнув національному елементові гітлерівського руху, але не хотів бачити в ньому соціального, мусітиме сприйняти ще деяку науку від дійсности. Його визнавці стоять уже сьогодні збоку спантеличені й розчаровані. Вониж попали під колесо, що його самі допомогли обертати.

Ганна Чикаленко

3 історії Ірландського Національного Театру

(Леді Грегорі)

В довгій історії ірландського національного руху та боротьби за політичну незалежність, що привели нарешті до заснування Вільної Ірландської Держави, золотими літерами записано імена кількох жінок. На одній з них я хочу тут спинитись: *Леді Огеста Грегорі*, одна з організаторок Ірландського Національного Театру, що відіграв таку велику ролу в розвитку національної літератури й культури в Ірландії, а до того ж здобув собі неабияку славу в світі своїми мистецькими виставами та творами своїх провідників У. Б. Етса та Джона Сінга.

Леді Грегорі — авторка численних драматичних творів, написаних для поповнення репертуару того театру; до того ж вона видала десятки томів ірландського фольклору, нею самою, або під її доглядом зібраного і написала кілька цінних книжок, між ними спогади про заснування театру та його початки. В своїй книзі: „Наш ірландський театр. Сторінки з автобіографії“ (Lady Gregory. Our Irish Theatre), вона пише про себе. „Про мене вороги Ірландського Національного Театру кажуть, що я навіть не ірландка з походження. Се не зовсім справедливо, бо поруч із англійською та французькою кровю в мені є й ірландська. Та головне і рішаче є те, що я родилася і виросла на селі в Ірландії“. Маєток її батька, льорда-землевласника, навіть розгромили підчас одного з численних повстань ірландських селян і облога їхньої оселі повстанцями залишилася одним із перших спогадів її дитинства. Може се якраз і привело її пізніше, вже немолоду жінку й удову (чоловік її був на дипломатичній службі) до того, що вона віддала всі сили й енергію на працю для відродження культурного життя ірландського народу.

Кінець 90-х років минулого століття особливо визначався в Ірландії занепадом національного й політичного життя. Трагічний кінець блискучої кар'єри Парнелля, провідника ірландської партії в британському парламенті, сього некоронованого короля Ірландії, цілковита безнадійність здобути home rule (автономію) за допомогою англійських лібералів, хоч їхні провідники Глядстон, Асквіт та інші цілком широко до того бралися, поголовна еміграція найбільш активних елементів ірландського населення до Америки, — все се створило атмосферу дуже несприятливу. Саме тоді, в тіснім колі людей зацікавлених долею ірландської культури й літератури, повсталася думка утворити ірландський театр і Ед. Мартен, один з ініціаторів,

сказав Джорджові Мурові (що хоч сам ірляндець з походження, свою письменницьку славу придбав в англійській літературі): „Яка шкода, що я не вмію досить по ірландськи, щоб писати тією мовою мої драми“. Але Мур цілком широко здивувався: „Писати драми по ірландськи?“ — запитав він, — хіба можна робити по ірландськи щось інше, ніж проказувати молитви та порпатися в землі? Той самий George Moore став великим прихильником Ірландського Національного Театру, як той повстав, і писав пєси для нього, хоч і не по ірландськи а по англійськи¹⁾.

Початок Ірландського Національного Театру був дуже скромний: „Одного дня в осені 1898 року“, пише леді Грегорі в своїх спогадах, „заїхав до мене мій сусід Едуард Мартен (ірландський патріот і трохи письменник), і привіз з собою Етса²⁾, якого я досі особисто не знала, хоч дуже високо цінила його твори. Підчас розмови Етс скаржився, що льондонські театри не хочуть виставляти його драм на ірландські теми. „Я висловила жаль — пише леді Грегорі — що в нас немає ірландського театру, де такі твори можна булоб виставляти. Етс відповів, що він завжди мріяв про се, але тепер йому здається, що се неможливо, бо такий театр зпочатку не оплатить себе, а де в Ірландії знайдуться гроші на таку справу? Розмова тяглася далі і по мірі того, як ми розмовляли, справа почала здаватися нам все більш і більш можливою так, що

¹⁾ Ірландська літературна мова зоставалася на тому ступні розвитку на, якому застала Ірландію руїна з початком англійської завойовної політики в XII столітті. З тих часів zostалися значні й цінні пам'ятки літературні і досі не зовсім використані ученими. Багатство старої ірландської літератури полягає у великій кількості незрівняних по красі й буйній фантазії зразків її: епічні поеми, казки, пісні, легенди та инш., що збереглися по старих рукописах та в народних переказах. Жива кельтська мова розбилася на кілька діалектів. Під кінець XIX ст. повсталала Гельська Ліга, а на протязі XIX століття зовсім занепадала і зникла в багатьох околицях (Gaelic League) з видатним ученим Догласом Гайдом (Douglas Hyde) на чолі, з метою відбудувати, чи утворити єдину ірландську мову. За допомогою Гельської Ліги, Національний Ірландський Театр почав виставляти, трохи пізніше, драматичні твори й ірландською мовою, але більшість вистав була в англійській мові з тими відмінами II, які зайшли за такий довгий час в устах кельтського населення: англійська мова в устах ірландських селян має иншу будову речення, виразно кельтську і визначається співучою вимовою й иншими наголосами. В ірландській-кельтській, чи як самі ірландці звуть „гельській“ мові виставляли найбільше твори самого Догласа Гайда та його переклади й переробки старих ірландських містерій.

²⁾ William Butler Yeats, що потім став першим головою Ірландської Академії Літератури і Мистецтв у Дубліні, столиці Вільної Ірландської Держави і дістав літературну нагороду Нобля, був уже тоді видатним поетом в англійській мові і більшість своїх творів черпав з життя ірландського народу, його фольклору, а особливо з трагічної історії Ірландії. В своїх творах Етс дуже вірно відбивав сам дух ірландського національного генія: буйну фантазію, нахил до містики і сполучав се з простою формою. В англійській літературі він вважається тепер найбільшим поетом символістичного напрямку, одним з найбільших, поруч з Джоном Мезфілдом, сучасних поетів.

під кінець їхньої візити, над вечір, ми уклали наш плян". Постановлено було зібрати гроші, почасти готівкою, а почасти обіцянкою забезпечення, взяти в Девліні театр і дати напочатку одноразову виставу, для якої намічено було два драматичні етюди: Етса і Мартена. Леді Грегорі дала перших 25 фунтів. „Кілька днів пізніше — пише вона, — ми зійшлися знову, склали вкупі заклик, я сама відбила його на машинці і розіслала наміченим нами особам“.

Так скромно почалася велика справа утворення ірландського національного театру, а починати її треба було з самого початку, бо не було: ні театру, ні репертуару, ні акторів, ні ніякої театральної традиції, ні школи. В англійській драматичній літературі є чимало видатних ірландців з походження, починаючи з Шерідана в XVIII віці і кінчаючи Уайльдом та Шовом, але ніодин з них, не то що не вживав ірландської мови, але ніколи навіть не торкався ірландських тем.

При заснованню театру репертуар його складався з кількох високомистецьких драматичних етюдів Етса, писаних віршом, прегарних по формі і глибоких змістом, та ще двох-трьох інших маловідомих авторів. Твори Етса дуже подобались глядачам, але їм на зміну, як відпочинок від напруження уваги, потрібні були якісь веселі твори. Леді Грегорі почала перекладати Мольєра; він мав великий успіх серед ірландських глядачів, але інших відповідних комедій не було. Тоді помогла леді Грегорі. Досі була вона загальною секретаркою, скарбничкою, збирала гроші, полагоджувала конфлікти з англійською адміністрацією, вчила акторів їхні ролі, режисувала постановки, перекладала пєси. Тепер стала ще й сама їх писати: а саме комедії. Крім них писала також історичні пєси, що було її великою амбіцією, як вона сама признається, але комедії вдавались їй значно краще. Вона почала з того, що стала помагати Етсові, коли той мусів писати незвичною йому прозою. Від співробітництва недалеко було й до самостійного писання так, що по кількох роках існування Ірландського Національного Театру, леді Грегорі стала відомим і улюбленим автором. Її твори, як і більшість репертуару, були на англо-ірландській мові, а деякі Доглас Гайд переклав і на кельтську.

По мірі успіхів Ірландського Національного Театру, на-стала, як пише леді Грегорі, справжня пошесть писання драм і одним з найтяжчих завдань провідників стало читання присланих пєс. Згодом засновано Національне Ірландське Драматичне Товариство, головою якого вибрано Етса. З нових молодих сил, що пристали пізніше до театру і були викликані ним, найбільш видатний був Сінг, нажаль, він вмер молодим. Його твори повні патосу й настрою, оригінальні, як по змісту так і по дуже простій формі, були великим придбанням.

Як і Етс він був символістом³⁾. Крім Сінга видатні були Падрайк Колум та Альфред Рессель, що, крім драматичних творів, відомі своїми талановитими поезіями.

Пишучи пєси, треба було їх пристосовувати до скромних, більше анїж скромних, засобів: малої салї, малої сцени без нїяких майже декорацій, особливо зпочатку. Найбільше вживано: середину селянської хати, а для історичних пєс: завіси мистецько скомбінованих кольорів, які син леді Грегорі, тоді молодий ще хлопець з великим артистичним талантом, робив сам, а пізніше, за вказівками Етса, розмальовував стилізовані декорації. Етс давно мріяв про відповідну нешаблонну інсценізацію своїх історичних та символічних пєс. Наприклад саля палацу стародавніх королів Ірляндії: стіни завішані зеленими завісами, на них висять щити із золотою горорізьбою, кілька простих деревляних, вирізьблених кельтським орнаментом, меблів, потім: середина королівського шатра на війні, із жовтогорячої фарби завісами, на тлі яких особливо ефективно відбивалися постаті акторів убраних кельтськими войовниками. Поклад королівського корабля була одна з найкращих декорацій: на тлі темно-синього неба срібристо-сиві вітрила, темні деревляні частини корабля прикрашено кельтським орнаментом — горорізьбою з міді. „Один з акторів винайшов спосіб, — пише леді Грегорі — виробляти паперову масу переважно з старих програмок та театральних афішів. З тої маси вони з моїм сином виробляли найефектовніші горорізьби на деревляних щитах та розмальовували їх під золото, срібло та инше. Ефект досягнений такими простими засобами був повний настрою. Та се все було пізніше...

Забезпечивши потрібні для початку гроші та намітивши репертуар, Етс та Мартен поїхали до Дебліну, пошукати приміщення для першої вистави. Постановлено було витримати три роки, без огляду на успіх, чи неуспіх. Виявилось, що дозвіл на виставу від англійської адміністрації зовсім не так легко було дістати: існував старий закон, що давати платні вистави в Деблінї можна було тільки в трьох існуючих театрах і ніде більше. Всі вони були занадто великі й дорогі, а крім того зайняті на довгий час наперед. Здавалося, що над справою треба поставити хрест. Але тут виявилася неохитна воля і завзята енергія леді Грегорі. „Якщо такий закон існує — пише вона в листі до своїх співробітників у Деблінї — то його треба змінити!“ За її ініціативою звернулися до ірляндського клубу в парламентї в Лондонї, який саме вносив новий адміністративний законопроект для Ірляндії і вони додали бажану точку: аби місцеве самоврядування мало право давати дозволи на вистави й по инших приміщеннях. Менш анїж за рік такий закон ухвалено.

³⁾ John Millington Synge — його твори з глибоким символізмом простою формою та мовою, яку він брав від селян, найбільше наближаються до творів нашого Василя Стефаника.

Акторів також не було. Довелося шукати та вибирати природжених ірландців по різних театральних трупах Ірландії та Англії. Тому, що Ірландський Національний Театр не мав засобів на постійне існування з щоденними виставами, що не можна було тримати постійну трупу акторів, — їх ангажовано тільки на окремі вистави. Вистави бували періодичні і спершу раз або двічі на рік, потім частіше. Вивчивши нові пєси, робили виставу в Дебліні, яку повторяли кілька вечорів підряд, а задовольнивши Деблін, обїздили інші більші міста Ірландії: Корк, Голвей, та інші. Пізніше грали в Лїондонї, Оксфордї, Кембрїджї та Едїнбурзі і зробили кілька подорожей до Америки, де робили вистави по великих містах, де були великі ірландські колонїї.

Згодом підбралось товариство талановитих ірландських акторів, остїльки відданих справї, що підшукали собі будьяку денню працю в Дебліні. Тільки щоб бути на місцї і віддавати вільні вечорї театровї. Сї драматичні артисти повинні були також бути музикальнї і з добрими голосами, бо пєса з селянського життя булаб неприродна без співів: ірландські селяне не тільки постійно співають, і в свято, і в будень при кожній працї, але й імпровізують піснї кождої хвилини і з кождої нагоди.

Чимале завдання спало на ледї Грегорї — додержувати вірного побутового елементу в пєсах із народнього життя. Сей елемент задержався тільки в горах та по глухих закутках, деїнде зник під натиском матерїальної цивїлізацїї та мїського впливу. Вона зазначає наприклад скїльки їй довелося шукати в Деблінї і в своїй околицї, щоб знайти, купити прядку, або поки напилала бабу, що вмїла голосити по мертвому згідно з старовинними ірландськими приписами і згодилася навчити сего акторок, та як ся баба нїяк не могла голосити оттак просто, нї з того, нї з сього, сидячи на стїльцї: треба було покласти когось в лїжку, накрити простиралом, мов мерця, і тодї тільки вона знайшла відповідний настрїй⁴⁾. Навчання голосити по мерцевї було потрібне для вистави драми Сїнга „Жертви моря“ з життя рибалок і пішло дуже успішно. По виставах довго було чути як вночі на вулицях „голосили“ слухачї, розходячися з театру.

Дозвіл на вистави взято на імя Ледї Грегорї; отже з нагоди нерїдких конфлїктів з англїйською адмїністрацїєю їй незмінно доводилося „розмовляти з Замком“, офіцїальною резиденцїєю лїорда намїсника Ірландїї, яким тодї був лїберальний лїорд Абердїн.

Першу виставу оголосили в квітнї 1899 року, трохи більше аніж пївроку по тому, як повстала перша думка. Одною з намїчених пєс була „Княгиня Катлїн“, драматичний етюд

⁴⁾ Се нагадало менї мїй досвід фольклїорних записів, коли бабї чи дївчата нїзащо не згоджувалися, очевидно навїть не могли, співати весїльних пісень без весїлля, або петрївок та купальських серед зими.

Етса. Та один його політичний ворог заденунціював сей твір, як антирелігійний і блюзнірський. А треба пам'ятати, що ірландське населення глибоко релігійне і стоїть, бодай тоді стояло, під великим впливом католицької церкви. Зміст сього твору взято Етсом з одної ірландської народньої легенди: під час голоду в Ірландії післанці Сатани, передягнені купцями, підманили кількох голодних продати їм свої душі і тим врятуватися від голодової смерті. Кетлін продає свою душу, щоб викупити їхні і сама вмирає. Денунціяцію збудовано на тому, що драма є наклепом на цілий ірландський нарід; ірландці, мовляв, ніколи і ніяких умовах не здатні на те, щоб продавати свої душі. Чортам було зроблено закид, що вони оцінили дорожше душу княгині, аніж душі простих людей. В епілозі, по смерті Кетлін кажеться, що „Бог судить наміри, а не вчинки“, та що Кетлін даровано її гріх і взято по смерті до неба: отже се було, мовляв, проти навчання католицької церкви.

Довелося запитувати думки двох високих церковних достойників, які розв'язали спір прихильно для театру, але брошуру „Продані душі“ так широко розповсюджено, що не обійшлося без організованої обструкції: свисту та тупання ніг, навіть поліції довелося вмішатися. Зате друга і значно більша частина слухачів прийняла виставу з справжнім захопленням. Під сим знаком: ентузіазму з одного боку і гострих ворожих нападів з інших, організатори ірландського національного театру працювали невтомно й непомітно аж до війни та ірландської революції весною 1916 року.

Одна частина ворогів здебільшого осілі в Ірландії англієць та англізовані ірландці (наче наші „тоже малороси“) говорили: „кождий з нас любить піти до ірландського театру та добре посміятися з пригод дурного „Пата“ (Св. Патрик патрон Ірландії і загально розповсюджене в Ірландії ім'я, звідки: „Пат“ — глузлива назва для ірландців). „А в сім новім театрі, що вони роблять? Мало того, що виставляють нудні та головоломні драми й трагедії з життя ірландських мужиків та допотопових ірландських королів, а щеї перекладають Молієра на діалект, яким розмовляють старі баби в Кілікарні!“ Не тяжко уявити собі їх обурення і відповідну критику в більшості преси. Сих ірландський національний театр ніколи не міг задовольняти, а з таких тоді по містах складався загаль

Не треба думати, що ірландським революціонерам, тоді саме сильній таємній організації „Шін-файн“, легше було догодити. Вона не толерувала ніякого ухилу від умовного типу героїчного ірландця, наділеного найкращими фізичними й духовними прикметами. Не допускали ніякої критики ірландської національної вдачі, яка проте дуже виразно в народі висловлена: блискучі здібности, палкий, але незрівноважений темперамент, буйна фантазія, що часто переступає допустимі межі, ло краю доведений індивідуалізм та брак усякої самокритики

й дисципліни. Правда протести з цього боку траплялися тільки спочатку і то в Америці, під час першої артистичної подорожі театру, куди не так сягав вплив головних провідників шін-файнів, з якими в краю перші непорозуміння були швидко полагождені.

Була ще третя сила, яку не можна було мати проти себе: католицька церква, як се й виявилось під час першої вистави. Але конфлікти, які Ірландському Національному Театрові довелося тут мати сталися виключно з окремими представниками церкви: місцевими провінційальними фанатичними священниками і кожний раз як справа доходила до вищих, освічених церковних кол, то все була розв'язана на користь театру. В більшості ж католицьке духовенство в Ірландії було завжди національне й патріотичне і підтримувало театр.

Перші успіхи в Дубліні заохотили організаторів спробувати Лондон, до чого Бернард Шов і Джорж Мур дуже заохочували. Подорож до Лондону була надзвичайно успішною не саме тим, що на вистави приходило багато ірландської аристократії, яких притягала леді Грегорі, багато представників літературного англійського світу, де Етс був вже й перед тим відомий, але також матеріально. Крім того пані Горнімен, славна в свій час англійська драматична артистка, ірландка з походження, висловила свій ентузіазм тим, що купила в Дубліні будинок на Abbey street відбудувала його згідно театральним вимогам і подарувала Ірландському Національному Театрові разом з грошевою допомогою, яку давала на протязі кількох років. Отже в історії розвитку ірландського театру, поруч леді Грегорі, треба дати місце ще одній ірландці. З того часу театр носив часто також назву Abbey Theatre⁵⁾ і будинок той був його осідком аж поки в новій Вільній Ірландській Державі не дістав більшого й кращого приміщення.

Пишучи історію Ірландського Національного Театру тим самим пишеться історію двох десятиліть із життя леді Грегорі, і навпаки: історію її життя за сей час не можна відділити від історії театру. З самого початку його існування вона була його душею і продуктивністю її співробітників і успіх вистав залежали у великій мірі від неї. Етс і Сінг найкраще працювали в її гостинній оселі на селі, користали з її порад і знання ірландського села, а з Етсом, як ми вже бачили, було справжнє літературне співробітництво. Не дивно отже читати, що актори, коли вона бувало не прийде на виставу, скаржилися й казали що грали б краще в її присутності. Або коли траплялися нові ворожі напади на театр, то всі в один голос

⁵⁾ Мені пощастило бачити кілька вистав Ірландського Національного Театру і то один раз в Дубліні 1913 в Abbey Theatre. Найбільш сподобався мені драматичний етюд Етса „Kathleen ni Houlihan“, що він написав разом з леді Грегорі. Я переклала той етюд пізніше під назвою „Ірландія“ він був уміщений в ЛНВістнику за 1917 рік. — Г. Ч.

говорили: „О! Скажіть леді Грегорі, вона їх укоськає, як вже укоськала „Замок“ і багато інших“.

Підчас подорожі по Америці їй довелося для пропаганди робити по більших містах виклади про театр так, що „крім слави драматичного автора, театрального режисера, я завдячую Ірляндському Національному Театрові щей славу промовця“ пише вона. Але згідно висловам її співробітників Леді Грегорі була для театру більше, аніж оте все, „вона глибоко вірила в його успіх і ту віру вміла передавати й другим“, пише Етс⁶⁾.

„Виховати аудиторію — пише вона в своїх споминах: Our Irish theatre — не легке завдання. Часто, по закінченню вистави я в ночі обходила редакції Деблінських газет, випрохуючи, щоб подали замітки про виставу, бо ми не мали грошей, щоб платити за оголошення, а посилати до нас театральних критиків газети зпочатку не завжди знаходили потрібним. Нераз було вийшовши зза куліс, я входила в салю з вестибюля, надіючися, що в півтемряві я зйду за нового глядача і тим підбадьорю і наших артистів і тих кілька глядачів рідко розсипаних по салі. Одного вечора публіки було так мало, що артисти просили не робити вистави, але далися намовити і саме як почали, прибуло кілька сільських священників, які прийшли потім за куліси, не могли нахвалитися виставою, дякували й закликали в свою околицю. Підбадьорюючи своїх колег я любила покликатись на нашу ірляндську приказку: „Хапай“, кажуть, добрий пес, але „Тримай“ — ще кращий“.

З наведеного уривку ясно видно вдачу сієї жінки, що раз повіривши в справу, відмовляється бачити перешкоди й труднощі і тим нераз піддавала духу й бадьорості й іншим і нераз ратувала само існування Ірляндського Національного Театру.

Бернард Шов писав: „до мене звернувся американський інтерв'ювер і між иншим спитав: кого я вважаю найбільш видатним з тепер живих ірляндців. Американським інтерв'юверам спадають на думку такі щасливі запитання. Я йому відповів: ви даєте мені дуже делікатне питання, бо, бачите, я сам ірляндець, а осьде стоїть Етс, теж ірляндець... Але я вам охоче назву найвидатнішу ірляндку зпоміж живих — леді Грегорі“.

Леді Грегорі померла два роки тому (1933) на 72 році життя.

⁶⁾ W. B. Yeats: Irish dramatic movement. Plays and Controversies. London 1927.

О. Кей

Оскар Уайльд про завдання мистецтва (Думки)

Се виглядає на парадокс, — а парадокси завжди небезпечні, — але всеж таки се правда, що життя ще в значно вищій степені копіює мистецтво, аніж мистецтво життя. Ми, англійці, моглиби завважити, як певний відрубний і чарівний тип краси, створений двома дійсно творчими мистцями, до тої степені вплинув на життя, що скільки разів не опинимось ми в численнішій товаристві, або на мистецькій виставі, нас зараз ударить таємничий вираз очей, про які мріяв Розетті, довга алябастрова шия, чотирикутна форма бороди, розвіяний, хвилястий волос, що його так горячо кохав артист, то знову солодка дівочість, живцем взята з *The Golden Stair*, рожеві уста і змучену красу з *Laus Amoris*, зблідле від пристрасти обличчя Андромеди, вузькі руки і дивну вроду Вівіани з *Mefius Dream*. І так було завжди. Великий мистець творить певний тип, а життя старається наслідувати його, репродукувати в популярній формі, ніби підприємчивий видавець. Ні Гольбайн, ні Ван-Дейк не знайшли в Англії того, що нам дали. Свої типи принесли з собою. Знали про се греки, завдяки своїй мистецькій інтуїції і в кімнаті молоді ставляли статую Гермеса або Аполлона, щоби, споглядаючи на твори мистецтва в хвилинах розкоші і болю, жінки видавали на світ такіж гарні діти. Знали, що життя переймає від мистецтва не лише вираз удуховнення, глибину думки і відчуття, спокій душі і турботу, але й також в лінії і барві може пристосовуватися до мистецтва і відтворювати так само гідність Фідія як і вроду Праксітеля. Сим пояснюється їх нехоть до реалізму... Відчували, що реалізм шпетить людину, і мали повну слушність.

Те саме відноситься до письменства. Найживішою і найтривіальнішою ілюстрацією буде тут заховання тих очайдушних підлітків, що прочитавши пригоди Джека Степарда або Діка Торпіна, плюндрують потім страгани нещасливих сидух з овочами, вночі вдираються до цукорень, або вложивши чорні маски, в передміських дільницях, сліпами стрілами лякають старих панів, що вертають з міста. Се цікаве явище повторється по кожнім новім виданню одної з згаданих книжок. Загал звичайно приписує їх впливові літератури на фантазію. Але се твердження неслухне. Фантазія є передусім творчою і стало шукає собі нових форм. Оті збиточні хлопці, се просто неминучий ефект наслідовничого інстинкту життя. Є вони проявом життя, що завжди і всюди копіює мистецтво... Шопенгавер дав аналізу песимізму, характеристичного для того-часних настроїв, але створив песимізм Гамлет. Світ став смут

ним, бо маріонетка, накручена Шекспіром хорувала колись на смуток.

Таксамо нігіліст, той дивний мученик без віри, що йде на шафот без захоплення і вмирає за щось, в що не вірить, се лише літературний продукт. Створив його Тургенєф, а викінчив Достоевський. Робеспєр вийшов з творів Руссо... Поєзія завжди випереджувала життя. Не копіює його, але перетворює відповідно до своєї мети. Вік ХІХ такий, як його знаємо, се в значній мірі винахід Бальзака. Наші Люсієни Рюбємпре, Растіняки і де Марсаї спершу появляються в *Comédie Humaine*. Ми лише увагами і непотрібними дописками доповнюємо хімеру, фантазію або творчу візію великого романіста.

Життя значно більше наслідує мистецтво, аніж мистецтво життя... Життя стає перед мистецтвом з зеркалом і копіює якийсь незвичайний тип, створений різьбярєм чи малярєм, або чином здійснює мрії поета. Висловлюючися філософічно, підставою життя, енергією життя, — якби окреслив Арістотель — є просто боротьба за відповідний вислів. Мистецтво стало створює найрізноманітніші форми, які уможливають осягнення того вислову. Життя схоплює ті форми і перетворює їх, хоч часто на власну шкоду. Молоді люди кінчали життя самогубством, бо зробив се Вертер...

Хто як не імпресіоністи створили ті чудові темні імлі, що волочаться нашими вулицями, затьмарюють газові лампи, а доми заміняють в тіні потворів?... Чим є природа? Природа не є праматерією, що нас зродила, лише нашим продуктом. Наш мозок покликуює її до життя. Речі існують, бо ми їх бачимо, а що бачимо і як бачимо, залежить від мистецтва, якого впливові підлягаємо. Се велика різниця, чи на якусь річ дивимося, чи її бачимо. Зовсім її не бачимо, поки не спостережемо її краси... Тоді, і лише тоді починається її існування. Тепер люди бачать вже імлу, не тому одначе, що вона існує, але тому, що поети і малярі обявили їм таємничу красу того явища. Імовірно імла існувала в Лондоні від віків. Тверджу се навіть з цілою рішучістю. Але ніхто її не бачив і тому нічого про неї не знаємо. Не існувала, поки її не відкрило мистецтво.

Чим більше мистецтво схиляється до наслідування, тим менше відзеркалює дух часу... Що кажуть нам про велику душу Голяндії п'яні драбуги і розгукані хлопці голяндського малярства? Чим більше мистецтво абстрактне й ідеальне, тим ліпше обявляє нам дух часу.

Літературний критик... обіймає найбільш розлогі простори, найдальші перспективи і найшляхетніше оперує матеріалом, але кожне мистецтво посідає свого власного критика. Актор є критиком драми. Показує штуку поета серед зовсім нових обставин і з допомогою власних засобів; бере писане слово, але обявляє його своїм власним рухом, акцією, голосом. Спі-

вак або скрипак є критиком музики... Критик се той, хто показує нам твір мистецтва в новій постаті... В кожній тій формі творчої критики сильна індивідуальність критика є конечним чинником. Рубінштайн, що грає Сонату Аппассіонату дає нам дійсного Бетовена, чудового і оживленого для нас, бо в інтерпретації багатой артистичної натури, завдяки своїй сильній особистості. Те саме повторяється, коли великий актор грає Шекспіра. Його власна індивідуальність стає життєвою частиною інтерпретації. Нераз кажеється, що актор дає нам свого Гамлета, а не шекспірівського, але се ідіотизм. В дійсності Гамлет Шекспіра зовсім не існує. Бо коли Гамлет має в собі певну скінченість твору мистецтва, то має й цілий хаос життя. Є стільки Гамлетів, скільки меланхоліків... А що мистецтво випливає з індивідуальности, то тільки індивідуальність може обявлятися, а з того контакту випливає правдива критична інтерпретація.

Критик завжди показує нам твір мистецтва в новім відношенні до нашої доби. В тій самій формі і напруженню ніколи не переживається нічого двічі. Якжеж инакше в світі мистецтва! На бібліотечній полиці, тутжеж наді мною стоїть Божественна Комедія і знаю, що скоро лиш її розгорну на певній сторінці. умлівіч відчую пекучу ненависть до людини, яка мене ніколи не скривдила, або велику любов до когось, кого ніколи не побачу. Нема настрою, нема пристрасти, якимиби не могло нас натхнути мистецтво.

Ціллю мистецтва є попросту створити настрої. Чи такий спосіб життя непрактичний? О, не так се легко бути непрактичним, як собі уявляє дурний філістер... В нїоднім краю на світі не є так пожадані непрактичні люди, як в нас... Нам треба людей непрактичних, що вміють вибігати зором поза біжучу хвилину, а думкою поза нинішній день. Ті, що прагнуть провадити нарід, мусять самі йти за юрбою. Лише голос гукаючого на пустині, може вказати шлях богів.

Критик в своїй царині таксамо творчий, як мистець, якого твір на правду лише о стільки має вартість, о скільки здібний натхнути критика до нових почувань або до нової думки.

Кожна мистецька творчість вповні субективна. Навіть очевид, огляданий Коротом. був за його власними словами, єдино настроєм його душі... Ніколи не можемо вийти поза себе і в натхненім творі не може бути нічого, чого не булоб в самому творцеві.

Критик не може навіть бути справедливим у властивім значінні слова. Єдино про речі, що зовсім нас не обходять, можемо судити безсторонно. Томуто безсторонний осуд позбавлений всякої вартости. Людина, що дивиться на справу з обох боків, звичайно не бачить ніякого. Мистецтво — се пристрасть, в справах мистецтва думка несвідомо прибирає барву почуття і є скорше якимсь флюїдом, аніж чимсь конкретно окресленим... Певно, не треба мати пересудів, але на-

шим обов'язком є мати певні виразні уподобання, а коли маємо ті уподобання, не можемо бути справедливими. Лише ліцитаратор може безсторонно і з однаковим захопленням трактувати всі мистецькі напрямки.

Першою передумовою критика є — темперамент, найбільш вражливий на красу.

Вордсворт бачив в Ендіміоні лише гарний момент поганства *Шеллі* з своєю нехитю до актуальності, був глухий на творчість *Вордсворта*, бо відпихала його його форма, а *Байрон*, ся велика, пристрасна, недосконала одиниця людська, не умів оцінити ані поета потоків, ані поета озер, а чар поезії *Кітса* зовсім був для нього укритий. *Софокль* ненавидів реалізм *Еврипіда*. Для нього спливання теплих сліз не було музикою. *Мільтон*, з своїм відчуттям великого стилю, не ліпше розумів методу *Шекспіра*... Марні мистці завжди взаємно себе подивляють. Вони се звуть всебічністю і браком пересудів. Натомісць великий мистець не може збагнути, аби можна було показувати життя чи творити красу, не удаючися до методи, прийнятої ним самим. Творчість зуживає всі його критичні здібності і не вміє перенести їх поза власну сферу.

Кожде мистецтво має власну граматику і власний матеріал. Але хоч засади мистецтва сталі і незрушимо, то всеж для дійсного їх втілення треба, щоби фантазія витиснула на них печать краси. Техніка, се в суті речі індивідуальність. І тому мистець не може її навчити, а учень — вивчити... Великий поет знає лише одну мелодію — його власну. Великий маляр знає одну методу — його власну.

Патріотизм не є конечною передумовою мистецтва. Але для мистця заступає він індивідуальне відчуття — збірним, а для пубрики — представляє твір мистецтва в найбільш потягаючій, популярній формі. Заслугує на увагу, що перший і останній свій успіх відніс *Шекспір* історичними штуками.

О. Р.

На манівцях

В новорічній *Курєрі Пораннім* пише посол *Стпичинський*: „Ми змучені. Вже двацять з лишком років шарпає нас фуга війни і революції. Одних забиває, решту — знуджує. Ми як вояки, змучені довгою боротьбою... Вічно мерехтять перед нами якісь янгольські мелодії, хоч фуга не вщухає. Покидає нас сторожкість, огортає байдужість. Аби хвилинку відпочинку. Аби заснути“. „Але заснути не вільно — коментують *Нове Часи* (ч. 2). — Отже що робити? Як жити, щоби могли боротися далі, щоби перемогти? Якою чеснотою треба натхнути націю? *Стпичинський* дуже трафно (хоч очевидно не він перший і запевно не останній) вказує чесноту героїчного стилю життя.

Коли книга законів, що правлять світом се кодекс сили, а про успішність сили рішає героїзм — не вагаймося ствердити виразно, що розбудова сили і скріплення духа се начальні завдання нашої державної праці... Лише на сій платформі нарід знайде єдність". Треба погодити „господарчий раціоналізм з лицарським духом, розвій культури з полетом ідеї героїзму на полі бою, горожанські чесноти з військовими“...

Хтось подумає, що се — символ віри одного лише польського табору. Хто так думає, той здивується, прочитавши напр. розмову редактора *Бунту Млодих* (ч. 23—24 1935) з Ст. Грабським, який теж говорить про потребу нової віри і нових ідейних течій, нового „видива“ для нації. Ще більше здивується, хто знайде ті самі думки, що в *Курєрі Пораннім* — в однім з останніх чисел *Дзєнніка Народового*, в статті Стефана Небудека — „Про потребу більшої скалі“. Він підкреслює потребу „охоти і відваги до починань більшої міри“, потребу скінчити з „умовим лінивством“ „з браком відваги свobodного, повного думання“. Бо „якже без свobodного, повного думання може зродитися смілива ініціатива, амбітні пляни, великі заміри“, бажання ставляти і рішати великі проблеми?... „Всеволодний брідж, влізливе радіо, безідейна преса — ось доля пересічного інтелігента“, а далше: „ідеали й аспірації, що недалеко вибігають поза рямки „посади“, яко життєвої пристані“ — се не є те психічне оточення, з якого повстають „великі підприняття і сміливіші думки“... „Потреба великої скалі в життю, в чинах, в боротьбі, неминуха. Звідки, особливо в переломових моментах історії народу, знайдеться ентузіазм, розмах, сила, впертість, воля, коли „верхні десять тисячів“ на щодень будуть годувати себе бріджем, радієм і червоняком“?... „Велика скаля в життю особистім, приватнім, завдяки якій повстануть міцні характери, живі і вічно рухливі уми, горячі і поважні почуття, допроваджує до великої скалі і в громадським життю“...

Розгорніть тепер першу ліпшу совітську часопись. Попри численні заяви сервілізму попри чисто татарське звеличвання нового „самодержжя всеросійського“, попри авторекляму і самохвальство — ви побачите: вперту, маняцьку, безоглядну на засоби волю — настроїти власне життя на велику скалю, витренувати нарід до нелюдських зусиль, винайти психічну підойму — нині одну, завтра другу — підойму з „ентузіазму, сили, розмаху і впертости“, щоби перевести життя на ширші тори, на тори великих аспірацій. Неслабнуча думка — вдертися в ряди католицьких і фашистівських організацій, загнати великий французький нарід в трясовисько керенщини, і тим знесилити; змобілізувати громадську думку цілої Європи проти фашизму, довкола замаскованих гасел Комінтерну... Се не радіо, се неговомонне шукання великої скалі! І тут, і там — відчуття, що світ все ще стоїть на переломі. Що на нім важиться багато вартостей, ідей, що для перемоги тої чи іншої

— не можна заколисувати себе „янгольськими співами“, не можна здрімнутися, не можна приспати власну сторожкість, ні забути на кодекс, який править світом.

Коли звернемося обличчям до нашого життя — нас огорне переляк. Ми нагло попадаємо в щасливу Аркадію, в оазу, де спокійно пасуться або лежать добродушні верблуди чи осли, кліпають вухами і не думають про піскові фуги. Ні „нові видива“, ні „кріплення духа“, ні „відважна думка“, ні „потреба великої скали“, ні потреба плекатися „характери“, впертість, ні ентузіязм — ні конечність в своїх аспіраціях вийти поза межі „посад“, — не трівають їх щасливого сну. Сну — яким хочуть приспати всіх довкола себе.

Кілька великих, грізних і трівожних проблем встало перед нами, не від вчора. І до нідної з них — не підходить з великою міркою, якої вони вимагають. Ось проблема Росії, проблема Евразії, проблема Великого Спрута, який оплутує нас поволи своїми, нераз невидимими, щупками. Чи багато було серед нас, які хотіли поставити сю проблему, проблему нашого відношення до Росії у весь велитенський її зріст? Накреслити її розв'язку у великій стилі? Поставити те рішення на вістря меча? Поставити так, як ставляється в партії карт, коли остання ставка рішає про життя чи смерть? Поставити так, що — колиб таке ставлення і привело до нашої часової поразки, — щоби бодай зберегти отой ентузіязм, ту гордість, яка окрилює до дальшої гри?

А натомість, скількиж то „бліджистів“ ставляло ту велику партію гри з Росією — так, що по програній їх ідея вийшла сплюгавлена, опльована, зневажена і зганьблена непотрібним льокайством, зі зломаним хребтом, осміяна капітулянтством, непринятими і викпленими жертвами, насичена пекучим соромом за хвилину безплідної слабости і глупо-наївних калькуляцій!

Люди дрібної скалі вірили в „янгольські голоси“. А може щось вийде, коли сховаємо до кишені свій прапор і поговоримо з компартією? Ануж! А може щось виграємо, коли сховаємо свій прапор і поговоримо про „українізацію“? Ануж! А може щось виграємо, коли сховаємо свій прапор і поговоримо про соціалістично-комуністичний єдиний фронт? Ануж! А може залицянням до одних — „налякаємо“ других! В атмосфері торгів і переторгів в галі, де продаються старі речі — ломилися характери, дрібніли пляни і заміри, карлючилася гордість, зникав страх перед нами у ворога; топилося зав'язання в дрібязковій надії, яка зростала разом зі зростом погорди до нас червоного Великого Інквізитора, який йшов до своєї мети консеквентно фанатично, який кроїв пляни на велику скалю, а дрібницями, — не як ми — передишки чи спокую шукав, лише — звести, одурити, знесилити нас, викпити і обезвладнити, поставити на коліна і відштовхнути...

Коли підносилися нечисленні голоси, які передбачували

се, які хотіли ставити справу засадничо, у великій її світо-історичній перспективі, „бріджісти“ їх клеймили пятном авантюриків і шовіністів. Бо для них була одна міродатна точка погляду — число редакторських посад в совітських або совітофільських органах в Галичині, і число посад в совітських установах — в СССР. Ануж Росія зглянеться на нас! Так виховувалися характери і героїзм.

Ми є релігійні, так твердять всі. Перечать сьому лише збаламучені ворогами церкви. Відношення до неї — друга велика проблема, яка вимагала теж великої скалі, далекосяглої перспективи в підході до її розв'язки. Але і тут даремне шукалиби ми сміливості думки, далекої мети, засадничої постановки справи. Язва большевізму — засадничо ворожого Церкви — розідає національний організм в Галичині ще заки... повсталз в нас католицька акція. Хто перед тим боровся з тою язвою? Чи орган офіційного українства, підтримуваний духовенством і який виразно довгими літами перепачкував в маси вірних ідеї, ухвалені і апробовані в червоній Москві? Чи з амвонів розлягалися голоси перестороги? Чи хто вчив, що дух повинен стояти над обрядом, а релігійне завзяття над покорою, післанництво над дочасним? Мало таких голосів було, бо сю велику справу ставлялося не в площині великих перспектив боротьби з большевізмом, лише в площині — дочасного. Хто не виступав проти кліру, проти того не виступав клір, хочби „той“ в своїх ідеях приходив як знаряд діавола, хочби підмінював самі основи, на яких будує свою міць Церква. Ануж — не зачепить! Ануж обійдеться! Відкласти розгрівку! Так ніби діаволові ходило про дрібнички, а не про цілість. Так якби можна було уникнути розгрівки з ним.

Ось ще одна, третя велика проблема — відношення наше до жидівства. Ніхто инший, лише Зомбарт писав, що жидам бракує розуміння органічного, того, що природно виросло. Вони не розуміють, що то особистість, що то гієрархія, що відданість. Їм, в їх найінтимнішій глибині — чуже поняття лицарськості, всяка шляхетність. Громада, оперта на тих за-садах їм чужа. Вони пізнають світ розумом — не кровю, писав старий учений ще довго перед тим, заким вийшов на арену Шпенглер. Вони ставлять абстрактно викалькульоване на папері — проти крові, розсудок — проти інстинкта, поняття — проти світогляду; вони ніколи своєю думкою не сягають в глибінь річей, ні в глибінь душі, ні в глибини всесвіту... Вони не є органічно-оригінальні, лише механічно-раціональні. Се раса, якої культурний вплив не може бути корисний нам, вихованим під впливами зовсім иншими, впливами органічної арійської культури. Знаний жидівський письменник Фойхтвангер, в романі „Сини“ — підкреслює, в хвилину ширости, як неможливо бути водночас ізраелітом і римлянином...

І ось, замість поглянути на сю, величезної ваги, справу

з точки погляду глибоких суперечностей рас, з точки погляду досвіду історії, замість побачити за всіма посушеннями і запобіганнями жидівської політики — великого Ізраеля, в цілій його духовій істоті — иншого від нас, обдарованого великими амбіціями, часто нам ворожими — наші „бліджісти“ підходять до тої справи з ментальністю ганделеса. З точки погляду кількох вратованих кооператив чи кількох здобутих в союзі з Ізраелем — мандатів. Так ніби збільшений чи зменшений експорт яєць чи два зайві сенаторські чи посольські мандати — змінять обличчя Вічного Жида, або суть вічної, ще не розв'язаної проблеми нашого до нього відношення...

І так само, як в попередних випадках — закричують тих, що ставлять питання в ширшій перспективі. Так деправується характери, виявлюється думку, цілу ментальність нації спихається на низший щабель. Ануж на виборах нам допоможуть! Ануж не підтримають свого Шварцбарта! Ануж скажуть за нас добре слово в передпокою міністра Франції, якого завтра змете нова парламентарна більшість! Ануж! Ануж вдасться дрібними шахрайствами сховатися, втекти перед обов'язком музньо і сміло поставити і розв'язати велику проблему.

Справа соціалізму. Облудний, егоїстичний, задивлений в перемогу своєї кляси, ворожий до селянства, яким погорджує, а яке складає величезну більшість нашої нації, націоналістичний в пануючих націй і захланно інтернаціоналістичний до націй непануючих, тепер в спілці з більшовизмом — сей соціалізм є предметом голосної або тихої адорації многих, многих осіб і верств у нас! Чому? Тому що — ануж! Ануж — коли будемо чемні — почуємо про „право на самоозначення“ з уст самого Леніна чи Троцького, чи „Роботніка“! Ануж — дістанеться посаду в Убеспечальні! Ануж на спільнім вічі (де наші маси належать до „братньої соціалістичної партії“) — дозволять промовити кілька слів у нашій рідній мові! І прапор з написами своєї — неіснуючої — партії дозволять розгорнути! Ануж! Ануж Лев Блюм, який тепер пішов з Сталіном — виторгує в Комінтерні для зголоднілих соціалістів — вирозуміння і посади! Ануж!

Стає чимраз ясніше, що соціалізм був, є і буде — ворожий нам, як нації, ворожий нашим аспіраціям, ворожий селу, приязний большевізмові, — ворожий всьому органічному в наших народах — землі, вітчизні, крові і предкам, — національній солідарности, але щоб зрозуміти се, треба не мати лінивости думки, треба мати пошану до себе, треба мислити великими плянами. На се бліджісти не здобудуться. Вони прислухуються до соціалістичних братніх „янгольських голосів“. А тамті звучать переконуючо, бо настроєні спеціально на інтелігентні вуха ворон, які тримають кусник сира в дзьобі...

Світом стрясає боротьба двох первнів життя. Один — органічний представляє течія, яка вилилася в Італії в рух фа-

шизму, в Німеччині — в рух гітлеризму, у Франції — в рух „патріотичної молоді“ і „хрестовиків“. Другий — масонерія, інтернаціональне жидівство, соціалізм, „гуманітаризм“, за кулісами комінтерн, що хоче збудувати світ касарень на тлі зруйнованих ідей Заходу — ідей праці, ощадности, карности, гієрархії, землі, родини і нації. Два світи, дві культури. Перемога другої — несе нам смерть. Але якраз та друга — витанцьовує свого гопака в багатьох наших часописах! Де мішається з болотом все, що не пахне Москвою і Ізраєлем. Бо, ануж! Ануж буря перейде! Ануж fuga мине! Ануж той ворожий нам світ помилює нас! Ануж поклепають по плечу ті чи інші сигнали, ануж дозволять усістися між двома кріслами, ануж дозволять нашим чистим і мішанцям на почесну ролю шабесгоїв! Ануж за ціну безхарактерности і плазунства — заощадять і дозволять животіти... Ануж обійдеться без поставлення великої проблеми в цілий зріст! Ануж можна буде залишитися при радіо і бріджі...

І тому в культурних справах їх гаслом є — без тенденцій, без заняття становища, без великих спорів. В політичних справах апостолом їх — живий труп, Драгоманов, на якого оборону встає ціла колтунерія. І тому — в справах релігійних викопують старе гасло — „учись, трезвьись (але в міру — без шкоди для інших), молись!“.

Звузити всяку проблему, знищити тих, які хочуть відірватися від дрібязковости їхньої „проблематики“, забити „шкідливий“ ентузіазм і запал, звести все до тактики ганделесів — їх ціль.

„Рішати“ великі питання в перспективі дрібних користей, які показуються оманами. Прислухатися до звичайних „янгольських голосів“ дурної надії, збочувати від великих починань — їх тактика.

З таким ідейним багажом йдуть сі живі трупи в масі і хочуть їх вести за собою. І то серед світу — який так чудово схарактеризував посол Стіпчинський!

Чи такими ідеями — зможуть вони боротися і перемогти? Чи здобути впливи і пошанівок серед мас? Скріпити їх духа? Зробити його відпорним на проникнення ідей чужих? Збудити віру в свою справу? Спонукає думку думати великими категоріями? Сталити характери? Привчити до конечности життя на широку скалю?

Ні, се приготування до смерти. До повільного захльороформовання. І тому — сі лікарі відійдуть геть. Коли вони лишаться — нас ніщо не вратує, ні навіть число. Сорок мільйонів не є великою нацією. Коли вони стоять на колінах...

П. М. Ейбел

Де Валєра

В початках 1932 виборці Ірляндської Вільної Держави скинули правительство Кострейна і поставили на його місце Де Валєру та його партію, Фаяна Фейл, з програмою інтензивного націоналістичного розвою. Прямуючи отверто до повної незалежности, нове правительство замоталося небаром в спір з Британією за виплату земельних рат (за землі для ірляндських селян, сплачені англійським діди́чам готівкою з британського скарбу — пере́кл.), який потягнув за собою економічні репресії, що грозили знищити ірляндську торгівлю. Бо 80% експорту Ірляндії йшло на сусідній острів, а 70 її імпорту приходило звідтіля.

У відповідь на се де Валєра повів зі зновленим завзяттям пропаганду доктрини самовистарчальности Ірляндії. Нехай відплив ірляндських воловини, на яку Англія накладає надмірне мито, завертає в ірляндські шлунки. Пасовиска орати під пшеницю, поглиблюючи таким чином незалежність Ірляндії. Нехай Ірляндія, вживаючи англійської таки зброї, замкне дорогу британській мануфактурі і замінить її ірляндським виробом. Хоча б шлях вести мав через невигоду та недостатки, то його мета, політична й економічна незалежність, сяє приманчиво в далі перед очима де Валєри та його послідователів.

Що Де Валєра переводитиме свою програму без огляду на руїну, до якої вона поведе експорт Ірляндії, про се мало сумнівалися ті, що студіювали хід подій та обзнайомлені були з непохитною впертістю цієї людини. Де Валєра домінує тепер над ірляндською сценою багато сильніше аніж колибудь передше за своєї бурливої кар'єри. Доки Ірляндія не відречеться його, повороту назад немає.

Мало людей має стільки парадоксів у своїй кар'єрі як Імон де Валєра. Саме його ім'я, французько-іспанське, се куріозна пригадка, що Ірляндія передала своє визволення в руки чужинця. Родився в Нью-Йорку, і тільки право американського горожанства вратувало його від шибениці по Великоднім Повстанню в 1916. Сам він математик, та процес його резонування як середньовічного теолога. Ірляндія 1922 року, перемучена війною, відкинула його. Десять літ пізніше нова Ірляндія, потовстівши в час років мира, взяла його знова в свої рамена, щоб відновити в завзятій формі острій спір минулих років, і вулиці Деблінна відбивають знова маршові кроки узброєних партій.

Передвоєнні місяці в Ірляндії були неспокійні. Джон Редмонд перепер проєкт Гом-рулу через перші стадії у Вест-

мінстер з великим хистом. Та Ульстер узброївся, щоб перешкодити йому в його меті. У відповідь на се південна Ірляндія змобілізувала свої сили. Коли заграли німецькі сурми, по оба боки ульстерського кордону стояли проти себе два узброєні табори, вижидajući провокації, яка кинулаб їх один одному до горла.

Тут бачимо перший образ Де Валери. Мало знаний деблінський учитель, високий та худий, в одінню з темного сукна домашнього виробу й ловецькій шапці закордонної форми, став визначною фігурою серед гуртків охотників, що муштрували тайком весною 1914.

Числячи багатого на льюальність та переговори, Редмонд негайно заявив підтримку Ірляндії для Англії у війні з Німеччиною. Та він говорив тільки за себе. Ірляндські тайні організації зрозуміли, що перед ними рішаюча нагода. Заки британські мушкети підняли гомін під Мопс, вони рішилися на збройне повстання. Коли молоді Ірляндці, льюальні до Британії, відійшли ва море, сила Редмонда розплилася, і доля Ірляндії перейшла в сміливіші руки. Ірляндське Републіканське Брацтво стало фактичним керманичем енергії сього краю. Де Валера не приступив до тієї організації, але військову підготовку проходив так пильно, що коли розгорнено республіканський прапор, він був командантом баталіону в пропації армії Ірляндії.

Ніюдин період в кар'єрі Де Валери не приніс йому стільки признання, з ірляндської точки погляду, як його поведення в часі Великоднього Повстання.

Наслідками Великоднього Повстання були гуртові екзекуції та депортації. Де Валера, якому даровано смертну кару завдяки заходам Редмонда та американського конзуляту, помандрував разом з гуртом ірляндських в'язнів до Дартмур. Льюїд Джордж, щоб замирити Ірляндію, звільнив їх всіх в 1917.

Ірляндія привитала повернувших революціонерів з отвертими раменами. В випадку доповняючих виборів Шін-Файн потребувала тільки номінувати кого зі своїх героїв, що повернули з маркою мучеництва, а мандат був так як вже здобутий.

Доля пішла йому на руку знов. Майор Білі Редмонд, посол з Іст Клейр, згинув в битві під Messines і оповістка про доповняючі вибори появилася якраз тоді, коли святковано врочисто поворот в'язнів — і за кілька тижнів Де Валера вийшов послом з Іст Клейр.

Верхом тієї самої хвилі популярности був вибір Де Валери президентом Шін-Файн, командантом Ірляндських Добровольців та президентом Ірляндського Републіканського Брацтва — все на протязі кількох днів. Таким чином контролю всіх організацій, які бистрим темпом перебирали провід над невдоволеною Ірляндією, перейшла в руки одної лю-

дини, яка перед 18 місяцями фактично була незною загальної.

Найважливішим питанням Ірландії на дальших вісім місяців була англійська рекрутація. Та помимо загрози вибуху британське правительтво спустилося в ірландський вулкан в квітні 1918. Ніоден инший почин не міг більше пошкодити позиції уряду в Ірландії. Рекрутація погодила всі ірландські групи, які передше не хотіли навіть признавати одна одної. В переговорях зі своїми земляками того часу Де Валера виказав вершок свого політичного хисту. Його зручна логіка найшла формулу, на основі якої такі різно-напрямні організації як Ірландське Републіканське Брацтво, Націоналісти та Ірландська Єрархія, могли працювати для тієї самої мети, кожда своєю власною метою. Ірландський опір зміцнів. У відповідь на се Британія заарештувала 80 ірландських провідників та перевела їх в тюрму в Лінколн.

У виборах 1918 Шін-Файн вжила всіх сил, щоб здобути перемогу. Хвилина сентименту, яка залила Ірландію, змела стару парляментарну партію Редмонда. Поділ Ірландії, рекрутація та „німецька інтрига“, яку видумав Деблінський Замок і яка несправедливо приписувала ірландські заворушення німецьким впливам, зробили свою роботу. Британія стратила безповоротно ірландських виборців. Найвищою кваліфікацією кандидата було те, що сидів в англійській тюрмі або, як Колінс та инші провідники, котрі перехитрили поліцію, був „на утечі“. Де Валеру вибрали знову в тому самому окрузі.

Згідно з виборчими заявами ірландські послы, вибрані на основі британської конституції, зібралися 21 січня 1919 в Дебліні як Конституанта Ірландської Республіки. Де Валера, що мав стати першим президентом, та 23 инших були ще в тюрмі. Колінса та його поручника Гарі Болєнда теж бракувало — вони мали виконати припоручення, яке затримано в строгій тайні. Фактично вони мали добути Де Валеру та його двох товаришів з тюрми в Лінколн. Се історія очайдушної виправи, „перфектний злочин“ писателів фантастичних оповідань, в яких обмірковано кожду можливість і не залишено ніякого сліду. Ключ „визичено“ в тюремного священика в часі богослуження; відтиск зроблено в воску зі свічки; пильники і відтиск ключа перепачковано в цукровині на лакомині; дотепні взори подавали вказівки, а найняте авто ждало під брамою тюрми.

Потім наступила одна з найбільш незрозумілих акцій в цілій карієрі Де Валери. Републіканський прапор підрято, але все це треба було числитися з Англією. Се було завдання, що вимагало найздібнішого дипломата, на якого могла здобутися Ірландія. На збентеження свого кабінету Де Валера заявив коротко, що їде до Америки здобувати симпатії Зл. Держав та фонди. В хвилину кризи він рішив пе-

рекинути тяжку, яку клала коли Ірляндія на своїх синів, відвчальність на плечі своїх підвладних.

Американці приймали його з королівським блеском. В Шікаго фанатичні вітальні оклики 100.000-ної товпи тревали 26 минут. Джемс О'Мара, успішний торговець свининою, що кермував переведенням ірляндської позички, перевищив найкращі сподіванки.

18 місяців Де Валери в Зл. Державах були походом від тріумфу до тріумфу. Та за кулісами творився небезпечний розкол. Впертість ірляндського „президента“ робила йому ворогів в кожному напрямку. Американсько-ірляндські провідники явно почали з ним спір.

Непорозуміння зросло врешті до тієї міри, що Де Валера мусів вернути до Дебліну на Різдво 1920; винахідчивий Колінс найшов причину. Тоді велися вже якийсь час переговори між Ірляндією та Англією в справі перемир'я, та доперва в липні 1921, коли Ірляндська Республіканська Армія ослабла наслідком великих втрат, воєнні агітатори обох націй завісили свою зброю.

Переписка між Льюїс Джорджем та Де Валерою велася довго та круто. Остаточо винайдено формулу: „розслідувати всякі можливості угоди при допомозі особистої дискусії“ і прийшов час назначити делегатів, які малиб дійти до компромісу в тому, яким ступенем незалежності має хіснуватися Ірляндія.

Відмова Де Валери взяти участь в переговорах заскочили його власних побратимів. Се, що він наставляв, щоб назначити повновласників, виглядало на моральну трусість та викликало більше негодовання проти нього аніж яка инша акція за його кар'єри. Всеж обзвувачувати його в моральній трусості не було причини. Одиною причиною, що його вибрано президентом Шін-Файн, було те, що він одинокий з провідників Великоднього Тижня остався в живих.

Делегатами стали Гріфітс, Колінс, Даген, Дафі і Бартон, а Ерскайн Чілдерз секретарем. Їм надано повну свободу ділання під напором самого Де Валери. 6 грудня 1921 ірляндські делегати повернули врешті з мировою угодою, яка від тоді регулювала відносини між Ірляндією та рештою Імперії — але й долила оливи до вогню.

Не примиримі, під проводом Де Валери, що вже був погодився поодинокю на важніші точки мирової угоди, публично оголосили, що не можуть її підтримувати. Серед великого заколоту йшла в Дейл Айрїйн завзята боротьба над нею. Мирова партія перемогла. Гріфітса вибрано новим президентом; Де Валера та його однодумці виступили з парламенту й Ірляндія знову зіснулася в безодню горожанської війни.

Положення Ірляндії ніколи не було таке безвиглядне як тепер, коли мирові переговори досягнули те, чого збройна

сила ніяк не могла здобути. Партизани завели владу терору. Правно настановлений президент сидів в Дебліні, але не міг видавати розпорядків через небезпеку бунту в армії. Систему рафінованих атентатів та підпалів, удосконалену в часі кривавих змагань з Англією, примінювали тепер Ірландці одні проти одних з подвояною безоглядністю. Гріфітс упав, знеможений безустанними трудами. Колінс згинув у засідці, з револьвером в руці. Де Валері прийшлося критися і діждатися смерті, одного по однім, своїх поручників, що ступили за ним на шлях бунту.

Та поволі нове правительство привернуло лад, особливо завдяки одному з найкращих молодих синів Ірландії, Кевіна О'Гірінса. В наступних виборах мирового партія, як 1921 в парламенті, здобула велику перевагу. Косгрейв і його міністри позели конструктивну політику, яка скоро підняла Ірландію на новий позем добробуту, Петрик Гоген, міністер рільництва, зреалізував програму рільничої продукції та експорту.

Відмова Де Валери зложити присягу вірності королеві, що кожний посол мусів зробити заки міг вступити до Дейл, звела його та решту противників мирової угоди з Англією до стану політичних партизанів на перших п'ять літ правління Косгрейва. Заворушення та напади на представників влади Вільної Ірландської Держави далі не уставали і коли одного серпневого ранку 1927 вбито Кевіна О'Гірінса, міністра судівництва, по дорозі до церкви Косгрейв перевів драстичний Закон Публичної Безпеки, який викликав сталу опозицію Партії Праці.

Над головами правительства почали збиратися хмари. Коли Фаяна Фейл збирала підписи на петицію за знесенням посольської присяги вірності королеві, що було цілком конституційною методою, правительство змінило конституцію, зрештуючи собі тим кроком багато незалежних прихильників. Врешті Косгрейв рішився приневолити Де Валеру та його однодумців-неприсяглих вступити до Дейл, щоби припинити їх кампанію дискредитування правительства. Коли вибрані послы відмовилися зайняти свої крісла в парламенті через присягу, він приневолить їх до неї заки приймуть кандидатуру перед виборами.

Гіршого рода закону про присягу вірності не могло бути. У відповідь на нього Де Валера безпроводочно засів в парламенті, заявляючи перед зложенням ненависної присяги, що се пуста формальність, принята під примусом, та що він не вважає її зобов'язуючою.

Партія Косгрейва пережила вибори 1927, та її „менетель-фарес“ появилось вже на стіні. З наближенням виборів 1932 наступила світова депресія. Даремно правительство звертало увагу на те, що в Ірландії криза лекша аніж в якій іншій країні світа. Подібно як опозиційні групи, які стара-

лися здобути владу в часі депресії, по інших краях, партія Де Валери обіцяла рішучо повернути економічний добробут, в що виборцям легко було повірити. Партію Праці приєднала широкими обіцянками протекції та бонусів для промислу. Безкомпромісовий націоналізм, який ширився по світі, був доктриною, яку Де Валера проповідував, відколи виступив на політичну арену. Коли перелічено голоси, Фаяна Фейл дістала 72 посольські крісла а сила правительства впала до 57 мандатів. Герой Великоднього Повстання ще раз став першою постаттю в Ірляндії.

Де Валера не зволікав з переведенням в життя виборчих заяв. Найпершим ділом було скасувати присяги. Буджет виказав цілковиту перемену фінансової політики. Замість зменшити на 2,000.000 ф. ст. видатки збільшено на кругло 5,000.000. Гроші добуто при допоміж високого підйому безпосередних податків та великого поширення митної тарифи. Опозицію сенату зліквідовано погрозами скасувати сю палату.

Справа земельних рат негайно набрала головного значіння. На основі ряду земельних законів зперед поверх 30 літ британське правительство фінансувало купно чимало рентових земель, сплачуючи дідичам готівкою з британського скарбу та колектуючи від нових власників річні рати, розложені на 60 літ. На основі умов мирової угоди ірландське правительство мало продовжувати колектовання та пересилати гроші до Вестмінстер на амортизацію земельних сплат. Де Валера аргументував, своїм звичайним діалектичним стилем, що річні земельні рати се форма оподаткування, і затримав гроші як окремий фонд, доки справа не перейде арбітрації. Потім поставив такі арбітраційні умови, про які знав, що британське правительство їх не прийме і, коли Імперіальна Конференція (економічна конференція країв британської імперії в Отаві в серпні 1932 — перекл.) перейшла безпечно (до незапрошення Ірляндії на конференцію наслідком ірландсько-британського непорозуміння не прийшло — перекл.) заявив, що коли Англія арбітрації не прийме то він уважатиме справу закінченою і апропріє зібрану суму.

У відповідь на се Британія повела економічні репресії. Та се тільки збільшило престиж Де Валери в очах непримиримих кольосально.

Наглі зміни, які завів Де Валера, прибили на якийсь час опозицію. Поборювання його політики поставилоб їх в незавидне положення оборонців Англії. Та з розвитком подій повстали нові альтернативи. Опір почав міцніти. 10 серпня 1933 — парламент відročено серед завязятих сцен, причому Де Валері прийшлося говорити серед галасу. 12-го тогож місяця правительство відмовило збройній організації Синіх Сорочок дозволу пройти парадно з вінцями на гроби Гріфїтса, Колінса та О'Гінса — положення, куріозно відворотне до того, в якому находився Де Валера по смерті

Томаса Еша в часі голодового страйку в 1918. Були поголки про вибори перед Різдом 1933.

Ніхто не годен сказати, що в серці Ірландії сьогодні. Мабуть аж вибори в 1937 покажуть, що вибере на далі Ірландія — вікову ворожнечу до Англії чи безпосередний матеріальний добробут.

*З англійського, за дозволом журналу
The Country Guide*

переложив

о. Т. Д. Волохатюк

М. Л.

З пресового фільму

З нагоди постанови пєси «Хлопчик» («Зямка-Копач») жидівського письменника Допіля в Театрі Юного Глядача (Літературная Газета ч. 57), автор висловлюється: «Ми намагаємося прилучити дітей до великої доби громадянської війни через знайомство з вождями червоної армії, виховати в них свідомість революційного обов'язку, налаштовувати аудиторію, емоційно впливати її пристрасністю до оборони соціалістичної батьківщини».

Одночасно українські педагогі ухвалюють боротися за відполітизовання молоді.

Центр. Вик. Комітет УССР за видатні заслуги в галузі науки і підготовки українських совєтських кадрів, надав звання «заслуженого діяча науки» — професорам київського університету — академікові Шмальгаузєнові, Палладінові, Яворському, Граве, Фіннові, — професорам Харківського університету — Соболеву, Сенцову, Петренко, Евдокімову, Залєському і — Харківського Медінституту — Шамову, Протопопову і Марзєєву (Літтер. Газета ч. 58)... Так має виглядати українська наука.

Літ. Газета (ч. 59) приносить ґратуляцію совпєсьменників орденосним совєтським сатрапам: Косєєворові, Постишеву, Любєнкові. Ґратуляція цікавого тону й змісту: «від імени радєєських письменників України щасливі палко привітати вождів українського народу, вас, Станиславе Віксєнєвичу, Павле Петровичу і Папасє Петровичу, з найвищою нагородою орденем (відзнакою) Леніна. Ваша постійна увага, піклування і допомога радєєській літературі України запаловала і запалює нас на творчість, гідну великої батьківщини» (тобто Росії) — «щасливі працювати (ради старатєся!) — під керівництвом славетних орденосців» (підписи)... На мові тої «великої батьківщини» є вірші: «бивалі хужє времена, но не било падлєй».

Клопіт москалів з Лєсею Українкою... З колективного обговорєння розділу про Лєсю Українку з підготовлюваної «казьонної» історії української літератури Н. Кагановича, нагло виявилосє, що ніяк з поєтки не зробити комуністкї. С. Шупак, в рєзюме, стверджує, що — «Лєся Українка пропєгує єдність нації і підпорядкованість клєсових інтерєсів нації, — тобто націоналізм» (Літ. Газета ч. 58). Ліпше пізно, як ніколи.

В Послед. Новостях (19 I 1936) паризьких, в спогадах Солонєвича, читаємо про такий епізод: «в літі 1921 сидів я в Одєській Чрезвичайці. З вікна нашої кєлії видко було вулицю. Одного разу на ній з'явилися — не один, а три тягарові самоходи, оточєні кавалєристами. Хвилини тяглися особливо тяжко. Але «вістун смертї» (вартовий, що викликав засуджєних на смерть) не приходив. Нас вивєли на прогулькє в подвір'я, відгороджєне

від вхідного подвіря вязниці брамою з проїржавілого заліза, в яким були дірки. Я подивився. В повній мовчанці, вишкочена прямокутником, стояла товпа молоді, з вісімдесять люда (як виявилось потім зі списів розстріляних — 83). Більшість була в пестрих українських сорочках, дівчата в стрічках і намістах. Се була українська «Просвіта», арештована на якихсь вечеринях, яку обвинувачували в «петлюрівщині». Найжахливішим в сій юрбі була її абсолютна мовчанка. Ні звука, ні голосін. Товпу оточили десятків шість чекістів, що стояли під мурками подвіря з наганями і всім иншим в руках. Завтра досвіта — сі юнаки і дівчата, які щойно почали жити, стануть грудю кривавого мяса. Перед очима в мене попливли червоні кола...

Се пише москаль, не дуже то прихильний до українців, в часописі, нам явно ворожій. А одна наша газета проповідує, що «вороже відношення» до москалів «не лежить у традиціях українського генія», в сих традиціях — є «широ-християнське вибачення» (Нова Зоря 1 XII 1935). Чи «люди», які се пишуть, мають в собі взагалі щось людського? І чи не є наругою над християнством — коли сі «люди» себе називають християнами?

Діло (21 I) нагло знайшло новий авторитет, на який покликуються для оправдання своїх поглядів — а саме Донцова, дві сторінки з його книжки написаної в... 1921 році. Велика честь, але — незаслужена. Автор книжки з 1921 р. ніде ні одним словом не торкався місцеві політики галицьких українців. Отже — *gdzie Rzym, a gdzie Krym?* По друге передумовою висновків автора було існування в Кїві Української Держави, яка тепер хіба існує для Дїла, але — не на ділі. По третє — як може Діло робити авторитет з того, кого побратим Діла — Шлях Нації називає найшкідливішим анархістом? Бідне Діло направду зачинає тратити голову!

Орган наймудріших галицьких ідеологів Шлях Нації (ч. I) очевидно мусів виступити проти останньої книжки нашої Книгозбірні і взагалі — зіквідувати полковника Ля Рока: що він скапітулював, що рознуєтив свої організації, взагалі не існує. Черпає свої інформації вестидливий анонім в паризькій Маріанні — себто в напів-большевицькій часописі — чи се не ремінісценції часів, коли деякі теперішні демократи з Шляху Нації, а колись з Дїла захвалювали большевицьку диктатуру? Можемо потішити їх — Ля Рок живе і разом з тим його організація. В Матен (15 XII) читаємо про велике віче **Вогнистого Хреста** в Мажік Сіті, з якого довідуємося, що до організації прилучилося за останні тижні — 10.000 нових членів (хай се собі в хроніці до слідуючого числа занотує Шлях Нації). В промові полковник сказав: «**Вогнистий Хрест** лишиться тим, чим був досі і не ховатиметься під ніякою вищою назвою... Ми прагнемо погодитися з тими елементами народу, які ще не прийшли до нас, бо ще йдуть за зрадниками, з якими ми не помиримся ніколи... Труси з Народнього Фронту є передусім зрадниками бідних верств, як великий багатій Блюм або ті, що їх перекупила Москва... Побіда нам — запевнена, бо брехуни, які обдувають нарід чимраз менше мають прихильників». Тим, які думали, що великий спір **Вогнистого Хреста** з лівницею — вже погребаний, Ля Рок відповів: «я гадаю навпаки, що сей спір щойно зачинається... Правда, як се мало нагадує капітуляцію?»

Крім того, хай новинкарі з Шляху Нації заглянуть до... Дїла з 21 січня, до братнього органу. Там, на стор. 5 прочитають про інтенсивну діяльність **Вогнистого Хреста**, про його віча і запал боротьби, який одушевляє його членів... Кепсько з нашими парламентарними офіціозами!

А тепер засадниче питання: в конфлікті патріотичної Франції з лівницею, до якої належать і агенти Сталіна, — українська преса, в данім випадку, стає на сторону отої сталінської лівіці. *Cui prodest?*

В конфлікті Гітлера (який адушив комунізм у себе) — деяка українська преса стає по стороні жидів, які — ні в СССР, ні деінде, зовсім не стають по нашої стороні. *Cui prodest?*

В конфлікті Італії з Етіопією (яка теж нашою бідою не журилася) деякі органи нашої преси стають проти Італії, одночасно з масоверією і большевизмом співаючи відхідну фашизмові. *Cui prodest?*

Чи за всім тим криється чиясь спритна рука, чи просто політичне тупоумство?

Преславне журі при Товаристві письменників і журналістів у Львові, вірне своїм традиціям, признало нагороду — більш ніж пересічним творам п. І. Вільде, і не виріжило навіть поезій Ольжича. Мається враження, що нагороди роздаються там не на підставі мистецького критерія, лише особистих — і дуже невибраних — смаків деяких членів в журі. З Назустрічі (ч. 2) (яку редагують члени журі В. Сімович і М. Рудницький) довідуємося, що нагороди 1932-33 рр. властиво не знати «чи були справжніми нагородами, а нагороджені — чи «були справжніми лавреатами... В другому році — «журі знову трохи затемнило справу... Нагородуж Самчуків треба вважати до деякої міри непорозумінням». Питання: нащо громадянство складається і доручає свої зібрані гроші такому журі, яке: 1) само не знає — кому роздає нагороди, чи справжнім лавреатам чи ні; 2) яке замість розяснювати — затемнює справу з нагородами і 3) яке роздає їх з непорозуміння?

Між жертводавцями на літературну нагороду є наші економічні інституції, які на диво безкритично відносяться до видаваних грошей.

Рідна Мова (ч. 1) в статті Люб. Гузара хоче довести, що мусить писати по німецьки не *die Ukraine, a das Ukraina*. Се явна недоречність. Не всі назви країн по німецьки є середнього роду — є й жіночого, як Швайцарія і Туреччина. Таким виїмком є і Україна. По друге — вже більше мабуть як триста літ цілій Західній Європі знає транскрипція назви нашої країни — *Ukraine*. Нащо вводити баламутство, запроваджуючи нову транскрипцію? Жадати від німців, щоби вони писали *Ukraina* — так як ми — та ще накидати їм — замість жіночого — ніякий рід сього слова, се все одно, якби сказим французи ждали, щоби ми називали їх країну не Францією а «Франс» (росіяни колись звали свою академію — Державна Академія), або жадати від німців, щоби вони називали Югославію — не *Jugoslaven, a Jugoslavia*.

Рівнож неслухним є твердити, що конче треба писати в Україні, а не на Україні мовляв тому, що «приймений в-у уживається при окресленім, великім просторі, а на визначає тільки частину сього простору, напр. в Германії» (до речі — не в Германії, се москалізм, а в Німеччині). Хто каже: «на Україні», той мислить Україну частиною іншої держави; вираз: «в Україні» визначає цілу велику Україну». Даліше покликання на Шевченка. По перше — сі покликання до нічого, бо Рідна Мова мусить знати, що Шевченко уживав обох форм. По друге, й інша аргументація критики не витримує. Кажеться — «в Буковині» (Федькович), в Таврії, в Бессарабії, в Банаті, в Македонії, в Малоросії (частині Росії), в Галичині, і т. п., хоч сі землі не є ніякими державами, а лиш «частини більшого простору» І навпаки, говоримо — на Угорщині, і на Русі, хоч в сих випадках думаємо про держави і про великі простори.

Шаблон, ще до того не підпертий доказами, не очистить мови.

Празька Трудова Україна (заснована пок. Микитою Шаповалом) в чч. 8-9-10 проголошує ідею «спільного фронту» — себто спілки соціалістів з більшовиками. Сього треба було сподіватися по видрукованню в тій часописі покайного листа Винниченка до Сталіна. Гратулюємо! Аргументація чому нашим «трудящим» треба йти з Блюмом — дуже проста: Блюм виступив у Франції «на захист чужинців», себто жидів з Німеччини і Австрії, і комуністів. Тому шаповалівці повинні стреміти до «єдиного фронту трудящих України, з ясюю метою» — йти під опікунчі крила Блюма і «єдиного Сталіна», тимбільше, що як стверджує М. Сидан, за півтора десяти років зроблено багато і позитивної праці більшовиками на Україні.

Виступати за союзом з більшовиками і Москвою і видавати себе оборонцями України — се вершок нахабства. Соціалізм — не устанемо се зновтворювати — є течія протинаціональна, ворожа найістотнішим

інтересам всіх верств нашої нації; течія — з якою в дійсного патріота не може бути ніякого компромісу. На Україні він мусить так самоскінчити свою кар'єру, як скінчив її в Італії, в Німеччині, в Австрії і на Угорщині.

»О. Ольжич: Рінь. — 35 поезій на босві теми з домішкою меланхолії чи чогось такого. Поет утікає в давно давнину, щоб найти зразки сили (?), часто згадує про каміння (?). Теперішність у його очах замрячена, хоч шукає в ній іскор, вогню. Багацько символів не розкусив і так (?) Чому »Рінь?« Теж не збагнути».

Тут що не слово, то архитвір естетики тонкістю відчуття, досконалістю стилу, науковості і навіть »обективності«... Ся обективність особливо вилазить (уживаючи стилу автора — пана м. р.) порівнюючи »критики« на Ольжича з »критикою« на С. Гордінського:

»С. Гордінський: Буруни. — Хто не вірив у талант дебютанта з »Барвами і лініями«, нехай попробує (?) »Бурунів«. Є в них смак морської соли, часом і вина, яким поет не нехтував у мандрівках, (що зменшило інформації і тонкості »вчущання« в творі поета! М. Л.). А якщо будеш видаватись, що він гикається (?), то знайте: ритм у сучасній поезії зовсім нищий, як досі (?). Слова теж нові, і образи, і теми. І на се нема радя».

Коли гімназійний професор літератури пана м. р. ще живий, і йому попадеться до рук сей твір його учня, — не заздримо йому. А ціле нещастя в тім, що Ольжич, хоч »часто згадує про каміння« і має чогось такого» — всеж таки поет, а »Буруни« С. Гордінського, хоч він часто »викається« і має »слова теж нові«, — зовсім не пахнуть ані »морською сіллю«, ані вином, лише друкарською фарбою, »аргентинським« папером і зручністю навиклою до копіювань руки. Але — як дотечно ствердив »критик« — »на се нема радя«. Можна лише припускати, що все що по рекорді »21 книжок (?) за 12 місяців« — пан м. р. не напише, буде бліде й нецікаве в порівнянні з тим досягненням. Який прекрасний, неповторний момент для закінчення літературної діяльності. Подумайте пад сим, пане м. р.

Бібліографія

Антін Лотоцький: *»На світанку«* Легендарне оповідання про початки Києва. *»Діточа Бібліотека«* Львів 1935 квітень 16^о ст. 64.

Антін Лотоцький: *»Руслан і Либедь«*. Легендарне оповідання з початків Києва. *»Діточа Бібліотека«* Львів 1935 серпень. Обі книжечки вийшли накладом В-ва *»Світ Дитини«*.

Добра думка В-ва *»Світ Дитини«* дати цілу низку оповідань з нашої давнішої історії. Отсе перед нами два оповідання про початки Києва пера знаного дитячого письменника, Антона Лотоцького.

Яке завдання таких оповідань?

Мають вони навчати й виховувати. Різняться від історії тим, що своєю формою промовляють до уяви та почувань дітей. Дитяча історична белетристика не може бути перевантажена науковими дрібницями, бо се непотрібно зуживає дитячу енергію; таж ніхто з дітей не запам'ятає собі тих *»Віштаспів«*, *»Царматерг«* і *»Вірупаکشів«*. — Та й не треба, щоб запам'ятувало! Оті *»легендарні«* оповідання повинні в мистецькій формі подати перекази, вплітаючи їх в цікаву для дітей фабулу. Автор вистудіював ті часи й старався здобути відомости використати в оповіданнях для дітей. В першій книжечці є 44 пояснення, в другій 56; в одному випадку на одній сторінці є аж 7 пояснень.

Та ще й таке. Чи годиться популяризувати сам тільки здогад російського вченого про те, що Кий, се нащадок вірменського Кавая. Дітям можна подавати тільки дійсну правду, а не всякі гіпотези, бо молоді читачі не визнаються на тих проблемах. Бо, як тут визнати навіть старшому читачеві в тій гіпотезі? Віштасп мав жити в IX.

VIII, а може й у VI і у V віці до Хр. Кавай утівав перед ним з Арменії і потомки Кавая (Кий, Щек і Хорив) десь в III віці по Хр. (як се виходилоб з оповідання Лотоцького!) — оснували місто Київ. Кілько років мусилиб вони блукати світом, щоб зайти аж над наш Дніпро!

Чи сей здогад потрібний для виховних цілей? Також ні! На щож тоді ним забивати дітям голови?

Шкода, що легке й випробоване авторове перо в дитячій літературі не трималося народніх переказів про початки нашої столиці — як се вже частинно й бачимо в „Руслані й Либеді“ — розвиваючи їх в довші оповідання без надмірних історичних коментарів.

Л. Граничка

Наталія Королева: 1313. Повість з середньовіччя. Бібліотека „Дзвонів“ ч. 9. Львів 1935. 8^о стор. 113 (+ одна сторінка „друкарських похибок“).

Повість отся написана під знаком „тринадцятки“, бо крім „нешасного“ заголовка складається з XIII-ох розділів і має 113 сторін. Та „13“ не завжди і не кожному „шкодить“. Треба підкреслити авторчину сміливість сягнути в німецьке середньовіччя, бо наші автори в останньому часі якось забувають на світлу традицію І. Франка та Л. Українки, що героїв до своїх творів находили не тільки на рідних степах.

Широкий загал дивиться на середньовіччя як на щось безпросвітньо темне, де люди жили без бурхливих, ідейних чи життєвих змагань, де всевладно панувала релігійна аскеза та інквізиція. Повість Королевої показує, які змагання та сумніви бушували тоді в вічно непосидючих людських умах, як Бертольд намагався вчинити своє ім'я нестерпним немов хочаби довести правду слів зі Св. Письма: „Славу людську, більш бо як славу Божу возлюбиш“. Ченці ті, сидючи за монастирськими мурами, працюють над винаходами, бо бажають бути одиницями, що стоялиб над масою. А юрба тоді жила забобонами, бачила чортів на землі, палила чарівниць, чула як „серна говорить“ з людиною. Авторка кидає на се культурно-історичне тло цікаву, хоч і нескладну, фабулу-історію про лицарського сина, що втікає від жорстокого батька, пізнає трохи життя та кінчить у францісканському монастирі, де працює над винаходом.

Ідея твору закутана в серпанок неясности; в фабуліж бачимо також елемент таємничости, що підкреслює культурний стан тогочасної доби. А проте широкий читач радо хотівби знати, чи авторчині симпатії по стороні „ченців зарозумілих“, чи старого пустельника.

Повість Королевої вийшла в Бібліотеці „Дзвонів“. Як є „Бібліотека“ — то є, мабуть, і редактор; його „працю“ бачимо в величезній недбайливості коректи; „на додаток“ читач може собі ще прочитати сторінку „похибок“. Богато в повісті „похибок“, що їх навіть неозначено при кінці книжки. Сюди зараховуємо такі слова, як „Фрейбург“, „Герхард“, „фрейгер“, „Нейштадт“ і „Найштадт“. Невже в книжці виданій у Львові, мусять ті слова так виглядати? Таж наказ Постишева до нас ще не сягає. Те саме відноситься і до таких форм слів, як „фосфорисцирували“ і „гоффрированы“. Редактор повинен був ще й такі ненаші слова поправити на українські; „зацний“, „кляштор“, „целя“, ципарис“, „уламок“, „грівовиця“ (6 разів), „попілу“ замість „попелу“.

Цікаве, що добрий ремісник старається віддати зі своїх рук старанно викінчений товар, а наші друкарні та видавець ще досі не мають тієї амбіції — чим свідчать про свою некультурність. Недбальство шкодить самому видавництву. Твір Королевої напевно попаде в спис шкільної лектури, таж наша література небогата на чужинні історичні сюжети, — якжеж може шкільна молодь користати з твору по партацьки виданого. Редактор таки повинен „редагувати“ твір. А може всьому „вина“ фатальна тринадцятка?!

Л. Граничка

В. М. Михеїв: *Мара* історична повість. Переклад М. Кушнір. З передмовою М. Гнатишака. „Українська Бібліотека“ Львів 1935.

Рідкістю є в нас такі літературні твори, що сягають своєю тематикою в княжу добу української історії. А тимчасом є в цій добі бо-

гато важливих своїм глибоким трагізмом ситуацій, є постаті, в яких наче в мікрокосмі слідний ріст і упадок старої України. Тому з зацікавленням беремо до рук видану в українському перекладі книжку російського письменника Михеєва, що тематично відноситься до часів кн. Святослава. На жаль структурні недотягнення тієї „історичної повісті“ дуже великі. Немає розгорненої на весь ріст акції, є зате широчезні інформації про те, що з акцією має хочби мало спільного. Автор оминає старанно всякі глибші конфлікти, а натякає на них хіба на периферіях свого твору. З тієї причини в сій повісті мертве не тільки поганство, але також наступаюче по ньому християнство. Постать князя Святослава невдала.

Наша фантазія не виходить при лектурі поза схематичні лінії повісті (які є зрештою питомі для кожного літературного твору) і не виповнює прогалин в органічну цілість.

В. Р.

Ірина Вільде: *Химерне серце* Новелі. Львів 1936. Накладом Видавничої Спілки „Діло“ 8^о стор. 206. Обгортка В. Січинського.

Іре(!)на Вільде: *Метелики на шпильках* В-во „Ізмарад“. Львів 1935 м. 8^о стор. 152. Обгортка С. Гординського.

Фейлетони й нариси Ірини чи пак Ірени Вільде, що їх друкували денні часописи і повість друкована в „Новій Хаті“ для розваги читачів, вийшли тепер окремими книжками і їх рекламують видавництва, як „найцікавіші літературні новинки сьогорічного літературного сезону“.

Протеж, колиб підходити до обидвох книжок навіть із часто літературного становища, то вони не виправдують ніяк того шуму, що супроводжає їх появу.

В „новелях“ „Химерного серця“ справжніх новел обмаль. Новеля — дуже своєрідна й чітко окреслена літературна форма, із своєю окремою технікою й завданням давати мистецьке оформлення життя. Тому названня нарисів і фейлетонів першої книжки новелями трохи самовільне й довільне. Се навіть не „нарис до новел“ як пробував хтось боронити „Химерне серце“, розуміючи мабуть всю недоречність назви „новелі“; адже й нарис до новелі мусить мати всі головніші елементи майбутньої новелі.

І. Вільде пише легко й орудує живим діяльгом. Але се здебільшого всі її мистецькі засоби. Конструкція й композиція її „новель“, сюжет і мотиви, характеристика тла й осіб, розгортання інтриги та її розв'язка — залишають багато до побажання. Колиб брати докладно, то на 27 заголовків „Химерного серця“ всього може 9 оповідань відповідалоб в більшій або меншій мірі доконечним вимогам техніки новелі. Се: „Любовна пригода одної дівчини“, „Поцілунок“, „Розвід“, „Три перші дні подружжя“, „Маленька пані великого дому“, „Пригода Уляни“, „Русяві“, „Злочин Дра Комарівського“ і „Химерне серце“. Решта — се поезії в прозі, поетичні листи й діяльogi.

Свої „новелі“ пише авторка наборзі, не опрацьовуючи і не викінчуючи їх як слід. Деякі мотиви виведені на початку „новелі“ залишаються в дальшому розгортанні акції невикористані, напр. мотив білих рож в нарисі „Вавелонська вежа“. Трапляється й таке, що авторка дозволяє героїні однієї із своїх новел подавати подорожникові бруду руку, що її спочатку ховала перед його поглядом („Подорожник“). Плується інколи й хронологія. В новелі „Пригода Уляни“ (що своїм заголовком і сюжетом нагадує „Паризьку пригоду“ Мопасана) авторка висилає свою героїню на зустріч із чоловіком на день пізніше, як се було назначено в телеграмі. Не дурнож вони не зустрічаються. Вкінці засоби характеристики І. Вільде — се здебільшого: „Особливі очі“, „великі руки“ або чуприна...

Змістом „новель“ „Химерного серця“ головним чином кохання і його проблеми. Але поза теоретичними діяльгами, що виводять отсі проблеми, справжнього життя, що його мистецькими вирізками мають бути новелі, не бачимо. Так і здається, що авторка тікає від свого життя в сферу любовних переживань, спогадів і мрій. Коли можна

вжити порівняння, колись тікав так від чуми Боккачіо з веселим і добірним товариством пань і панів в сільське затишки під Фльоренцією. щоб розважитись через кільканадцять вечорів веселими і фривольними любовними історіями. Але тутже порівняння кінчиться, бо навіть новелі Боккачіо є важливим документом для пізнання тогочасного життя і вкінці автор Декамерона... неабиякий майстер слова й техніки новелі.

Близькою стилем і жанром до новелі і друга її книжка „Метелики на шпильках“.

Се вже повість про „світ молоді“ згуртованої підчас шкільних ферій на селі, точніше про „кохання“ чотирнадцятилітньої гімназистки Дарки й на кілька років старшого гімназиста Данка. Авторка намагається дати психологічну картину „любовних“ переживань своїх героїв-підлітків, протиставляючи їх, інколи аж надто щирі й химерні, поведінку облуді світу старших: батьків і вуйків отієї молоді. Але образи, ситуації й характери її постатей трохи штучні й неприродні і кохання молоденької пари гімназистів виходить пародією кохання старших досвідчених осіб. Се відчуває й авторка, бо інколи, щоб задержати Дарку при її чотирнадцяти роках, мусить пригадувати її полову неусвідомленість, хочби з приходом звичайної для жінок фізіологічної конечности.

Акція повісті відбувається, здається, на буковинському селі в кількох інтелігентських домах. Ті „доми“, як і в „новелях“ І. Вільде нічим незамітні і не відрізняються від якихнебудь інших „домів“ якої хочете країни. Вони безтипові. Самогж села теж не бачимо. Його люди: се Мирця, подруга Дарки, обовязково „брудна, із злодійкуватими очима, невірна й хитра“ (49) і сусідки-молодиці „з соромливими очима й масними словами“ (50) і дві селянських хат, до яких, тікаючи, заходить поночі Дарка.

„Щоб пригадати... бодай пригадати (отим) людям... що вони ще українці“ вакаційний „світ молоді“ введений І. Вільде готується дати виставу „в козацьких строях“ й улаштовує навіть мало не щодня проби. Але ромуни (який прекрасний винахід оті ромуни!) заборонюють виставу через одного з героїв повісті молодого „широго“ українця Уляничу, що одинокий „думає про село й козаків“. Згодом молоді забувають про свій порив та й самого непримиримого Уляничу наділяє авторка посадою в державній ромунській гімназії.

Се одинокий суспільний мотив в повісті І. Вільде. Але може й тому „Метелики на шпильках“ матимуть бодай значіння документу ментальности нашої сучасної інтелігенції.

Правопис і коректа книжок нераз просто жакливі. Авторка, чи може оті „хитрі“ видавці із 79 стор. „Химерного серця“ не можуть дати собі ради не тільки з Іриною чи Іреною, але й із менш важними речами. В „Химерному серці“ на одній-двох сторінках зустрічаємо аж три правописи: і „чотирнадцять“ (62) і п'ятнадцять (16) і сімнадцять (12); і „подружжя“ (13) й „подружжя“ (51); і „поміччу“ (10) і „поміччу“ (130) і навіть „зустрічу“ (15). „Би“, „б“, „же“, „ж“ приходять і разом й окремо і навіть із черточкою („Але-ж“ 50, „Щож“ 53, „Все ж“ 58). На тійже самій сторінці (81) є й „у повісти“ й „у повісті“ і т. д. Мова „новель“ назагал чиста, але трапляються польонізми і варваризми: „колюмна“ (17), „фалди“ (84), „налягати“ (21), „надслухувати“ (52), „тужити по кімсь“ (5), „похопний“ (153) й ин. Трапляються й недоречности, напр.: „стояв опертий на брамі“ (19) „Позволила роззутти собі черевки“ (62). А вже фразу „щоб закрити свій сором“ можна розуміти зовсім инакше, аніж як се вжила авторка.

Не вільні від мовних, правописних і коректурних огріхів і „Метелики на шпильках“. Опріч польонізмів і москалізмів, як: „кавалочки“ (27), „закравувало“ (65), „замручала“ (69), „визовно“ (71), „витраскати“ (73), „заборочий“ (87 і 101), „наслуховує“ (120) і нелітературних фраз, як: „малося виступати“ (107), „западає постанова“ (120), „з уткнутими очима“ (131) — зустрічаємо й цілу китицю ріжних правописів: „шестий“ (13) „шостий“ (80); „гімназійний“ і на цій самій сторінці „гімназійний“ (11), „колиб“ (14) і „коли б“ (70), „магазину“ (34) і „магазину“ (35), „золі-

лаб" (53) і „волів би" (59), „питавсяб" (56) і „напудрувалабся" (75) і навіть „посипалося б" (40), „як же ж" (61) і „цеж" (62), „на бакер" (105) і „на бакир" (106), „нарозгіж" (64) і „на ростіж" (122) і т. д.

Силкується інколи авторка на незвичайні порівняння, але вони виходять важко й ксструбато [пор. „Орися скліпує віями, як вітер лопухами" (14), або „аж язык пдносило, щоб хлюпнути в лице правдою, як помиями: бабці й мамі" (54)]. Вкінці такі фрази, як „ноги скоботали (?!) під колінами" (13), „поскоботів язык" (106), „заносить варенням білизни і грибів" (17), „завилася (?!) в вуйкову раду" (70), „вносять... Дарку на лікіях (sic!) і руках у хату" (81), „Ориська, те теля на мотузку, валить (?) бо Лялі під вінок" (135) — можна різно розуміти, або й взагалі не розуміти, і вони доказують, що авторка слабо володіє літературною мовою і пише свої „новелі" й повісті, здавалосяб, наборзі і на коліні.

б к.

Юрій Горліс-Горський: — *Червоний Чортополох (Червона Армія в світлі дійсності)*. На основі матеріалів, оголошених у СРСР і закордоном та власних спостережень підчас побуту в СРСР. Львів — жовтень 1935. Накладом В. Кунанця. Ціна 1 зл.

В невеликій тій книжечці в об'ємі 80 ст. формату малої 8°, автор в популярній формі намагається відповісти на цікаве для нас питання: що уявляє собою червона армія? Автор, певне, бажав заповнити прогалину в українській літературі щодо цієї ділянки, але оперуючи переважно пресовим матеріалом завдання свого не виконав.

В передмові автор закидає українській пресі дві хиби: 1) особисту необзнайомленість авторів тих чи інших статей з червоною армією, з совітською дійсністю, та 2) спізненість. Але в своїм творі сам зраджує ті хиби.

І так на стор. 15 обговорюючи сили й розположення (якої не подав) червоної армії, налічуючи тільки 11 військових округ, як одиниць військово-адміністративного поділу СРСР, а саме: московську, лівінградську, білоруську, київську (давнію українську — І. З.), приволжську, північно-кавказьку, сибірську, середньо-азіатську, кавказьку червонопрапорну армію, окрему далеко-східню червонопрапорну армію та військовий комісаріят казакської АССР — забуваючи про новостворені харківську, забайкальську та уральську військові округи й не згадуючи, що кавказька червонопрапорна армія тепер зреорганізована й має назву закавказької округи. Сі нові військові округи створено ще на початку б. р., а книжка датована жовтнем 1935 р. — автор мав час на те, щоб виправити неточності. Нема в книжці про військово-морські округи, що, як окремі територіальні одиниці, існують поруч військових округ (їх три — балтійська червонопрапорна, чорноморська й тихоокеанська фльота), а також про річні військові фльотилії (північну, дніпровську, каспійську червонопрапорну й амурську), що також самостійні територіальні ланки військово-морських сил, тільки в оперативному відношенні підпорядковані відповідним військовим округам.

Щодо сухопутних сил, то автор подає більш-менш точно число піших (21) і кінних (4) корпусів (стор. 16); кількість їх тепер в зв'язку з утворенням 3-х нових військових округ відповідно збільшилася. Неточно зате подає фактичний стан дивізій, доводячи їх число до 72 піших (кадрових і територіальних) та 14 кінних. В дійсності їх є 75 піших та 22 кінних. Автор бо подає неіснуючу 50 пішу дивізію, мовчить зате про 58, 65 й 98 та 1, 2 й 3 казакські піші дивізії. Дві дагестосхідні піші дивізії мають окремі власні назви й 1) тихоокеанської та 2) приамурської. Колхозна, 1 окрема закавказька (що замість неї існують 1, 2 й 3 кавказькі) піші дивізії, а також узбецька піша бригада, не існують взагалі. Номінальне число піших дивізій (без окремих) — 100, але 39 з них, се т. зв. мертві дивізії, що за мирного часу утримують кадри тільки в скороченні комплекті й розгортаються виключно силами фактично існуючих кадрових і територіальних дивізій. Окремі кінні бригади переформовано тепер в окремі дивізії, є їх 9, не 8. Звісткаж, що стан кінноти доводиться до 29 дивізій не відповідає правді.

Поминаючи хемічні війська (стор. 18), автор не каже нічого про спеціальні військові частини ФСЧА, як броневі сили, (т. зв. автобронетанкові війська), артилерію резерви головної команди, окремі кулеметні, інженерні, технічні та допоміжні частини.

В розділі — система управління (стор. 43—44) автор, подаючи схему організації Народнього Комісаріату Оборони ССРСР, також допускає неточности а саме: Народній Комісаріят Військових і Морських Справ давно вже переіменовано в Народній Комісаріят Оборони. При народньому комісаріяті оборони існує Військова Рада, а не Революційна Військова Рада. Народньому комісарові оборони (а не Революційній Військовій Раді) підлягають окремі управління НКО. Автор нарахує тільки 9 головних управлінь, а саме: головне управління РСЧА, політичне, повітряних сил, морських сил, артилерійське (автор неправильно називає його управлінням озброєння), інтендантське, санітарне, ветеринарне і військово-прокуратуру, коли в дійсності їх є 19, а саме крім перелічених — технічне, кватирно-будівниче, фінансове, господарче, інженерне, хемічне, автобронетанкове, протиповітряної оборони, юридичне, військово-промислове й топографічне. Автор каже, штаб РСЧА (тепер генеральний штаб РСЧА) розбитий на 5 відділів: оперативний, організаційний, лучби (не військових сполучень, як немілозвучно подає автор), розвідний й боевої підготовки, а забуває про дальші два важні відділи: звязку та дослідження й використання досвіду війн. Відділові боевої підготовки підлягають інспекції окремих родів зброї в числі 13: а саме піхоти, кінноти, гармати, артилерних військ, звязку, броневих сил, хемічного діла, протиповітряної оборони, фізичної підготовки й спорту, морських сил, повітряних сил, політичної частини й оркестр. Центральне військово-кооперативне управління (що його автор неслухно називає відділом воєнної кооперації управи постачання) має тепер назву центрального військово-торгового управління народнього комісаріату внутрішнього торгу ССРСР і до складу НКО вже не входить. Подібно й військова прокуратура не належить до схеми НКО, входячи в склад прокуратури ССРСР — органу загальносоюзної цивільної юстиції, як нема в ССРСР і окремого головного військового суду, а тільки військова колегія в складі загальносоюзного верховного суду ССРСР. Саме тепер для порядкування військово-судовими справами створено в складі НКО — юридичне управління, начальником якого є голова військової колегії верховного суду ССРСР. Врешті для порядкування загальними справами існує в складі НКО т. зв. управління справами.

В розділі про внутрішню будову червоної армії (стор. 55) де мова про убовязкову військову службу в РСЧА, неправильно подано час дійсної служби в кадрах, що виносять для морських сил 3 і 4 роки (залежно від освітнього цензу), а для сухопутних і повітряних сил — 2 роки, а також час служби в змінному складі територіальних частин — в піхоті й гарматі — 8 місяців, кінноті — 11 місяців, спеціальних частинах — 9 місяців.

Решта розділів уявляє собою особисті міркування автора, в своїй більшості сперті на совітських пресових матеріалах.

За велику хибу треба вважати те, що автор, переліслює більш-менш точно поодинокі військові частини РСЧА, а поминув цілком їх діяльність та внутрішню організацію — питання дуже важливі і цікаві. Тільки на стор. 45 автор коротко інформує про те, що „в останній час совіти офіційально запровадили в себе старшинські ранги“, не подаючи ближше схеми тих рангів.

Цілі своєї — розв'язати питання, що уявляє собою червона армія — автор не осягнув. Проте для читачів, що досі не знають нічого про червону армію та вперше довідуються про неї з книжки автора, — вона може здаватися цікавою. Для читачів краще поінформованих в тій царині, книжка не уявляє собою, крім назви та обгортки, ніякої сенсації. Навіть за границями ССРСР має освічений автор або видавець змогу ознайомитися ґрунтовно зі справами обговорюваними в книжці, щоби їх подати читачам без похибок.

Мова книжки — жахлива; безліч москалізмів і польонізмів та невдачних авторських новотворів.

І. Зінківський

Від Адміністрації

Книгарям, кольпортерам, передплатникам, які не вирівняли рахунку за **Вогнистий Хрест**, стримаємо чергову книжку Книгозбірні за 1936 р., — що вийде с. м.: **Д. М. Донцов** — Два патріотизми. Хто хоче взяти в кольпортаж, просимо повідомити. Ціна книжки в краю зл. 1 для заграниці: зл. 1.20. Опуст комісовий 20% (при посилці пакками 25%). Хто припше за 7 книжок готівкою згори — вишлемо 10 прим.

Річна передплата на Книгозбірню на 1936 р. виносить зл. 5 платних згори (для передплатників Вістника половину), ціна кожної зокрема книжки внесе дорожче.

В 1936 р. рівнож будемо здержувати висилку Вістника по двох незаплачених книжках, Книгозбірню — по одній. Передплатникам закордоном і новозголошеним будемо давати в борг лише одну книжку.

Вислані чеки і запрошення до передплати просимо передавати всім тим, хто хотівби істати передплатником Вістника, або Книгозбірні.

Чеки, якими пересилається передплата за кордону переписується в Варшаві; нотатки передплатників до редакції і адміністрації пропущається, адреси переписується скорочено, тому при зміні адреси, або нових передплатників, просимо адреси подавати окремо.

Вп. Паням і Панам, що прислали привіти з нагоди Свят, Нового Року і переходу Вістника в 4-й рік видання, складаємо щирю подяку.

Хто хоче комплектувати Вістник, або Книгозбірню Вістника за попередні й останні роки, можемо ще служити окремими книжками. Хто має I, IV, V, VII—VIII і IX кн. Вістника 1935 р., а не потребує комплекту, просимо вернути нам ті книжки взамін за інші книжки Вістника, або на рахунок довгу чи передплати. Заступникам поручаємо забрати ті книжки в наших довжників.

Знижкова передплата Вістника прислугує, коли її заплатили до 31 січня 1936 р., передплата 23 зл. річна і 12 зл. піврічна прислугує, коли платити згори, або заразке по одержанню першої книжки, у всіх інших випадках треба платити по зл. 2.20 за книжку.

Стримаємо наступне число Вістника всім повітовим, окружним і краєвим заступникам, які не приєднали п'ять сталих передплатників Вістника і Книгозбірні.

В січні не було висилки додаткових замовлень Вістника і Книгозбірні що тижня, через зміну тарифових почтових приписів. Всі замовлення в січні відійшли разом з II кн. Вістника.

Дуже часто трапляється, що до нас звертаються різні особи, щоб їм вислати Вістник, а відтак обіцяють прислати належність. Навчені досвідом ми не спінимо з висидкою книжок. Треба згори прислати передплату. Видавництво по одержанні грошей завше вислає книжки.

За приєднання нових передплатників дякуємо: Іжк. І. Зубенкові Прага; Дру М. Масюкевичові Берлін; о. Т. Волохатюкові Канада; І. Орликові Америка; Мру В. Бородачеві Перемишль; Р. Волошиніві Дубно; С. Ніклевичові Борислав; студ. П. Мельникові Львів.

Вже по видрукуюванню їх імен дістали належність від слідуєчих осіб.

Др. І. Хичій Чортків; Др. В. Горбовий Долина; Б. Старух Бережани; Українська Академічна Громада Прага; Вол. Голояд Теклівка; Т. Будзківна Борислав; П. Труба Грудзьондз; П. Гадамай Керниця.

Вістник висилається так, що в перших днях місяця повинен бути в руках передплатників (в краю). Колиб так не було просимо рекламувати на пошті.

Хто знаєби найновіші адреси, просимо подати: Степан Кузик (передтим в Рогатині), Іван Костик Рештацька Постоля; Тарас Боровець Рівне; Євген Потапів Вронки; Іван Школьник Београд.

Вп. Др. М. Фридрих Мізоч. Книгозбірня заплачена до кінця 1936 р.

П. Т. Укр. Акад. Громада, Прага; Громада укр. емігрантів в Шалеті; Обеднання Українських Організацій в Америці (дол. 10); Др. Л. Мишуга (10); Дм. Галичин (5) одержали; Управа Публичної Читальні Брно; Українська Національна Кольонія в Манджурії (дол. 5); Славянська Бібліотека Мін. Загр. Справ, Чехія; Іван Орлик, Америка (дол. 17); А. Господин, Канада зл. 44.03;

М. Приймак Аргентина (дол. 6); М. Гайворонський, М. Сурмач (дол. 10); Ню Йорк І. Кінасевич і Укр. Нар. Дім Смоки Лейк Канада; Инж. Д. Волощак, Ф. Кнут, Німеччина; Др. І. Романчук, Відень; О. Петлюрова, П. Недайкаша, А. Бойків, Франція; Др. А. Неділко, Др. М. Мандзюк, Инж. В. Бородайкевич, Инж. Н. Гнатюк, проф. К. Заклинський, С. Медвідь, Др. Ф. Слодецький, Инж. В. Сіманців, Др. А. Малик, М. Бабота, І. Грицик, Инж. І. Янішевський, Дир. І. Гопко, др. І. Стафіняк, Чехія — гроші отримали, книжки вислали.

Мимо кількакратного упінення не вирівнали належитості за Вістник і Книгозбірню: Микола Леськів, Озірна 0.70; Дирекція гімназії ім. М. Шапкевича, Чортків 4.90; Володимир Макей Крипція 2.20; Михайло Романюк Едмонтон Канада 2.50; Инж. С. Гаріль Буенос Айрес 2.50; І. Стеблій Вінніпег 3.90; Василь Бабіченко Кричово 2.70; проф. Александр Жолевич Заліщики 4.90; Леопід Баганець Београд 5.70; За кольпортаж: М. Дроп Рогатин 8.60; Василь Чижевський Бабин Заріччій 7.50; Василь Камінський, Лютинка 3.75; Яків Стирко Угнів 7.25; (далше буде).

Всіх, хто має задегности за кольпортаж, чи передплату, просимо вирівняти і не наражати видавництво на страти, а себе на стримання дальшої висилки, оголошення на сторінках Вістника й чорних листах шкідників видавництва.

За недоручення грошей трисиланих в звичайних листах адміністрація, ані почта не відпові ає.

Передру: статей з Вістника без зголи редакції не дозволений.

Нові книжки

Вол. Кубійович — Територія й людність українських земель, Львів 1935 Т-во „Просвіта“ стор. 84.

Я Вільшико — Кавка про ямія, князівну та Гриця, Львів 1936 Накл. М. Матвійчука стор. 24.

Ольгард І. Боцьковський — Абісинія, Львів 1935 В-во „Просвіта“ стор. 72.

Зписки Наук. Т-ва ім. Шевченка т. CLIII вип. V стор. 165—233

І. Филип'як — Дмитро Детько, повість „Укр. Бібліотека“, Львів 1935 В-во Івана Тиктора стор. 128.

В. Л. совський — Генерал Тарнавський, репортаж із світл. Львів Вид-ча кооп. „Червона Калина“ 1935 стор. 20.

Календар Кожоря на 1936 — Львів В-во Івана Тиктора стор. 119.

Календар Альманаху Нового Шляху на рік 1936 Скарбун ст. 256.

Календар Українського Голосу — ілюстрований на 1936 р. Вінніпег стор. 164.

М. Сереза — Рясєві пригоди, „Діточа Бібліотека“ кн. 173 Львів В-во „Світ Дитини“ стор. 48.

Ukraine in Diagrammen und Karten Berlin 1936 стор. 20.

Проф. Др. Іван Огивко — Складня укр. мови ч. I Б бл. „Рідної Мови“ ч. 5, 1935 стор. 196.

Мих. Приймак — У нуждарів. Різдвяна картина в 3 діях — Діточа Б бл. ч. 12 Львів 1935 В-во „Світ Дитини“.

Ігор Вірлий — Наші часи. Львів 1935 накл. В. Кунанія.

Петро Воїн — Соціальче, Львів 1936 ч. 1 В-во „Дешева Книжка“.

Надіслані журнали

Рідна Школа Львів 1935 ч. 23-24 1936 ч. 1, 2.

Трибуна Париж 1935 ч. 49-52 1936 1-3.

Вісти з Лузу Львів 1935 ч. 8-12.

Нова Хата Львів, ч. 1, 2.

Наша Культура Варшава ч. 1

Наш Світ Луцьк ч. 1.

Світло й Тінь січень 1936 стор. 455-482

Українське Слово Ужгород ч. 1.

Життя й Знання Львів ч. 1.

Рідна Мо а Варшава ч. 1.

Дзвони 1935 Львів ч. 11.

Українське Юництво Львів, ч. 1.

Католицька Акція Львів ч. 4 (5).

Світ Дитини Львів ч. 1.

Богословія Львів 1935 кн. 4 В-во Богослов. наук. Т-во.

Sprawy Narodowosciowe Warszawa nr. 3-4.

Wzrost Młodych Warszawa nr. 25-26.

Myśl Narodowa Warszawa nr. 1, 2. Biuletyn Polsko-Ukraiński Warszawa nr. 1, 2, 3.

Ost Europa Berlin nr. 4 Januar 1936.

Nowe Czasy Lwów, nr. 1.

Prosto z mostu Warszawa nr. 1, 2, 3.

Zet Warszawa nr. 15-16.

4-а книжка нашої Книгозбірні за 1935 рік:

Вогнистий Хрест

(полковник Ля Рок)

присвячена одному з наймаркантишних провідників національного відродження сучасної Франції, і його організації. В горожанській війні яка від року розриває французьку республіку, узятену радикалами, соціалістами і масонерією, — „Вогнистий Хрест“ висувається на перід, всіх сил національного скріплення і порядку.

Ціна книжки зл. 1'50, передплатники платять половину.

Щоденно тільки паста до зубів
і пудер

АЛЬОЕ

Український Тиждень

Інформує про всі новини з життя української еміграції в ЧСР та головні події українського життя взагалі

IV. РІК ВИДАННЯ

Річна передплата в ЧСР кч. 48 — закордоном 76 кч.

Адреса Редакції й Адміністрації: Praha, XII, Šumarská 16

НОВА ХАТА

Одинокий журнал для плекання домашньої культури заповідає на 1936 р.: Огляд укр. кераміки і порцеляни — Вол. СІМІНСЬКИЙ; 3 днівника вільних змагань — спомини з чотирокутника смерті; Новини в косметичі — Ст. ГАВРИСЕВИЧ; Господарський порадник — Ольга МІЩИНСЬКА; Із проблем доброго тону — УНА; Багатий відділ мод — ОРИСЯ; Ручні роботи — українські народні мотиви; Шість колірних таблиць узорів.

Річна передплата 16'00 зл. Піврічна 8'50 зл.
Чвертьрічна 4'50 „ Поодинокое число 0'80 „

Адреса Адміністрації: Львів, Ринок 39 і п.

ЖАДАЙТЕ ОКАЗОВИХ ЧИСЕЛ!

Вашу будучність найкраще
і найпевніше забезпечить

„КАРПАТІЯ“

Тов. вз. обезп. на життя у Львові, Ринок ч. 38.

ДБАЮЧИ ПРО ЗДОРОВЛЯ

сложивайте тільки гарантованої, першорядної якості вироби

„Маслосоюзу“

„НОВИЙ ЧАС“

ілюстрований, найбільш поширений і найдешевший щоденник — кожне число на 8 сторінок коштує 15 сот.

Місячна передплата — всього 3 золоті.

ПЕРЕДПЛАТА ЗАКОРДОНОМ ЧВЕРТЬРІЧНО: Австрія — 9 шіл.

Ч.С.Р. — 45 кч., Франція — 50 фр. — в усіх прочих краях 18 — зол.

Адреса: „НОВИЙ ЧАС“ ЛЬВІВ, вул. КОСЦЮШКА 1 А.

Телефони: 230-13 і 106-13 Контто ПКО 501.505, контто П. Ш. Прага 78.726

III
712531

1936 Р. 4 кн. 2

Книгозбірня

ч. 1 1934 р.

М. ОСТРОВЕРХА

Мусоліні

Ц. зп. 1

ч. 2

НИКОЛА МАКІЯВЕЛЬ

Володар

Ц. зп. 2

ч. 3

М. АНТОНОВИЧ

Геррес

Ц. зп. 1

ч. 4

Р. ЕНДИК

А. Гітлер

Ц. зп. 1

ч. 1 (5) 1935 р.

Д. ВАРНАК

Кардинал Мерсіє

Ц. зп. 1

ч. 2 (6)

П. МОСЕНДЗ

Штайн

Ц. зп. 1'50

ч. 3 (7)

Д. ВАРНАК

Даніель О' Коннель,

Ц. зп. 1

ч. 4 (8)

В. ТЕМЛЯК

Вогнистий Хрест

полковник Ля Рок

Ц. зп. 1'50

В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача.
103 Ав. А. Нью-Йорк.

ЦІНА КН. 2'20 зп.

Видве: Ольга Бачинська. За редакцію відповідав Іван Устиянович
Ред. і Адм. — Львів, Чарнецького 26 а. 21

Друк. З. Медяцький — Тактор, Львів, Вавжарська 9.